

## ԳԼՈՒԽ Ա

ՆԱԽ եւ առաջին որք եւ Ամիր-ալ-մուսնիք անուանեցան. զի զի ամ կալեալ զիշխանութիւնն Մահմետ՝ մեռանի: Յետ այնորիկ փոխանորդէ զիշխանութիւնն Մահմետի Աբու-Բաքր եւ Ամր եւ Օթման, ամս լը՝ ի մետասաներորդ ամի Հերակղի աստուածապսակեալ եւ բարեպաշտ թագաւորին Հռոմոնց, որ մինչդեռ էր կենդանի աստուածապսակեալն Հերակղես՝ ոչ կարացին սփռել զասպատակս իւրեանց ի վերայ Հրէաստանի, զի Համբաւ քաջութեան նորա սփռեալ էր եւ զարհուրեցուցանէր զնոսա: Եւ նորա տիրեալ ունէր զիշխանութիւնն Հրէաստանի եւ Ասորեստանի մինչեւ ի վախճան կենաց իւրոց:

Եւ իբրեւ թագաւորեաց որդի նորա փոխանակ Հերակղի հօր իւրոյ՝ յայնմհետէ զարթոյց տէր զհոգի արանցն չարաց, զի առցէ նոքօք զվրէժխնդրութիւն յազգէն քրիստոնէից, զորս մեղաքն առաջի տեսնն Աստուծոյ մերոյ: Եւ սկսան գունդ կազմել եւ զօրս գումարել ի վերայ իշխանութեանն Կոստանդնի, ի վերայ Հրէաստանի եւ Ասորեստանի. զի զպատուէր օրինադրին իւրեանց ունէին օժանդակ, զոր պատուիրեացն որոմանցն սերմանողի, թէ «Ելէ՛ք ի վերայ աշխարհաց, նուաճեցէ՛ք զնոսա ընդ ձեռամբ ձերով. զի մեզ, ասէ, տուեալ է ի վայելս զպարարտութիւն երկրի. կերայք զմիս ընտրելոց երկրի եւ արբէ՛ք զարին զօրաւորաց»: Որոց եւ սադրիչք եղեն եւ առաջնորդք՝ Հրէայք, որք երթեալ ի բանակս Մադիամու ասէին ցնոսա «Աբրահամու, ասեն, խոստացաւ Աստուած տալ զբնակիչս երկրի ի ծառայութիւն, եւ մեք ենք ծառանգք եւ որդիք նահապետին: Արդ ի մէնջ տաղտկացաւ Աստուած վասն չարութեան գնացիցն մերոց եւ եբարծ ի մէնջ զթագաւորութեան գաւազանն եւ մատնեաց զմեզ ի ստրկութիւն ծառայութեան. այլ եւ դուք էք գաւակք Աբրահամու եւ որդիք նահապետին: Ելէ՛ք ընդ մեզ եւ փրկեցէ՛ք զմեզ ի ծառայութենէ արքային Յունաց, եւ ի միասին կալցուք զիշխանութիւնս մեր»: Իբրեւ զայս եւս լուան՝ քաջալերեալ դիմեցին ի վերայ Հրէաստանի:

Իսկ ապա ազդ եղեալ թագաւորին Յունաց՝ գրէ առ զօրավարն որ ի Հրէաստանի. «Լուայ, ասէ, թէ Սառակինոսք ելին յարծակեալ ի վերայ Հրէաստանի եւ Ասորեստանի: Արդ գումարեա զզօրս քոյ եւ մարտիր ընդ նոսա եւ արգել զնոսա. զի մի ասպատակեսցեն ի վերայ երկրիդ մերոյ եւ ածիցեն սուր եւ սատակումն ի վերայ դոցա. այլ արդ սպառազինեալ կազմեա զզօրս քո»: Իսկ նորա ընկալեալ զիրամանն օգոստական՝ գրէր առ զօրագլուխս որ ընդ իւրով իշխանութեամբ, զի ուր եւ իցեն՝ առ նահացեն: Եւ վաղվաղակի հասեալք՝ ի միասին լինէին բանակ մեծ. եւ խաղացեալ յառաջ գնացին ընդդէմ՝ հինին նորա որ զօրացեալ գայր ի վերայ նոցա: Երթեալ յանդիման լինէին միմեանց ի սահմանս Ապառաժն Արաբիոյ. տեսանէին զբանակս Մադիամու անթիւ բազմութեամբ, եւ իբրեւ զգունդս մարախոյ՝ զանչափութիւն ուղտուցն եւ ձիոց: Ապա անգիտացեալ զօրուն Յունաց անգիտութիւն մեծ՝ զատուցանէին զաղխս բանակին իւրեանց բացագոյն ի նոցանէն բազում՝ վտաւանօք, լքանէին ի բանակին եւ զերիվարսն իւրեանց. եւ ինքեանք ի հետիոտս սպառազինեալ՝

ընդդեմ նոցա գնացին պատերազմել: Եւ ի ջերմութենէ արեգակնային տապոյն եւ ծարաւուտ ապառաժէն եւ յաւազոյն աշխատեալք, եւ պարտասեալք ի ծանրութենէ զինուցն՝ անկան ի մէջ թշնամեացն:

Իսկ նոքա քանզի ի հանգստեան էին՝ յանկարծակի հեծեալ յերիվարս իւրեանց, եւ յարծակեալ ի վերայ նոցա՝ հարին բազում հարուածս ի զօրուէն Յունաց, եւ ի փախուստ դարձուցեալ զմնացեալսն, հետամուտ եղեալ մինչեւ ի բանակն Յունաց՝ զբազումս առհասարակ կոտորէին. եւ մնացեալքն հեծեալ յերիվարս փախստական անկան յաշխարհն իւրեանց:

Եւ Իսմայելացւոցն լցեալ յաւարէն Յունաց զանծիւք, եւ առեալ զկապուտ անկելոցն ի սրոյ՝ դարձան խնդութեամբ յաշխարհն իւրեանց: Եւ յայնմհետէ տիրեցին Հրէաստանի եւ Ասորեստանի վերայ. եւ արկին ընդ հարկօք զաշխարհն եւ զեկեղեցիս սրբոյ քաղաքին Երուսաղէմի: Եւ յայնմհետէ դադարեցին ի հարկատուութենէ արքային Յունաց Հրէաստան եւ Ասորիք. զի ոչ կարացին զդէմ ունել Իսմայելի զօրքն Յունաց: Եւ Իսմայել տիրեաց ի վերայ Հրէաստանի:

## **ՉԼՈՒԽ Բ**

Իսկ ի գալ միւսոյ ամին խրոխտալ սկսան ընդդեմ արքային Պարսից. եւ գունարէին բազմութիւն զօրաց եւ եկեալ հասանէին ի վերայ արքային Պարսից, որում անուն էր Յազկերտ, որ էր թոռն Խոսրովու: Ժողովեալ եւ Յազկերտի զզօրս իւր՝ պատերազմէր ընդդեմ նոցա, որում ոչ կարէր ընդդեմ ունել: Հարկանէին զզօրս նորա կոտորմամբ սրոյ, եւ զթագաւորն հարեալ սատակէին: Եւ յայնմհետէ բարձեալ կործանէր թագաւորութիւնն Պարսից, որոց եղեւ թիւ իշխանութեան նոցա ամք նձա: Եւ Իսմայելացւոցն աւար առեալ զերկիրն եւ զգանձսն արքունի՝ հասուցանէին յաշխարհն իւրեանց:

Եւ մեծ մասն զօրուն հատեալ ասպատակէին յաշխարհս Հայոց ընդ կողմն Պարսից. եւ առնուին ի գերութիւն զաւանս Մարաց եւ զգաւառն Գողթն եւ զդաստակերտն Նախջաւանու. եւ զբազումս յարանց ընդ սուր անցուցանէին, եւ զայլս գերի վարեալ կանամբք եւ մանկտեալ՝ անցուցանէին ընդ գետն Երասխ ընդ հունն Ջուղայոյ: Եւ ընդ երկուս բաժանեալ զօրքն՝ ոմանք զգերեալսն դարձուցանէին յաշխարհն իւրեանց: Եւ գունդ մի հատեալ ասպատակէին ընդ գաւառն Արտազ ի վերայ զօրավարին Յունաց, որում անուն էր Պռոկոպ, որ էր բանակեալ ի գաւառին Կոզովտի ի սահմանս Բազուծորոյ եւ Մարդուցայից. որում իրագեկ եղեալ իշխանն Թէոդորոս, որ էր յազգէն Ռշտունեաց՝ ազդէր զօրավարին Պռոկոպայ, «եթէ զօր հինին Իսմայելի զարթուցեալ գայ ի վերայ մեր»:

Իսկ նա ի բազմութիւն զօրացն ապաստանեալ եւ ոչ յԱստուած, որ յաջողէ զպատերազմ՝ ոչ ինչ գրէր զբանս իշխանին Հայոց: Եւ նա մորմոքեալ ընդ կորուստ աշխարհիս Հայոց եւ ընդ ծուլութիւն զօրավարին՝ ոչ ունէր ժոյժ, այլ մտեալ երկրորդէր եւ երրորդէր զբանն: Եւ բարկացեալ զօրավարին ի վերայ իշխանին՝ ձգէր զվարզն որ ի ձեռնն զհետ նորա: Եւ սրտմտեալ Թէոդորոս՝ ելանէր յերեսաց նորա, եւ նոյնժամայն հրամայէր զօրացն, որ ընդ իւրով իշխանութեամբն էին, «վառեցարուք, ասէ, ելէ՛ք ընդդէմ Իսմայելի»: Եւ նոքա հեծեալ յերիվարս իւրեանց՝ դարանամուտ եղեն ի սարակն, որում Եղբարսն կոչէին. եւ կալեալ զառաջս կրճիցն՝ զբազումս ի նոցանէ սատակէին. եւ առեալ զկապուտ անկելոցն՝ հատուածեալ ի զօրավարէն զնացին ի գաւառն Գառնի: Հրաման ետ ապա եւ Պռոկոպն իւրում զօրուն ելանել ի վերայ թշնամեացն. յորոց վերայ հեղեալ զօրն Իսմայելի՝ հարկանէին զմեծ մասն Յունաց, եւ զայլսն փախստական արարեալ անցուցանէին ընդ բանակն իւրեանց. եւ ինքեանք դարձեալ ի բանակն նոցա հանգչէին: Եւ ասեն լինել զթիւ զօրացն Յունաց ասելի քան զվեց բիր արանց, եւ զԻսմայելացիսն նուազ քան զբիր մի արանց: Եւ ի վաղիւն ժողովեալ զկապուտ բանակին, դարձեալ ընդ կրունկն՝ զնացին յաշխարհն իւրեանց:

Եւ եղև այս ի քսան եւ երկրորդ ամի Աբու-Բաքրայ եւ Օթմանայ եւ Ամրի, իշխանացն Իսմայելի: Եւ դադարեցին յեկանելոյ ի վերայ աշխարհիս Հայոց ամս գ:Ապա ի քսան եւ վեցերորդ ամի նոցին իշխանութեանն դարձեալ յարձակէին ելանել ի վերայ աշխարհիս Հայոց զօրու ծանու:

## ԳԼՈՒԽ Գ

Յերկրորդ ամի Կոստանդնու կայսեր Հռոմոնց, որ էր թոռն Հերակղի՝ ազդ եղև առ իշխանն Թէոդորոս, եթէ հէն զարթուցեալ գայ ի վերայ աշխարհիս: Իսկ նորա առեալ զզօրս իւր՝ կամէր ունել զկիրճս ճանապարհին Չորայոյ, այլ ոչ կարաց ժամանել յառաջս նոցա. քանզի ըստ օդաթեւն արագութեան յարձակեալք իբրեւ օձք թեւաւորք յառաջեցին թշնամիքն, եւ զկնի իւրեանց թողեալ զզօրսն Հայոց՝ դէմ եղեալ ընթացան ի մայրաքաղաքն Դուին: Եւ վասն զի թափուր գտին զքաղաքն յարանց պատերազմողաց, զի ամենեքեան զհետ Թէոդորոսի իշխանին զնացեալ էին, բայց միայն զկանայս եւ զմանկտիս եւ զայլ խառնիճաղանճս, որք ոչ էին արք պատերազմի՝ հասին ի վերայ քաղաքին եւ վաղվաղակի առին զամրոցն, եւ զգտեալ արսն ի նմա կոտորեցին, եւ զկանայս եւ զմանկտիս վարեցին ի գերութիւն՝ ոգիս լեռ:

Արդ ո՛վ արդեօք արժանաւորապէս ողբացէ զթշուառութիւն աղետիցն. քանզի ամենայն ուստեք անհնարին էր վտանգն: Զի սուրբ եկեղեցիք, յորս ոչ էր արժան հեթանոսաց մտանել՝ քանդեալ եւ քայքայեալ կոխան պիղծ ոտիցն անօրինաց լինէին, եւ քահանայք հանդերձ սարկաւազօք եւ

պաշտօնէիւք խողխողեալ սրով ժպիրի եւ անողորմ թշնամեացն. եւ բազում տիկնայք փափկասունք, որոց ոչ էր առեալ զփորձ նեղութեան՝ զանալից քքօք թշնամանեալք եւ քարշեալք ի հրապարակս՝ զկականունն ողբոցն բարձրացուցանէին վասն յեղակարծումն օրհասին: Այլ եւ աշխարհախումբ բազմութեանն ըմբռնեալք ուստերօք եւ դստերօք ի նոյն վտանգս՝ յաճախէին զհառաչանս եւ զհեծութիւնս. զի ոչ զիտէին՝ զոր առաւել ողբասցեն, զխողխողեալսն յանօրէն սրբոյն, եթէ զկենդանւոյն անջատեալսն զուստերս եւ զդստերս, օտարացուցանել ի հաւատոյն որ ի Քրիստոս եւ ի հոգեւոր յաստուածային փառատրութեանցն: Եւ զոմանս ողորմելի տեսլեամբ անկեալ դիակունս ի վերայ դիականց ընդ արիւն թաթաւեալք թէպէտ եւ ողբովք աշխարէին՝ այլ ոչ էին ձեռնհաս ամփոփել զմարմինսն եւ տալ զերեզմանի: Եւ ի դէպ էր զմարգարէականն առնուլ ողբս, որ ասէ «Աստուած, մտին հեթանոսք ի ժառանգութիւն քո, պղծեցին զտաճար սուրբ քո, եւ արկին զդիակունս ծառայից քոց՝ գէշ թռչնոց երկնից, եւ զմարմինս սրբոց քոց՝ զազանաց երկրի. եւ ոչ ոք էր որ թաղէր զնոսա»: Զայս ամենայն անցս պատուհասից, յայնժամ Հրէաստանի աղէտսն, եւ այժմ առ մերս հասեալ տարակուսանս՝ դէպ եղեւ առնուլ:

Իսկ զօրքն Հայոց հանդերձ նախարարօքն եւ իշխանաւն իբրեւ տեսին զհէնս սաստիկս հասեալ ի վերայ նոցա՝ լքան ձեռք արանցն պատերազմողաց, եւ ոչ կարացին յարձակել ի վերայ հինին. զի թէպէտ եւ տեսանէին զկանայս եւ զմանկունս իւրեանց վարեալ ի գերութիւն, այլ քանզի նուազունք էին թուով՝ ոչ կարացին ի դիմի հարկանել նոցա. այլ նստեալ միայն ողբովք եւ աշխարանօք աւաղէին զկանայս եւ զմանուկս իւրեանց: Իսկ Հագարացիքն առեալ տանէին զնոսա յերկիրն Ասորոց. եւ դադարեցին յելանելոյ ի վերայ աշխարհիս Հայոց ամս ժ:

Ապա յետ այնորիկ յերեսուն եւ վեցերորդ ամի իշխանութեանն նոցա զօր ժողովեալ դարձեալ յարձակեցան ի վերայ աշխարհիս Հայոց. որոց էին զլխաւորք Օթման եւ Օգբայ: Եւ իբրեւ հասին ի սահմանս Հայոց՝ յերիս բաժանեալ առաջս՝ սփռեցան յասպատակս իւրեանց: Առաջ մի հատեալ ընդ կողմն Վասպուրական աշխարհին՝ առին զաւանս եւ զամրոցս որ մինչեւ ի Նախջաւան քաղաք. եւ առաջ մի ընդ կողմն Տարօնոյ: Եւ միւս առաջն հասեալ ի Կոզովիտ՝ պաշարէին զամրոցն Արծափաց: Եւ գտեալ զմուտ բերդին՝ ի գիշերի գաղտագողի ելին ի նա, զի ի քուն գտին զպահապանսն, եւ առին զամրոցն, եւ զգտեալ արսն որ ի նմա արկին ընդ կապանօք: Եւ ի բազում անհոգութեան եղեալ այնուհետեւ՝ խառնակէին զազրալից պղծութեամբ ընդ կանայսն: Յորս գթացեալ ամենատեսն Աստուած՝ աստանօր ոչ անտես առնէր զհաւատացեալս անուան իւրոյ, այլ առաքէր ի վրէժխնդրութիւն չարեացն զոր գործեցին՝ զիշխանն Թէոդորոս. որոյ երագաթեւ յարձակմամբ իբրեւ զխոյանալ արծուոյ հասեալ ի վերայ հինին եկելոյ, եւ ընդ նմա արք վառեալք զինու, վաղվաղակի հասեալք՝ սատակէին զթշնամիսն իբրեւ արս գռ, եւ զկապեալսն արձակէին. եւ զսակաւ մնացորդսն թշնամեաց փախստական արարեալ՝ դարձուցանէին զգերեալսն. եւ զաւար եւ զկապուտ թշնամեացն

ժողովեալ՝ դարձան խնդութեամբ, փառաւորելով զԱստուած, որ խնդրեաց զվրէժ ի թշնամեաց նոցա: Իսկ այն զօրք, զոր յառաջագոյն պատմեցի, առեալ զաւար եւ զգերեալսն՝ զնացին աշխարհն Ասորոց. եւ դադարեցին յետ այնորիկ ամս բ:

Եւ զայս չարիս կատարեալ իշխանացն Իսմայելի Աբու-Բաքրայ, Օթմանայ եւ Ամրի յաւուրս իւրեանց՝ վախճանեցան:

## ԳԼՈՒԽ Դ

Յետ նոցա ունի զիշխանութիւնն ոմն Մուաւիա ամս ժր եւ ամիսս դ եւ վախճանի: Եւ եթէ զիարդ յաւուրս նորա էր իշխանն Գրիգոր, եւ որ ինչ անցք անցին ընդ աշխարիս Հայոց, եւ մահուան իշխանացն:

Ի սորա յառաջնում ամի իշխանութեանն եւ ի իե ամի Կոստանդնի կայսեր, որ էր թոռն Հերակլի, սկսաւ զօրս գումարել ի վերայ աշխարհիս Հայոց իշխանն Տաճկաց: Ազդ եղեւ առ թագաւորն Կոստանդին բանն. եւ հրամայէր զօրավարին որ ի կողմանս Կիլիկեցոց՝ ելանել ընդդէմ նոցա: Ընկենոյր եւ զիշխանն Թէոդորոս յիշխանութենէն վասն նենգութեանն, զոր արար առ զօրավարին Պռոկոպայ, եւ փոխանակ նորա կացուցանէր զՍմբատ ոմն ի տոհմէ Բագրատունեաց, եւ առաքէր ընդ զօրավարին իւրում: Գրէր եւ առ Թէոդորոս Ռշտունի, որ յառաջն իշխանն էր, ասէ, «Ել ընդ մեզ ի պատերազմ զօրօք որ ընդ ձեռամբ քո է»: Եւ ոչ կամեցաւ նա ելանել: Գրէ դարձեալ երկրորդ անգամ. «Եթէ ոչ ելցես ընդ մեզ ի վերայ հինիս՝ ի դառնալն մերում այսրէն ջնջեսցուք զտունդ քո յազգատոհմէ մերմէ»: Որոյ երկուցեալ ի սպառնալեացն՝ հանդերձէր զորդի իւր զՎարդ երթալ ընդ իշխանին Սմբատայ. եւ տայր հրաման՝ նենգութիւն առնել սիրելեացն եւ միաբանել ընդ թշնամեացն: Որոյ երթեալ առ զօրավարն Յունաց՝ չուեցին ի կողմանս Ասորոց եւ անցին ընդ զոմն Եփրատայ: Եւ մատուցեալ որդւոյն Թէոդոսի առ զօրավարն՝ խնդրէր զինքն կարգել պահապան նաւակտմրջացն. եւ նորա հրամայեալ նմա պահել զխելս զոմոյն:

Եւ իբրեւ բախեցին ընդ միմեանս պատերազմաւ, եւ անկան յերկոցունց կողմանցն հարուածք՝ դարձեալ զօրացեալ զօրքն Տաճկաց՝ փախստական արարին զգունդն Յունաց, յաւուր մեծի շաբաթուն զատկին: Իբրեւ ետես որդին Թէոդորոսի զյաղթութիւնն Իսմայելի՝ զօրացեալ անցանէր յայնկոյս գետոյն, եւ հատեալ կտրեաց զլարս կամրջին, զի մի ապրեսցին փախստեայքն: Եւ նոցա ի մէջ արարեալ զզօրսն Յունաց՝ զոմանս գետավէժս առնէին, եւ ոմանք զերծան փախստեամբ

յաշխարհին Յունաց: Եւ յայնմհետէ լքաւ սիրտ արքային Յունաց, զի դիտաց, եթէ ի տեսանէ է խոտորումն իշխանութեանն նորա. եւ ոչ եւս յաւել ելանել ի վերայ Իսմայելի:

Իսկ իշխանն Իսմայելի գրէ հրովարտակ յաշխարհս Հայոց. «եթէ ոչ հարկեսցիք ինձ եւ ոչ անկցիք ընդ լծով ծառայութեան իմոյ՝ ի սուր սուսերի մաշեցից զամենեսեան»: Յայնժամ ժողովեալ ի միասին քահանայապետն Հայոց Ներսէս, շինող սրբոյն Գրիգորի, եւ իշխանք եւ նախարարք աշխարհիս՝ յանձին կալան հարկել բռնութեան Իսմայելացոցն: Յորոց խնդրեալ պատանդ՝ տային երկուս ի նախարարացն Հայոց զԳրիգոր ի Մամիկոնեան տանէ եւ զՍմբատ ի Բագրատունի տանէ: Եւ տարեալ զնոսա իշխանն Տաճկաց Մուաւիա՝ հատին ի վերայ աշխարհիս Հայոց հարկս շ դահեկան ի միում ամի հատուցանել նոցա, եւ աներկիւղ մնալ ի բնակութիւնս իւրեանց:

Իսկ յերկրորդում ամի իշխանութեանն Մուաւիա կոչէ զԳրիգոր եւ զՍմբատ, որ էին պատանդք ի դրանն արքունի. եւ տայր Գրիգորի զպատիւ իշխանութեանս Հայոց. եւ առաքէ զնոսա բազում մեծարանօք յաշխարհս Հայոց: Եւ եղեւ բազում խաղաղութիւն յաւուրս նորա իշխանութեանն:

Եւ յետ նորա Եզիտ որդի Մուաւեայ. եւ ապրի ամս բ եւ ամիսս ե, եւ վախճանի: Եւ նա վարեաց զաշխարհս Հայոց ի նոյն սակ հարկի:

Եւ յետ նորա Աբդլ-Մէլիք որդի Մրուանայ: Եւ եկեաց ամս իա եւ վախճանեցաւ: Եւ այս է վարք նորա:

Նա էր այր ժանտ եւ գոռ պատերազմող: Ի յերկրորդում ամի իշխանութեան նորա եղեւ խառնակումն սաստիկ ի մէջ Տաճկաց եւ պատերազմ, եւ բազում հեղումն արեանց ինքեանք յինքեանց հանէին: Եւ սաստկացաւ պատերազմ ի մէջ նոցա զգ ամս. եւ անթիւ եղեն սպանեալքն ի նոցունց մինչեւ ի կատարել մարգարէութեանն Դաւթի, որ ասէ. «սուրբ նոցա մտցեն ի սիրտս իւրեանց, եւ աղեղունք նոցա փշրեսցին»: Զի փոխանակ անպարտ արեանն եւ անողորմ սատակմանցն, զորս յաճախեցին ի վերայ ազգիս քրիստոնէից՝ արին վրիժապարտ հեղաւ իրաւացի. եւ պահանջեաց Աստուած զվրէժ արհամարհանաց ծառայից իւրոց նոցին իսկ ձեռօք:

Իսկ Գրիգոր իշխանն Հայոց յաւուրս իւրոյ իշխանութեանն խաղաղացոյց զաշխարհս Հայոց յամենայն հինից եւ յարձակմանց. զի այր երկիւղած յԱստուծոյ, եղբայրասէր եւ օտարասէր եւ դարմանիչ աղքատաց, եւ կատարեալ ի հաւատս աստուածպաշտութեան: Եւ շինեաց նա տուն աղօթից. ի գաւառն Արագածոտին ի յաւանն Արուճ, տաճար փառաց անուան տեսան գեղեցիկ վայելչութեամբ, զարդարեալ ի յիշատակ անուան իւրոյ:

Եւ ի ժամանակի պատերազմին որ ի մէջ Տաճկաց՝ դադարեցին ի հարկատուութենէ նոցա Հայք, Վիրք, Աղուանք, ծառայեալ նոցա ամս լ: Եւ եղեն աւուրք ապստամբութեան նոցա ամբ գ: Եւ ի

չորրորդում ամին տիրեցին ի վերայ աշխարհիս Հայոց հիւսիսային ազգն, որ ասին Խազիրք, եւ սպանին ի պատերազմին զիշխանն Գրիգոր եւ զբազումս ի նախարարացն եւ զիշխանսն Վրաց եւ Աղուանից: Եւ ինքեանք ասպատակ սփռեալ ի վերայ աշխարհիս Հայոց՝ առին զբազում գաւառս եւ գաւանս. եւ առեալ գաւար եւ զգերութիւն՝ գնացին յաշխարհն իւրեանց:

## ՉԼՈՒՄ Ե

Վասն Աշոտի իշխանութեանն, եւ այրեցածին Հռոմի, եւ մահուանն Աշոտի:

Իսկ ապա յետ մահուանն Գրիգորի յաջորդէ զիշխանութիւնն Աշոտ պատրիկ, այր երեւելի եւ նախամեծալ. ի մէջ նախարարացն Հայոց, ի տոհմէ Բագրատունեաց, ճոխ եւ պերճ յիշխանութեանն, եւ յամենայն վարս երկրայինս զգաստ եւ առաքինասէր եւ ազնուական քան զամենեսեան եւ ծանօթ երկիւղին Աստուծոյ, եւ հոգաբարձու ամենայն բարեգործութեան, փոյթ յուսումնասիրութեան. եւ զարդարէր զեկեղեցիս Աստուծոյ վարդապետական արուեստիւք եւ պաշտօնէից խմբաւորութեամբ, պատուէր եւ երեւելի սպասուք յիւրոց գանձուց: Եւ շինէր զեկեղեցին Ղարիւնից յիւրում ոստանին, եւ զկենդանագրեալ զպատկեր մարդեղութեանն Քրիստոսի ածեալ ի մտիցն արեւու մեծասքանչ զօրութեամբ՝ հանգուցանէր ի նմա. եւ նորա անուամբ զեկեղեցին անուանեաց:

Եւ յառաջնումն ամի իշխանութեան նորա երեւեցաւ աստղն զարմանալի տեսեամբ վարսաւոր, զի ճաճանչ նշողիցն սիւնածեւ յիւրմէն փողփողէր զլոյսն յետոյ ինքեան, զոր անուանեալ կոչէին աստղ զիսաւոր, որ եղեւ նշանակ սովոյ եւ սրբոյ եւ մեծի սասանութեան:

Եւ յերկրորդում ամի թագաւորութեանն Յուստիանոսի կայսեր, եւ յիշխանութեանն Աշոտի պատրիկի առաքէ զօր բազում ի վերայ աշխարհիս Հայոց, որք եկեալ աւերեցին զաշխարհս աւարառութեամբ եւ զբազում զեղեցկայարմար շինուածս հրծիգ արարին յաւեր դարձուցանելով, եւ ինքեանք դառնային յաշխարհն իւրեանց: Եւ զսոյն Յուստիանոս թշնամանեալ մեծամեծացն Յունաց եւ կտրեալ զքիթսն՝ աքսորեցին, եւ փոխանակ նորա թագաւորեցուցին զԼեւոն եւ զԱփսիմերոս եւ զՏիբեր եւ զԹէոդոս: Իսկ Յուստիանոս գնացեալ յաշխարհն Խազրաց՝ առնոյր իւր կնութեան զդուստրն Խաքանայ արքային Խազրաց. եւ խնդրեալ ի նմանէ զօրս յօգնականութիւն: Եւ նա առաքէր զօր բազում եւ զՏրուէղ ոմն աներ Յուստիանոսի ընդ զօրուն, այր հզօր զօրութեամբ: Եւ հասեալ ի Կոստանդնուպոլիս՝ մարտ եղեալ յաղթէր հակառակորդացն, եւ վերստին հաստատէր զթագաւորութիւնն: Եւ Տրուէղն մեռանէր ի պատերազմին: Իսկ զայլ զօրսն Խազրաց առաքէր բազում պարգեւօք եւ պատուական ստացուածովք յաշխարհն իւրեանց:

Իսկ Աշոտոյ կալեալ զիշխանութիւնն ամս դ եւ ի չորրորդ ամի իշխանութեան նորա գունդ մի ասպատակութեամբ յորդուցն Իսմայելի յարծակեալ ի վերայ աշխարհիս Հայոց, որ էին որդիք յանցանաց եւ զաւակք անօրէնութեան, գործէին զանօրէնութիւն յաւանս Մարաց ի Խրամ, ի Ջուղայ եւ ի Խոշակունիս. զի զարսն հարկապահանջութեամբ խոշտանգէին, եւ զկանայսն զազրալից պղծութեամբ խորհէին խայտառակել ըստ անօրէնութեանն իւրեանց: Ազդ եղեւ առ իշխանն Աշոտ համբաւ չարեաց նոցա, եւ վաղվաղակի հրաման տայր զօրուն ելանել ի վերայ նոցա: Հարին զամենեսեան սատակմամբ սրոյ, եւ զմնացորդսն փախստական առնէին: Իբրեւ ետես խորամանկ որդին սատանայի զիւնն ի վերայ իւր սաստկացեալ՝ հրաման ետ զօրաց իւրոց զգանձն ժողովեալ ցրուել ի դաշտին առաջի զօրացն Հայոց. եւ նոցա անխորհրդաբար դարծեալ յաւարն՝ թուլացան ի հետոց նոցա: Բայց միայն իշխանն Աշոտ սակաւ արամբք պնդեալ երթայ զկնի նոցա. եւ զօրացեալ թշնամեացն՝ դարծան ի վերայ նոցա, եւ հարեալ վիրաւորեցին զիշխանն Հայոց: Ապա ճիչ բարծեալ զօրացն՝ եւ նոքա վաղվաղակի հասեալ հարեալ սատակէին զթշնամիսն. եւ ինքեանք առեալ ածէին զիշխանն ի Կոզովիտ կարեվեր խոցմամբն, որ ի նոյն մահիճս վախճանեցաւ փառաւորապէս, եւ թաղեցաւ ի կայս հանգստեան իւրոյ ի գիւզն Ղարիւնս:

## ԳԼՈՒԽ Զ

Վասն մօրին կռուին:

Յետ անորիկ զոր պատմեցաք՝ դարծեալ զօր առաքէր արքայ Յունաց որում Ափսիմերոսն կոչէին, որ փոխանակ Յուստիանոսի կայսեր. եւ հրամայէր ունել զՍմբատ որդի Վարազտիրոցի, որպէս թէ քինախնդիր եղեալ՝ զոր կրճատեաց նա ի զօրացն Յունաց վասն մահուան հօրն իւրոյ Վարազտիրոցի, զոր սպանին Հոռոմք: Եւ եկեալ պատերազմեցան ընդ նմա ի մօրամէջ դաշտին Պայիկայ. եւ բազում եղեն հարուածք զօրացն Հայոց զի նուազունք էին: Անկան եւ ի զօրունն Յունաց յոլովք: Իբրեւ ետես Սմբատ, եթէ ոչ կարէին զդէմ ունել զօրացն Յունաց՝ փախստական եղեալ գնաց մազապուրծ սակաւ արամբք. եւ զօրքն Յունաց դարծան յաշխարհն իւրեանց:

## ԳԼՈՒԽ Է

Ճառեցից դարծեալ վասն անհնարին աղետիցն որ եհաս ի տոհմէն Իսմայելի ի վերայ մեր: Ջի յետ ժզ ամի իշխանութեանն Աբդլ-Մելիքի՝ դարծեալ գրգռեալ սիրտն նորա ի չարասէրն սատանայէ՝ եւ հրամայեաց զօրաց իւրոց ելանել ի վերայ աշխարհիս. որոց զօրագլուխ էր արիւնարբուն եւ այսակիրն



Մահմետ, որոյ դաշինս անօրէնութեան ուխտեալ առ իշխանին իւրեանց երդմամբ՝ չդարձուցանել զսուր ի պատեանս մինչեւ ի մէջ աշխարհիս: Եւ գնացեալ խրոխտալով մինչեւ ի գաւառն Ջերմաձոր ելանէր, եւ զորս միանգամ գտանէր՝ սուր ի գործ արարեալ կոտորէր անխնայ ըստ խոստմանց իւրեանց: Բայց զի բազմաց ազդ եղեալ էր յառաջագոյն՝ զգուշացան յամրոցս բերդից ապաստանեալ: Առնոյր եւ բազում ամրոցս խաբէութեամբ. քանզի պատիր բանիւք կոչէր ի խաղաղութիւն: Եւ իբրեւ վստահացեալք իջանէին յամրոցացն՝ սուր ի գործ արարեալ կոտորէր զարսն եւ զկանայս, եւ զմանկունսն վարէր ի գերութիւն. եւ տազնապ հասուցանէր աշխարհիս՝ մինչեւ երանել զմեռեալսն, որք խաղաղական հանգստեամբ յաշխարհէս փոխեցան, քան այնպիսի նեղութեամբք զկենդանութիւն կրել:

Եւ զկնի բ ամաց ի գլուխ ամբարշտութեանն հասեալ՝ փսխէր զմահաբեր թոյնսն, նիւթեր ի վերայ ուխտին սրբոյն Գրիգորի զմահ: Քանզի տեսին զվայելչութիւն երեւելի եւ պատուական սպասուցն, որ ի նմա ամբարեալ թագաւորացն, իշխանաց եւ նախարարաց աշխարհիս. տեսին եւ զկարգաւորութիւն հրեշտակակերպ դասուց քահանայական երաստուց, ընդ նմին եւ զվարդապետացն եւ զպաշտօնէից բարեկարգութիւնս եւ զհրեշտակական երգս ի վերայ երկրի: Եւ խանդացեալ խոցեցան յոգիս իւրեանց, եւ դաւաճանեալ նիւթեցին ի վերայ նոցա զմահաբեր կորուստն: Ջի երթեալ գունդ մի անօրինաց օթեւանել ի յարկս նորա, եւ յարուցեալ ի գիշերի՝ զժառայ մի զիւրեանց խեղդամահ արարին եւ ընկեցին ի խորափիտ մի, եւ ընդ լուսանալ առաւօտին յարեան ի գնալ: Եւ խնդրեալ զժառայն զոր ինքեանք խողխողեալն էին՝ եւ ոչ գտին. եւ բազում նեղութիւն եւ վտանգ հասուցին ի վերայ ուխտի եկեղեցւոյն: Եւ յոյզ արկեալ գտնի ի խորափտին, յոր ընկեցեալն էին. եւ նոյն ժամայն բաղայս ստութեան կարկատեալ ի վերայ՝ կալան զամենեսեան ի փոքուէ մինչեւ ի մեծամեծս եւ եղին ի բանտի. եւ գրեցին հրովարտակ առ արիւնարբու Մահմետ, եթէ «զայս եւ զայս գործեցին ընդ մեզ. արդ ո՞րպիսի մահուամբ կորուսցուք»: Որոյ լուեալ զայս՝ ըստ կամաց իւրեանց դատել ասէ զնոսա, եւ զինչս եկեղեցւոյն վտարել յաւարի: Եւ ընկալեալ դահճացն զհրամանն անիրաւ՝ զմիմեամբք ելանէին կատարել զհրաման հօրն իւրեանց սատանայի, որ ի սկզբանէ մարդասպան էր եւ ի ճշմարտութեան ոչ եկաց, որպէս ի տեառնէ ուսաք: Եւ ածեալ զամենեսեան արտաքս ի բանտէն տոռամբք կապանաց՝ նախ ծայրակոտոր առնէին զոտսն եւ զձեռս, եւ ապա զփայտէ կախեալ բառնային զկենդանութիւն նոցա:

Արդ ո՞վ ոք առանց արտասուաց բերիցէ զանհնարին աղէտսն որ ժամանեաց նոցա. զի սուրբ եկեղեցին խրթնացեալ ի բարեգարդութենէ բեմին եւ լռեալ ձայն աստուածային փառատրութեանն. ընդ նմին լռեալ հոգեւոր եւ բանաւոր պատարագացն կարգք, զոր սուրբքն մատուցանէին սրտի մտօք միայնոյ մաքրագունին: Շիջեալ եւ պայծառութիւն լապտերացն, որովք զգիշերն որպէս զտիւ լուսաւոր առնէին: Դադարեալ եւ բուրումն անուշահոտ խնկոցն եւ մաղթանք քահանայից, որովք

գփառատութիւն ժողովրդոցն նուիրէին արաչին եւ զհաշտութիւն ի մարդասիրէն Աստուծոյ հայցէին: Եւ միանգամայն ասել՝ ամենայն բարեվայելչութիւն խորանին տեսառն դատարկացեալ: Ո՛վ Քրիստոսի երկայնամտութեանն. զհարդ արդեօք ներեաց անօրինացն զրպարտութեան ածել ի վերայ փառաւորչացն իւրոց զդառնութիւն մահուն այնորիկ. այլ առժամայն մահուամբն կամեցաւ, զի գլխիտենական կեանսն պարգեւեսցէ: Զի որք չարչարանացն կցորդք եղեն՝ եւ փառացն հաղորդ լինելոց են. եւ զի խաչակից եղեն Քրիստոսի՝ եւ ընդ նմա թագաւորեսցեն. եւ որք մեռան ընդ նմա՝ ընդ նմին եւ կենագործեսցին եւ յաւիտեանս յաւիտենից ժառանգեսցեն զխոստացեալն հանգիստ: Եւ գործունեայքն սատանայի ընդ նմին ժառանգեսցեն զպատրաստեալ նոցա զդառնութիւնն բազմատեսակ տանջանաց զհուրն եւ զխաւարն, զորդնն անվախճան, զլալն աչաց եւ զկրճտելն ատամանց, զորոց տեսակս գիտէ ինքն որ պատրաստեաց գնոսա: Այս ամենայն գալոց է ի վերայ ամենեցուն, որ գործեն զանօրէնութիւն:

Իսկ Մահմետն, զորմէ պատմեցաքն՝ կատարեալ զայս ամենայն չարիս, գնայ անդէն բազում աւարաւ յԱսորեստան: Իսկ բնակիչք աշխարհիս մնային իբրեւ զխանձող ծխեալ ի հրոյ եւ իբրեւ զօրան վանակ փխրեալ զոր առ ոտն կոխեալ խոզից:

## ԳԼՈՒԽ Ը

Եւ իբրեւ գնաց Մահմետ զօրավարն յԱսորիս՝ Եթող յաշխարհիս Հայոց իշխան փոխանակ իւր յիսմայելացւոցն: Որոյ խորհուրդ վատ ի մէջ առեալ բառնալ զազատախումբ տոհմն յաշխարհէս Հայոց հանդերձ նոցին հեծելովք: Եւ անդէն վաղվաղակի յայտնեցաւ նենգութիւն նորա Սմբատայ, որ էր ի տոհմէ Բագրատունեաց, եւ այլոց նախարարաց եւ նոցին հեծելոց: Իսկ իբրեւ զգայր զդաւաճանութիւնն՝ կոչէր առ ինքն զհամագունս իւր զազատախումբ բանակին, զՍմբատ զորդի Աշոտոյ իշխանի, եւ զՎարդ որդի Թէոդորոսի իշխանի, եւ զեղբայր իւր զԱշոտ, եւ զայլ նախարարսն. եւ խորհէր հնարս գտանել, որով մարթացեն զանձինս ապրեցուցանել: Եւ եղեւ խորհրդին՝ տեղի տալ եւ գնալ յաշխարհէս առ թագաւորն Յունաց: Եւ անդէն անջատեալ մեկնեցան ոմանք ի նախարարաց Վասպուրական աշխարհին: Իսկ նոցա դէմ եղեալ գնացին ի կողմանցն Վասպուրականի ի դաշտավայր մարզէն, որում Առեստակողմն կոչեն. քանզի անդ բնակեալ էր միայնակեաց ոմն, առ որ չոգան հարցանել զորպիսութիւն գործոյն, քանզի էր այր սուրբ, ընտրեալ եւ լի հոգեւոր իմաստութեամբ: Իսկ նորա աշխարեալ եւ աւաղեալ զկորուստ աշխարհիս եւ զկործանումն եկեղեցեաց եւ զթափուր լինելն ի նախարարական տոհմէն՝ ոչ ինչ կարէր հրամայել. այլ միայն անձնապահ լինել եւ զգուշանալ ի նենգութենէն: Եւ աղօթս արարեալ ի վերայ նոցա՝ յանձնեաց գնոսա շնորհացն տեսառն եւ առաքեաց յիւրմէ:

Եւ նոքա գնացեալ ընդ եզր գետոյն Երասխայ՝ անցանէին ընդ սահմանս Ուղայէոյ եւ հասանէին ի մեծ աւանն Ակոռի: Իսկ զօրքն Իսմայելի, որ էին ի Նախջաւան քաղաքի՝ յարծակեցան զկնի նոցա եւ ոչ մեկնեցան ի հետոց նոցա. քանզի էին աւելի քան եռ, եւ կամէին կենդանւոյն կլանել զնոսա: Եւ իբրեւ ազդ եղեւ զօրուն Հայոց վասն հինին, որ զարթուցեալ գայր ի վերայ նոցա՝ յարուցեալ անցին ընդ գետն Երասխ, եւ բանակեցան ի Վարդանակերտն աւանի. եւ զօրն Տաճկաց պնդեալ գայր զկնի նոցա: Իսկ զօրուն Հայոց պատգամ յղեալ առ զօրսն Տաճկաց՝ «ընդէ՞ր, ասէ, պնդել գայք զկնի մեր. զի՞նչ ինչ մեղաք ձեզ. ահաւաղիկ երկիրդ մեր առաջի ձեր է. ձեզ տուեալ ենք զբնակութիւնս մեր, զայգիս մեր եւ զանտառս եւ զանդաստանս մեր. արդ ընդէ՞ր եւ զանծինս մեր խնդրէք: Թո՛յլ տուք մեզ գնալ ի սահմանաց մերոց»: Եւ ոչ կամեցան լսել զօրքն Իսմայելի, զի ի տեսնէ կարծրանային սիրտք նոցա, զի մատնեսցին ի ձեռս սրոյ: Իսկ զօրուն Հայոց ամրացուցեալ զփողոցս աւանին՝ կարգեցին ի վերայ պահապանս մինչեւ ի լուսանալ առաւօտին: Եւ ինքեանք զգիշերն ողջոյն ի հսկումն աղօթից կանխեալ՝ հայցէին ի բոլորեցունց տեսնէն զմեծագոր աջոյն օգնականութիւն եւ ուղղութեամբ դատել ի մէջ նոցա եւ թշնամեացն: Եւ իսկոյն ընդ ծագել առաւօտին իբրեւ յանգեր պաշտօնն առաւօտին՝ մատուցանէր եւ հոգեւոր պատարագն, եւ արժանաւորքն հաղորդէին մարմնոյ եւ արեան տեսնն, իբրեւ յետին թոշակ զայն համարեալ անծանց: Եւ առնուին սուղ ինչ կերակուր յաղագս զօրութեան մարմնոյ: Եւ նոյնժամայն յարուցեալ յարդարեցին գունդ առ գունդ եւ ճակատ առ ճակատ, եւ խմբեցաւ պատերազմն: Անդ հասեալ յօգնականութիւն մեծագորն Աստուծոյ զնդին Հայոց՝ թէպէտ եւ նուագունք էին քան զթիւ երկուց հազարաց՝ սակայն զբազումս հարեալ սատակէին ի սուր սուսերի: Քանզի էին աւուրք ցրտաշունչ սառնամանեաց, եւ եւս առաւել սաստկացեալ դառնաշունչ օդոյն՝ կասեցուցանէր զզօրսն Իսմայելի յարիական զօրութենէն իւրեանց, զի զգիշերն ամենայն ի վերայ ձեան օթագայեալ էին եւ ընդ ծագել լուսոյն անկան ի ձեռս սրոյ: Եւ որք ի սրոյն փախեան՝ անկան ի գետն Երասխ, քանզի պաղացեալ էր ի խստութենէ օդոյն. եւ իբրեւ ելանէին ի վերայ պաղին բազմութիւն զօրացն՝ անդէն վաղվաղակի խորոց մատնէին, խորտակեալ պաղին՝ որք ի սրոյն զերծեալք էին, եւ այնպէս հեղձամահ վճարէին ի կենաց: Յորոց նուագունք ի փախուստ դարձեալ իբրեւ արք յ ապաւինէին առ տիկինն Շուշան: Զորոց զկնի հետամուտ եղեալ Սմբատ որդի Աշոտի զօրօքն իւրովք՝ կամէր արկանել զփախստեայսն ի սուր սուսերի: Որում ընդ առաջ ելեալ տիկինն Շուշան՝ բազում աղերսանօք եւ դաշամբք թափէր զնոսա մերկս եւ բոկս եւ հետեւակս եւ վիրաւորս, զորոց առեալ պատէր զվէրս եւ ողջացուցանէր եւ զգեցուցանէր հանդերձիք: Տայր եւ գրաստս յիւրոց երամակաց եւ առաքէր առ իշխանն Իսմայելի Աբդլ-Մելիք, վասն որոյ եւ ի նմանէ բազում շնորհակալութիւն ընկալեալ, եւ մեծամեծ պատիւս առաքէր նմա:

Իսկ զօրն Հայոց յղկացեալ յաւարէ թշնամեացն՝ առաքէին առ թագաւորն Յունաց աւետիս զյաղթութեանն իւրեանց: Տային տանել նմա ընծայս յաւարէ թշնամեացն զընտիրս երիվարաց տաճիկ ձիոց, եւ զունչս դիականցն անկելոց հատեալ առաքէին ընդ նմին ընծայի:

Եւ կայսրն ընկալեալ զայն նուէր՝ մեծապէս գոհութիւնս մատուցանէր արարչին, եւ շնորհակալութիւն Սմբատայ եւ նախարարացն որ ընդ նմա եւ նոցին զօրացն: Եւ տայր բերել նմա պատիւ կիրապաղատութեան ըստ օրինի թագաւորաց: Եւ նորա ընկալեալ զպատիւն ի կայսերէն՝ առնոյր զգօրս իւր եւ երթայր յաշխարհն Տայոց, մտանէր յամրոցն որում Թուխարսն կոչեն, եւ զգուշանայր յորդոցն Իսմայելի:

Ջայնու ժամանակաւ դարձեալ այլ հէն զայր ի վերայ զօրուն, որ ի կողմանս Վասպուրական աշխարհին. եւ եկեալ յանդիման լինէին ի գաւառն Ռշտունեաց ի գիւղն, որում Գուկանսն կոչեն: Անդ յանդիման լինէին միմեանց: Իբրեւ տեսին զի նուազունք էին, դիմեցին սաստկապէս ի վերայ նոցա. եւ նոյնժամայն գթացեալ ողորմութեանն Աստուծոյ, եւ յայնմ նուագի եւս հասանէր ի թիկունս օգնականութեան: Եւ զամենեսեան ի սուր սուսերի մաշեցին, բայց միայն արք մծ ի փախուստ դարձեալ՝ անկան յեկեղեցին: Եւ իբրեւ ոչ կարացին ըստնանել խորհեցան հրկէզ առնել զսրբարանն. այլ ոչ թողացոյց նոցա Սմբատ իշխան կողմանն Վասպուրականի, որ էր որդի Աշոտի իշխանի, եւ ոչ ետ գործել զապիրատութիւնն զայն. զի ասէր, «քաւ լիցի մեզ ձեռնամուխ լինել ի բնակարան փառացն տեառն, որ զայնպիսի յաղթութիւն մեզ պարգեւեաց»: Եւ կարգեցին պահապանս պահել զնոսա, մինչեւ նոյն ինքն սրբարանն հանցէ զնոսա արտաքս յինքնէ: Եւ յետ սակաւ միոյ մի ոմն ի զօրացն Իսմայելի, որ էր գլխաւորագոյն նոցա՝ խնդրէր հաշտութիւն անձին իւրում՝ չմեռանել ի նոցունց: Եւ ել առ զօրսն Հայոց եւ ասէ. «մեր լուեալ է, եթէ ազգ քրիստոնէից ողորմած է. իբրեւ տեսանէ զոք ի վիշտս՝ գթայ եւ ողորմի. արդ ողորմեցարուք մեզ եւ տուք մեզ զանձինս մեր պարգեւ, եւ զինչս մեր առէք ձեզ յաւարի»: Պատասխանի ետ զօրավարն Սմբատ. «մեք, ասէ, ուսաք ի տեառնէ մեր, եթէ ողորմութիւն ողորմածաց արժան է առնել. իսկ դուք ազգ անողորմ էք եւ ոչ արժանի ողորմութեան, եւ ոչ արասցուք»: Իբրեւ լուաւ զայս իսմայելացին՝ «արդ գոնեա անձին իմում ներեցէք չսպանանել, եւ զայլսն տաց ի ձեռս ձեր»: Եւ յանձին կալան, թէ ոչ սպանցուք: Իսկ նորա մտեալ ի ներքս՝ ասէ. «ոչինչ օգուտ է մեզ մնալ աստէն, զի անողորմ տեսի զնոսա ի վերայ մեր: Այլ արդ եկայք ելցուք առ նոսա. եթէ սպանանեն զմեզ՝ մեռցուք, քանզի զդրախտն խոստացաւ մեզ օրէնսդիրն մեր Մահմետ, եւ եթէ կեցուցանեն զմեզ՝ կեցցուք»:

Եւ քաջալերեալք այսու բանիւք՝ ելին առհասարակ արտաքս, եւ նոյնժամայն արկան ի բերան սրոյ: Իսկ զայն այր, որում խոստացան չսպանանել՝ կենդանւոյն յուղարկեցին ի խորս ծովուն: Եւ ինքեանք առեալ զկապուտ անկելոցն՝ բաժանեցին ի մէջ ինքեանց, եւ սփռէին յիւրաքանչիւր տեղիս:

**ԳԼՈՒԽ Թ**

Եւ եղեւ յետ այսորիկ իբրեւ լուաւ իշխանն Իսմայելի Աբդի-Մելիք զբեկումն զօրաց իւրոց՝ կոչէ առ ինքն զՄահմետ զօրավարն զօրուն իւրոյ եւ հրամայէ առնուլ ընդ իւր բազմութիւն զօրաց եւ ելանել ի վերայ աշխարհիս Հայոց սրով եւ գերութեամբ: Որոյ անդէն վաղվաղակի կազմեալ զգօրսն՝ սաստկապէս եւ խրոխտալով սպառանայր կատարել զհրամանս իշխանին իւրեանց: Իբրեւ լուան նախարարք Հայոց աշխարհիս զհէնն, որ գայր զօրացեալ ի վերայ՝ հանդերձեցին զկաթողիկոսն Հայոց զՍահակ եւ զոմանս յեպիսկոպոսաց աշխարհիս ընդ նմա՝ երթալ ընդդէմ զօրուն Իսմայելի եւ խօսիլ ընդ զօրավարին նորա բանիք խաղաղութեան եւ նուաճել զինքեանս ընդ լծով ծառայութեան նոցա: Եւ իբրեւ յուղարկեցաւ յաշխարհէս՝ ողջունէր զամենեսեան սիրական համբուրիս աշոյն, օրհնէր զհօտն որ ինքեան հաւատացեալ հանդերձ հովուակցօք, եւ յանձն առնէր շնորհացն տեառն: Եւ իբրեւ զանց արարեալ զբազում օթեւանօք եւ հասանէր ի քաղաքն Խառան՝ եւ անդէն եհաս նմա ախտ հիւանդութեան: Եւ մինչչեւ էր հասեալ Մահմետ զօրավարն ի Խառան՝ մերձեցաւ վախճան նորա. եւ գրէ զվերջինս բանից իւրոց յանդարձի առ զօրավարն Իսմայելի:

«Եւ, ասէ, առաքեցայ ընդ առաջ քո յազգէն իմ, խօսել զխորհուրդս իմ առաջի քո, զոր միաբանեալ նախարարք եւ ռամիկք Հայոց խնդրեն ի քէն. այլ որ կենացն է շտեմարանապետ՝ ստիպով յափշտակեաց զիս առ ինքն, եւ ոչ ժամանեցի հանդիպել քեզ եւ խօսել ընդ քեզ: Այլ արդ՝ երդմնեցուցանեմ զքեզ ի կենդանին Աստուած, եւ դաշինս դնեմ քեզ զուխտն Աստուծոյ, որ առ Իսմայէլ հայրն ձեր, որպէս խոստացաւ տալ նմա զտիեզերս ի ծառայութիւն եւ ի հնազանդութիւն, զի արասցես խաղաղութիւն ընդ ժողովրդեան իմում, եւ ծառայեսցեն քեզ հարկատրութեամբ. արգելցես զսուր քոյ յարենէ եւ զձեռն քո յաւարառութենէ. եւ հնազանդեսցեն քեզ յամենայն սրտէ իւրեանց: Բայց վասն հաւատոյս մեր՝ զի իշխանութիւն լիցի մեզ պահել յոր հաւատացաքն եւ խոստովանեցաք. եւ ոք ի ձեռոց այսի մի խոշտանգեսցէ զմեզ դառնալ ի հաւատոց մերոց: Արդ եթէ արասցես զհայցուածս իմ՝ յաջողեսցէ տէր զիշխանութիւնդ քո եւ կատարեսցին խորհուրդք կամաց քոց. եւ տէր հնազանդեսցուսցէ զմենեսին ընդ ձեռամբ քո: Ապա եթէ ոչ կամիցիս լսել բանից իմոց, եւ խոտորնակ իմացիս յառնել ի վերայ աշխարհին իմ՝ տէր ցրուեսցէ զխորհուրդ քո եւ մի հաստատեսցին զնացք ոտից քոց, եւ դարձուսցէ զսիրտ զօրաց քոց՝ չառնել զկամս քո, եւ յարուսցէ յամենայն կողմանց նեղիչս անձին քո, եւ մի կացցէ իշխանութիւնդ քո հաստատուն: Արդ մի՛ անտես առնէր զհայցուածս իմ, եւ եկեսցեն ի վերայ քո օրհնութիւնք իմ»:

Եւ իբրեւ եհաս Մահմետն ի Խառան՝ պատմեցին նմա զկաթողիկոսէն Հայոց եւ մատուցին առաջի նորա զգիրն: Իբրեւ ընթերցաւ զգիրն՝ եհարց զվախճանէ նորա. եւ պատմեցին նմա, եթէ «ոչ եւս է եղեալ ի գերեզման». զի առժամայն էր վախճանեալ: Իբրեւ լուաւ՝ վաղվաղակի յարեաւ եւ չոգաւ ի տեղին. կացեալ մերձ առ մարմնոյ ննջեցելոյն՝ ետ նմա ողջոյն ըստ սովորութեան իւրեանց, եւ, որպէս լուաք ի ճշմարտախօս արանց՝ երկրորդէր զնոյն բանս եւ երրորդէր: Եւ ապա բուռն հարեալ զձեռանէ

նորա՝ իբրեւ ընդ կենդանւոյ ումեք խօսէր ասելով. «Ժանեայ զիմաստութիւնդ քո ի մատենէն զոր ընթերցայ, զի ըստ օրինի քաջ հովուին ի վերայ քոյին հօտիդ հոգացեալ՝ փութացար գալ ընդ առաջ խրոխտացեալ սրոյ իմոյ: Հաւանեացայ արգելուլ զսուր իմ յարանց անմեղաց: Այլ արդ արարից եւ կատարեցից զամենայն, զոր միանգամայն հայցեցեր յինէն. եւ բարեպաշտութեանդ քո օրհնութիւն հանգիցէ ի վերայ իմ: Եւ եթէ սխալեցից ես բան մի յամենայն բանից քոց՝ եկեսցեն ի վերայ իմ ամենայն նզովքն, զոր ընթերցայ ի մատենիցն քոց»: Եւ զայս ասացեալ՝ գնայր ի տեղի իջեւանի իւրոյ:

Իսկ որք ընդ կաթողիկոսին Սահակայ երթեալ էին յաշխարհէս Հայոց՝ առեալ զմարմինն երանեալ հայրապետին փոխէին ի հանգիստ, եղեալ ի տապանի փառաւորապէս: Եւ ինքեանք առնուին ի զօրավարէն Իսմայելի բան երդման ի ձեռն գրոյ, եւ դարձան անդրէն յաշխարհս Հայոց: Եւ իբրեւ տեսին բնակիչք աշխարհիս զբան երդմանն եւ խոստման գրոյն՝ վստահ եղեն ի նա, եւ ծառայեցին յայնմհետէ Իսմայելացւոցն ծառայութիւն ստրկի:

Իսկ Մահմետ զօրավարն երկրորդ անգամ ելեալ յաշխարհս Հայոց զօրու ծանու յութուտասաներորդ ամի Աբդլ-Մելիք իշխանի եւ զամս գ հանդարտեալ դադարէր. եւ ոչ ինչ չարեաց յուշ լինէր վասն անցիցն, որ էանց ընդ զօրն Տաճկաց ի Վարդանակերտն աւանի. այլ հաստատուն պահէր զերդումն գրոյն, զոր տուեալ էր իւր, եւ միայն ընդ ակամբ հայէր նախարարացն Հայոց: Եւ Աբդլ-Մելիքի կալեալ զիշխանութիւնն այսպիսի վարուք՝ վախճանէր:

## **ԳԼՈՒԽ Ժ**

Եւ յետ նորա փոխանորդէ որդի նորին Վլիթ իշխան Իսմայելի ամս Ժ եւ ամիսս ը, եւ վախճանի: Եւ այս վարք նորա:

Սա յառաջնում ամի իշխանութեան իւրոյ խորհեցաւ բառնալ յաշխարհէս Հայոց զտոհմ նախարարաց նոցին հեծելովք վասն քինին, զոր ունէին առ Սմբատայ կիրապաղատի. զի ասէր, եթէ միշտ խոչ եւ գայթակղութիւն լինելոց են իշխանութեանս մերոյ: Եւ մինդեռ զայս չարութիւն երկնէին ի սիրտս իւրեանց՝ անդէն վաղվաղակի Սմբատն, զորմէ ճառեցաք՝ գրէր առ արքայն Յունաց եւ խնդրէր զօր ի նմանէն յօգնականութիւն: Եւ հաւանեալ կայսերն՝ կատարէր զխնդիրն. տայր զօր բազում ի ձեռն զօրավարի միոյ եւ առաքէր նմա ի թիկունս օգնականութեան: Եւ միաբանեալ Սմբատայ ընդ զօրավարին Յունաց՝ եկեալ հասանէին ի գաւառն Վանանդայ ի գիւղն, որում Դրաշպետն կոչեն: Անդ հարկանէին զբանակս իւրեանց: Եւ իբրեւ լուաւ Մահմետ իշխան զօրուն Իսմայելի՝ ժողովեալ զզօրս իւր մեծաւ պատրաստութեամբ ել ընդդէմ նոցա ի մարտ պատերազմի: Եւ հասեալք առ վայր մի՝

կազմեցին գունդ առ գունդ եւ ճակատ առ ճակատ, եւ խմբեցաւ պատերազմն: Անդ վաղվաղակի բարկութիւն ի տեսանէ հասեալ ի վերայ նոցա՝ լքաւ սիրտ պատերազմողաց արանց Յունաց, ի փախուստ դարձեալ անկան յամրոց բանակին իւրեանց: Եւ զօրացեալ թշնամեացն՝ հարին զբազումս կոտորմամբ սրոյ, զորոց ասեն լինել զթիւ անկելոցն աւելի քան զե բիւր արանց սուսերամերկաց: Եւ զսակաւ մնացորդսն առնէր փախստական յաշխարհէս. եւ իւր ժողովեալ զգօրս բանակին՝ դառնայր ի քաղաքն Դուին: Իբրեւ զայս եւս տեսանէր իշխանն Իսմայելի, եթէ առաջնորդ զօրուն Յունաց եղեն նախարարք Հայոց՝ դարձեալ զնոյն խորհուրդ խորամանկութեան հրամայէր Մահմետի կատարել:

Եւ Մահմետի առեալ զհրամանն անիրաւ՝ հրամայէր Կասմոյ ումեմն, որ էր հրամանատար նորուն ի կողմանսն Նախճաւան քաղաքի՝ կոչել առ ինքն զնախարարս Հայոց նոցին հեծելովք իբրեւ պատճառաւորք՝ եթէ անցուցանել ի համարու արքունի եւ առնուլ հռոզ եւ դառնալ: Եւ նոքա ըստ օրինի պարզմտութեան իւրեանց հաւատարիմ համարեալ զնենգութիւն գաղտասոյր որսողացն՝ վաղվաղակի անդր հասանէին: Իբրեւ ժողովեցան անդր՝ հրամայեցին յերկուս բաժանել զնոսա, զոմանս հաւաքեցին յեկեղեցին Նախճաւանու, եւ զկէսն յուղարկեցին յաւանն ի Խրամ, արկանէին յեկեղեցի նորա, կարգեալ ի վերայ պահապանս. եւ խորհէին, թէ որպէս կորուսցեն զնոսա: Եւ միաբանեալ առ հասարակ ամենեքին՝ հանին արտաքս զազատատոհմն յարգելանէն, եւ զորս ի սրբարանն արգելեալ էին՝ հրկէզ արարին եւ տոչորէին ի յարկս աստուածային խորանին: Իսկ ըմբռնեալքն յայնպիսի դառնութիւն վտանգի իբրեւ տեսին, թէ ամենայն ուստեք զրկեալ էին յօգնականութենէ մարդկան՝ ապաւինէին առ բոլորեցունն Աստուած եւ զնա միայն կարդային յօգնականութիւն ասելով. «որ նեղելոց ապաւէնդ ես, վտանգելոց օգնական, աշխատելոց անդորրիչ՝ հա՛ս յօգնականութիւն նեղելոցս եւ վտանգիս, որ պաշարեցին զմեզ, փրկե՛ա զմեզ ի դառն մահուանէս, զոր ածին ի վերայ մեր. զի ահա սաստկապէս զօրացաւ ի վերայ մեր տապ բոցոյս եւ առաւել տոչորէ շրջապատեալ զմեօք եօթնապատիկ քան զբաբելոնեան բոցոյն բորբոքումն: Այլ որպէս երից մանկանցն առաքեցեր յօգնականութիւն զպահպանող զօրութիւն հրեշտակին՝ եւ զմեզ մի անտես առներ ի քո գթութեանցդ, զի եւ մեք ծառայք քո ենք, թէպէտ եւ բազում անգամ մեղուցեալ բարկացուցաք զմարդասիրութիւնդ քո քաղցր. այլ ի բարկութեան քում զողորմութիւն յիշեսցես առ ծառայս քո. քանզի ահա սրբարան քո եւ տեղի փառաց անուան քո եղեւ մեզ տեղի գերեզմանի: Վասն որոյ եւ մեք գոհանալով զսուրբ եւ զահեղ անուանէդ քումմէ՝ ի ձեռս քո յանձնեսցուք զոգի եւ զշունչս մեր զմարմին»: Եւ զայս ասացեալ միաբան ամենեքեան զօրհներգութիւն ի բարձունս վերառաքելով՝ փոխեցան յաշխարհէս:

Իսկ զնախարարաս ազատացն եդին ի կապանս բանտի, յանհարդուրժելի տանջանս խոշտանգէին, եւ պահանջէին ի նոցանէ բազում ոսկի եւ կշիռ արծաթոյ. եւ խոստացան նոցա, թէ յորժամ հատուցեն նոցա զսակ արծաթոյն՝ արձակեսցեն զնոսա կենդանիս. վասն որոյ եւ երդմամբ դաշինս

արարեալ հաւատարմացուցանէին զերդունն ստութեան: Եւ նոքա առ վտանգի նեղութեանն՝ զբազում մթերս գանձուցն իւրեանց, զորս ի պահեսաի եղեալ էին յերեսաց նեղչացն ի ծովու եւ եթէ ի ցամաքի՝ տային ի ձեռս թշնամեացն, զի թերեւս ապրեցուցեն զանձինս իւրեանց: Եւ իբրեւ ունայնացեալք ի գանձուցն եղեն՝ ձեռնամուխ եղեալ անօրինացն՝ բառնային զկենդանութիւն նոցա, եւ զփայտէ կախեալ դատապարտէին զնոսա: Անդ ըմբռնեցան Սմբատ որդի Աշոտի ի Բագրատունի տոհմէ, եւ Գրիգոր եւ Կորիւն ի տոհմէ Արծրունեաց, եւ Վարագ-Շապուհ եւ եղբայր իւր ի տոհմէ Ամատունեաց, եւ բազումք այլք ի նախարարաց Հայոց, զորս ոչ բաւեմ մի ըստ միոջէ պատմել: Զնոսա զամենեսեան բարձեալ ի կենաց՝ անժառանգ առնէին զաշխարհս ի նախարարաց:

Յայնմ ժամանակի թափուր եղեալ աշխարհս Հայոց ի տոհմէ նախարարաց՝ մատնէին որպէս զոչխարս ի մէջ գայլոց: Եւ թշնամեացն ամենօրինակ չարեաց յարձակեալ ի վերայ՝ յանհուն աղէտս վտանգի պահէին զբնակիչս աշխարհիս Հայոց. որոց տաղտկացեալ յանհանգիստ նեղութեանցն՝ զհառաչանս եւ զաղաղակ հեծութեան բարձրացուցանէին յերկինս: Իսկ Սմբատ կիրապաղատն եւ նախարարքն որ ընդ նմա գնացեալ մեկնեցան յաշխարհէս, եւ անցեալ խնդրեցին ի թագաւորէն Յունաց քաղաք բնակութեան եւ դադարս խաշանց իւրեանց. եւ նա տայր նոցա զքաղաքն որ անուանեալ կոչի Փոյթ ի կողմանս Եգեր աշխարհին. եւ բնակեցան ի նմա ամս զ:

Իսկ Մահմետն կատարեալ զայս ամենայն չարիս՝ բարձրացեալ բողոք աշխարհիս հասանէր յականջս իշխանին Իսմայելի, որում անուն էր Վլիթ: Եւ վաղվաղակի առաքէ հրովարտակ եւ կոչէ զնա առ ինքն. եւ փոխանակ նորա առաքէ զԱբդի-Ազիզ ոմն, որ էր խօթ լսելեօք. այլ խորագէտ, լի երկրաւոր իմաստութեամբ, առասպելախօս եւ առակարկու: Եւ իբրեւ հաստատեցաւ յիշխանութեանն՝ զրէր հրովարտակ առ նախարարս Հայոց, եւ հաւանեցուցանէր զնոսա դառնալ յիւրեանցական աշխարհս. եւ տայր նոցա գիր երդմամբ չափ ըստ սովորութեանն իւրեանց: Եւ իբրեւ վստահ եղեալ յուխտադրութիւն նորա՝ առին զքաղաքն յորում բնակեալ էին, եւ զգանձս քաղաքին եւ զսպասս եկեղեցեացն յափշտակեալ յաւարի՝ դարձան ի Հայս, հատուածեալք ի կայսերէն Յունաց: Եւ կայսերն լուեալ՝ ստրջացաւ ընդ եղեալ ապիրատութիւնն. եւ կոչեցեալ զառաջնորդս եկեղեցեաց, զմետրապօլիտն եւ զարքեպիսկոպոսունս՝ եւ հրամայէր նոցա նզովս գրել ի մատենի, եւ ի կատարման տօնին զատկաց հրամայէր ընթերնուլ ի վերայ գործողաց ապիրատութեանն. քանզի ի տօնին յայնմիկ գործեցին զգործ անօրէնութեան: Եւ ի նոյն տօնի կարգաւորեցին ամի ամի զնոյն նզովս ընթերնուլ մինչեւ ցայսօր. որ եւ տիրեաց իսկ ի վերայ նոցա, եւ եղեւ պատճառ կորստեան նոցա:

Իսկ Աբդի-Ազիզն տիրեալ աշխարհիս Հայոց՝ խաղաղացոյց զամենայն յարձակմունս անիրաւութեան յաշխարհէս. եւ զխրոխտացեալ անզգամութիւն որդւոցն Իսմայելի սաստիկ կշտամբութեամբ



ցածուցաներ: Շինէր վերստին գքաղաքն Դուին հզօրագոյն եւ ընդարձականիստ մեծութեամբ քան զառաջինն, եւ ամրացուցանէր դրամբք եւ դռնափակօք, անցուցանէր շուրջ զպարսպովն պարկէնս փոսից լցեալ ջուր յապաստան ամրոցին. քանզի ասէր զհարմէ Աբղլ-Ազիզ «յառաջնում աւերածին Դունայ, եթէ ի ձեռն իմ եղեւ կործանումն քաղաքին, եւ ես կանգնեցից զսա. զի էի ես, ասէ մանուկ երկոտասնամեայ եւ ունէի սփածանելիս կարմիր: Եւ յորժամ զօրն Տաճկաց մարտնչէր ընդ քաղաքիս՝ մտի ես ընդ խողովակ մի եւ ելի ի պարիսպն, եւ ի բարբառ իմ ի ձայն ուժգին աղաղակեցի առ զօրն մեր, անդէն վաղվաղակի թօթափեցան պայիկքն նախամարտիկք, որք պահէին զպարիսպն եւ փախուստ դարձան. եւ յաղթութիւնն Իսմայելի զօրացաւ. եւ կործանեցաք զքաղաքս»: Ջայս բերանով իւրով ասի պատմել զինքենէ:

## ԳԼՈՒԽ ԺԱ

Ջայնու ժամանակաւ դարձեալ գրգռէր սիրտ զօրավարին Մահմետի ի վերայ աշխարհին Ճենաց. եւ խնդրէր յիշխանէն Իսմայելի զօր բազում, եւ խոստանայր նմա՝ ածել զարքայն Ճենաց ի հնազանդութիւն ծառայութեան: Իսկ նորա գումարեալ զօր բազում եւ տայ ի ձեռն նորա իբրեւ արս մռ: Եւ խաղացեալ Մահմետ ի կողմանցն Դամասկեայ բազմութեամբ զօրացն ի կողմանս արեւելից՝ անցանէր ընդ Ասորեստան, ընդ աշխարհն Պարսից եւ ընդ Խորասան. եւ երթեալ հասանէր ի մասն ինչ Ճենաց աշխարհին եւ բանակէր առ եզր գետոյն հզօրագունի, որ Բօտիսն կոչի: Գրէ հրովարտակ առ արքայն Ճենաց. «ընդէ՞ր, ասէ, դու միայն ընդվզեալ ոչ մտանես ընդ հնազանդութեամբ իշխանին մերոյ, զի ամենայն ազգք սարսեցին ի մէնջ: Արդ դու յո՞վ ապաստանեալ չհնազանդիս մեզ. մի՞ արդեօք իբրեւ զաղջկունսդ քո համարիս զմեզ, յորոց միջի փերելետեալ ճոխանաս: Այլ արդ եթէ ոչ մտցես ընդ լծով ծառայութեան մերոյ՝ զիտասջիր զի անապատ արարից գերկիրդ քո ի բնակչաց, եւ վախճան արարից արքայութեանդ քո: Բայց մի՛ յանհոգս լեալ յապաղեսցես զպատասխանի գրոյս. այլ արագ դարձուցես այսրէն»:

Իբրեւ ընթերցաւ զգիրն արքայն Ճենաց, որ կոչէր Ճենբակուր՝ կոչէր առ ինքն զամենայն փշտիպանսն համահարզս իւր եւ խորհէր, թէ զինչ տացէ բանիցն պատասխանի: Եւ խորհեալ առ միմեանս՝ գրեն բանիցն պատասխանի եւ ասեն.

«Մի՞ արդեօք հզօրագոյն իցես դու քան զամենայն թագաւորս, որ ի սկզբանցն եւ այսր տիրեցին ի վերայ աշխարհի: Բաբելոնցւոց թագաւորն, որ տիրեցերաց տիրեաց, եւ Մակեդոնացւոցն եւ Պարսից ընդէ՞ր նոքա ոչ կարացին տիրել ի վերայ աշխարհիս մեր: Այլ զիտասջիր, զի լիրք քան զամենայն շուն իցես դու եւ ի տոռն պագշտութեան վարանեալ. եւ այդորիկ աղագաւ չար ցանկութիւն քո ի

համբաւ գեղեցիկ կուսից իմոց խեղբս արկեալ՝ հարկեցոյց զքեզ դնել զանձն քո եւ զանձինս զօրացո եկելոց ընդ քեզ, իբրեւ թէ ոչ գոյին գերեզմանք ի Ղամասկոս անձանց ձերոց: Այլ արդ գիտասօջիր, զի աշխարհս մեր ոչ է մտեալ ընդ հարկաւ ուրուք. եւ ո՛չ ես ի յանձին կալայց. բայց թէ ընծայ յինէն խնդրեսցես ըստ օրինի թագաւորաց՝ տաց քեզ, եւ յարուցեալ երթիցես խաղաղութեամբ ի տեղի քո»:

Իսկ Մահմետի դարձեալ յղեալ առ Ճենբակուր՝ «տուր ինձ ասէ աղջկունս լը, եւ գնացից ի քէն խաղաղութեամբ. ապա թէ ոչ՝ պատերազմաւ ելից ընդդէմ քո»: Եւ յանձին կալաւ արքայն Ճենաց պատգամին յղելոյ, եւ առաքեաց առ Մահմետ եւ ասէ. «մնա՛ այդդէն ի բանակի քում, մինչեւ կատարեցից զխնդրուածս քո»: Եւ նոյնժամայն հրաման ետ զօրաց իւրոց՝ կազմել սայլս վաչիւք դիպակօք, եւ զընտիրս հեծելոց իւրոց կուռ սպառազինութեամբ բառնալ ի վերայ սայլիցն փոխանակ աղջկանցն զորս խնդրեաց, որպէս զի կարասցէ զնոսա որսալ յորոգայթ իւր: Եւ եկեալ յեզր գետոյն՝ բանակէին ընդդէմ նոցա: Եւ էին ի վերայ սայլիցն աւելի քան զխո արանց հեծելոց: Եւ ինքն Ճենբակուր սակաւ արամբք բանակէր բացագոյն ի նոցունց իբրեւ վտաւանօք ինչ սակաւ, եւ առաքէր առ Մահմետ զօրավարն. «արի, ասէ, զոր հայցեցերն յինէն, զայս լը աղջիկս յամենայն իշխանութեան իմում ընտրեցի պատուաւորաց քոց: Արդ առեալ զպատուաւորս քո զօրուդ ըստ թուոյ աղջկանցս իմոց՝ անց յայսկոյս գետոյս, եւ տաց զաղջկունս իմ ըստ թուոյ վիճակաւ ում ումեք եւ հասցէ. գուցէ մարտ պատերազմի լինիցի ի մէջ զօրաց քոց»: Եւ ետ տանել նաւս յայնկոյս գետոյն, զի միանգամայն անցցեն առ նա: Իսկ նոցա անխորհուրդ մտօք ընտրեալ զպատուական զօրացն՝ անցին յայնկոյս գետոյն իբրեւ արք լը: Եւ իբրեւ վախճանեցին զանցանելն՝ հրաման ետ արքայն Ճենաց յարձակել ի վերայ զօրուն Իսմայելի:

Եւ իբրեւ բախեցին զմիմեանս մարտիւ պատերազմի՝ վաղվաղակի ելին եւ որք ընդ վաչիւքն թագուցեալ էին, եւ ի մէջ առեալ կոտորեցին ի սուր սուրերի, մինչեւ ոչ մնաց ի նոցանէն ապրեալ եւ փախստական: Եւ հատին զլարս նաւուցն՝ զի մի ոք ապրեսցի. յորմէ ոչ ոք ապրեցաւ. բայց միայն Մահմետն սակաւ արամբք հեծեալ յերիվարսն՝ անկան ի գետն, ապաստանեալք ի քաջութիւն երիվարացն: Եւ այնպէս կորագլուխ ամօթով դարձեալ յարքայէն Ճենաց՝ գնացին յերկիր բնակութեան իւրեանց: Եւ ոչ եւս յաւել ելանել ի պատերազմ ի վերայ աշխարհին Ճենաց: Որ ամս Ժ եւ ամիսս ը կեցեալ վախճանի:

## **ԳԼՈՒԽ ԺԲ**

Յետ նորա փոխանորդէ զիշխանութիւնն Սուլէյման ամս ք եւ ամիսս ը, եւ վախճանի: Եւ այս է վարք նորա:

Սա յերկրորդ ամի իշխանութեան իւրոյ գումարէր զօրս բազումս եւ տայր ի ձեռս զօրավարին Մսլիմայ եւ առաքէր ի դրունս Կասպից: Որոց եկեալ եւ մարտ եղեալ ընդ զօրս Հոնաց որ ի Դարբանդ քաղաքի՝ հարին զնոսա եւ հալածեցին. եւ քանդեալ աւերեցին զդղեակապարիսպ ամրոցին: Եւ մինչդեռ քանդէին զպարիսպ ամրոցին՝ գտին վէմ մի մեծ ի հիմունս նորա, որ ունէր վերնագիր դրոշմեալ օրինակ զայս. «Մարկիանոս ինքնակալ կայսր շինեաց զքաղաք եւ զաշտարակս զայս բազում տաղանդօք յիւրոց զանծուց. եւ ի յետին ժամանակս որդիքն Իսմայելի քանդեսցեն զսա եւ յիւրեանց զանծուց վերստին շինեսցեն»: Եւ իբրեւ գտին զդրոշմ գրոյն զոր ունէր քարն՝ դադարեցին ի քակելոյ զպարիսպն. եւ կացուցեալ գործավարս ի վերայ՝ վերստին շինեցին զկործանեալ պարիսպն:

Եւ ինքն Մսլիմ առեալ զբազմութիւն զօրացն՝ անցանէր ընդ պահակն Ճորայ, ասպատակ սփռեալ յաշխարհն Հոնաց. եւ երթեալ բանակէր մերձ առ Թարգու քաղաքի Հոնաց: Իսկ բնակիչք աշխարհին իբրեւ տեսին զիւնն, որ զարթուցեալ հասանէր ի վերայ նոցա՝ վաղվաղակի ազդ առնէին արքային Խագրաց, որ անուանեալ կոչէր Խաքան: Իսկ նորա առեալ ընդ իւր զբազմութիւն զօրացն եւ զամենայն յաղթանդամ հսկայազունսն իւր, որոց արիութիւն զօրութեանն հռչակեալ էր առ ամենայն ազգս՝ եւ եկեալ բանակէր մերձ առ նմա: Եւ ի բազում աւուրս մարտ եղեալ մարտնչէին ընդ միմեանս, ոչ գունդ առ գունդ, այլ ըմբշամարտ մարտիւ: Եւ յապաղէր Խաքանն զխառնամխի պատերազմն վասն գալստեան Ալփ Թարխանին, զոր էր կոչեալ ի թիկունս օգնականութեան: Իբրեւ ետես Սուլիման զանհուն զօրացն զբազմութիւն՝ վարանէր յանձն իւր, եւ խորհէր եթէ զիա՛րդ մարթասցէ հնարս գտանել, զի կարասցէ զերծանել ի նոցանէ: Եւ հրաման տուեալ զօրացն լուցանել հուր սաստիկ ի բանակին. եւ թողեալ զաղխս բանակին անդէն, զհարձս եւ զծառայս եւ զաղախնեայս եւ զայլ խառնիճաղանձսն՝ ճանապարհ կալեալ ընդ լեառն Կովկաս՝ կոտորէր զանտառն, եւ ճանապարհ արարեալ զերծանէր մազապուր ի ձեռաց թշնամեացն: Եւ այնպէս կորագլուխ դառնայր լի ամօթով յաշխարհն Հոնաց:

Եւ կատարեալ զայս ամենայն՝ վախճանեաց Մսլիման:

## ԳԼՈՒԽ ԺԳ

Եւ յետ նորա փոխանորդէ զիշխանութիւնն Օմար ամս բ ամիսս ե, եւ վախճանի:

Ջսա ասեն ազնուականագոյն քան զամենայն արս ազգատոհմին իւրոյ: Սա արար դարձ գերութեանն, զոր գերեաց Մահմետ յաշխարհէս Հայոց յետ այրելոյն զնախարարս աշխարհիս. զի էառ զբազում ամրոցս եւ գերեաց զարս եւ զկանայս: Եւ իբրեւ հաստատեցաւ իշխանութիւնն Օմարայ՝ արձակեաց

գբովանդակ գերեալսն յիրաքանչիւր տեղիս եւ խաղաղացոյց գաշխարիս որ ընդ իւրով իշխանութեամբ: Սոյն Օմար գրէ թուղթ առ Լեւոն կայսր Հռոմոնց յաղագս ուսանելոյ զգօրութիւն հաւատոյս մերոյ, յորում էին պէսպէս հարցմունք, զորս համառօտ ի ներքոյ դրոշմեցից:

«Անուամբն Աստուծոյ Օմար, իշխան հաւատացելոց առ Լեւոն կայսր Հռոմոնց:

Բազում անգամ կամեցայ գիտել զձերոյ կարծեօք հաւատոյդ ուսումնդ, եւ յաւելաք ուսանել՝ եթէ զինչ արդեօք խորհիք՝ եւ ոչ եղեւ մեզ հնար հասու լինել: Այլ արդ ասա՛ ինձ զստուգութիւնն, նախ՝ վասն է՞ր ասաց Յիսուս առ աշակերտսն, եթէ «մերկ եկիք եւ մերկ դառնայք». կամ ընդէ՞ր ոչ ընկալայք՝ զոր ասաց Յիսուս զինքենէ. այլ (կամեցայք) քննել զգիրս մարգարէիցն եւ զսաղմոսացն՝ գտանել ի նոցանէ վկայութիւնս վասն մարդանալոյն Յիսուսի. եւ երկուացար եւ ի կարծիս անկար, եւ ոչ բաւական համարեցար զոր վկայեաց Յիսուս զանձնէ իւրմէ, այլ հաւատացեր յայն՝ զոր ասացին մարգարէքն: Այլ Յիսուս արդարեւ արժանի էր հաւատարմութեան, եւ մօտ էր յԱստուած, եւ լաւագոյն գիտէր զինքն քան զգրեալսն, զորս փոփոխեցին ազգք, զորս ոչ գիտէք, եւ այլայլեցին: Եւ կամ զիա՞րդ արդարացուցանէք զգրեանն եւ զհետ երթայք նոցա՝ որ ինչ նման թուի ձեզ: Դուք ասէք եթէ Օրէնքն գերեցան բազում անգամ, եւ կորեան՝ որք ընթեռնուին զնոսա յորդուցն Իսմայելի եւ գիտէին զնոսա. եւ մնացին ժամանակս ինչ որ չկայր ինչ առ նոսա յայնմանէ եւ ո՛չ ինչ. մինչեւ գրեցին ոմանք ի մարդկանէ յետ այնորիկ իւրեանց հանճարով, ազգ յետ ազգի եւ ցեղ յետ ցեղի. եւ նոքա մարմնեղէնք էին յորդուցն Ադամայ, որք մոռանան եւ ի կարծիս ըմբռնին. զի մօտ է առ նոսա սատանայ եւ նմանօք նորա թշնամութեամբն իւրեանց: Եւ կամ ընդէ՞ր ոչ գտանի յՕրէնսն Մովսիսի վասն արքայութեանն եւ դժոխց եւ դատաստանին եւ յարութեանն. այլ որք զաւետարանն գրեցին՝ նոքա պատմեցին, Մատթէոս, Մարկոս, Դուկաս, Յովհաննէս իւրեանց հանճարով: Եւ զմխիթարիչն, զորմէ ասաց յաւետարանն առաքել Քրիստոսի՝ զՄահմետէն մերմէ ասացին առաքել: Եւ կամ ընդէ՞ր զկնի աշակերտացն Յիսուսի հք ցեղս բաժանեցան ազգք քրիստոնէից: Եւ անզուգական զօրութեանն Աստուծոյ ընկեր եւ համեմատ եւ նման նմա առնէք՝ երիս Աստուածս խոստովանելով. եւ զամենայն օրէնսն անձնիշխանաբար փոփոխել ջանայք, զթլպատութիւնն ի սկրտութիւն փոխելով, եւ զզոհսն ի հաղորդութիւն օրհնութեան հարցի եւ բաժակի, եւ զկիրակէն փոխանակ շաբաթու պատուեցեր: Եւ կամ զիա՞րդ էր հնար Աստուծոյ ի մէջ արեան եւ մարմնոյ եւ պէսպէս աղտեղութեանց յարգանդի բնակել: Եւ կամ ընդէ՞ր զոսկերս առաքելոց եւ մարգարէից պատուէք եւ կամ զնշան խաչին, որ դատապարտութեան գործարան էր ըստ օրինացն, կամ զպատկերս, զոր պատուէք: Եւ զի մարգարէն Եսայի վասն մեր օրինադրին վկայէ՝ ընկեր եւ համեմատ Յիսուսի. զի եւ ուղեկից նմա ետես մարգարէն ի տեսլեանն հեծեալ մի իշոյ եւ հեծեալ մի ուղտու: Իսկ դուք ընդէ՞ր ոչ հաւատայք: Չայս ամենայն հասո՛ ինձ ի գիտութիւն, զի կարացից գիտել զկարծիս ուսմանդ ձերոյ»:

Ջայս ամենայն եւ յոլովագոյն քան զայս ընդդիմաբանութիւնս գրէր Օմար իշխանն Իսմայելի առ թագաւորն Լեւոն: Վասն որոյ հարկաւորի կայսրն Լեւոն գրել պատասխանի օրինակ զայս:

## ԳԼՈՒԽ ԺԴ

«Փլաթիոն Լեւոն կայսր հաւատացեալ ի տէր Յիսուս Քրիստոս, ճշմարիտ Աստուած մեր եւ թագաւոր ճանաչողաց զնա. Օմարայ Սառակինոսաց առաջնորդի:

Ո՞րպիսի բան եղից առաջի ուղղագոյն եւ ճշմարտագոյն զառ ի քէն մեզ առաքելոցս, եւ զի մանաւանդ ուսեալք յԱստուծոյ՝ հեզութեամբ խրատել զընդդիմակայսն, թերեւս տացէ նոցա ժամանակ ապաշխարութեան: Այլ եւ ոչ թագաւորական օրէնք են՝ խրատուցանող բանիւք որպէս քարամբք հարկանել զայնոսիկ, որք լսել կամին զճշմարտութեանն զսքանչելի խորհուրդ: Բայց վասն զի սկիզբն իսկ քո գրոյս գոնեա փոքրագոյն ինչ զկերպարան ճշմարտութեան ոչ ունէր՝ ապա հարկաւոր է զոչ ճշմարիտն՝ ոչ ասել, թէ արդար է:

Քանզի ասացեր գրովն քով, թէ «բազում անգամ գրեցաք առ ձեզ զմերոց քրիստոնէիցս աստուածային խորհուրդ». եւ եթէ «յաւելաք ուսանել զձերոյ կարծեօք հաւատոյդ ուսումնդ»: Եւ չէր հնար լինել եւ ոչ միում յայցանէ. քանզի չիք ինչ հարկ ի յայսպիսիս ածել զմեզ յիրս: Ջի եւ ոչ ուսաք իսկ ի վարդապետէն մերմէ եւ ի տեառնէ՝ օտար ուսումնականաց զայսպիսի միայնակ աստուածգիտութիւն առաջի ընկենուլ ի ծաղր կատականաց, եւ մանաւանդ այնոցիկ, որ չենն տեղեակ մարգարէիցն կանխասացութեան եւ առաքելոցն քարոզութեան. զի զայս եւ այլոց պատուիրել սովոր ենք:

Այո, բազում անգամ գրեցաք առ քեզ, արդեօք թէ եւ այլ հասանիցէ գրել, այլ վասն աշխարհական իրաց, եւ ոչ վասն աստուածային իրողութեանց. եւ այս մեք, որք խրատեալք յաստուածայնոյ ծայնէն, «տո՛ւք պատասխանի ամենայնի, որ հարցանենն զձեզ», իսկ որ ոչն հարցանէ՝ առ նա ոչ պատասխանել: Այլ եւ ոչ զձերոց կարծեացդ զօրութիւն այժմիկ նորոգ կամիմք ուսանել, այլ առ ի յԱստուծոյ. եւ վասն այսորիկ խրատեալք՝ «զամենայն ինչ, ասէ քննեցէ՛ք, իսկ զբարին ընկալարո՛ւք»: Անդ ունիմք մեք՝ զպարտութիւնս գրով զերանելեաց եպիսկոպոսացն մերոց, որք էին առ ժամանակօքն այնոքիւք, առ որով Մահմետն այն օրէնսդիր ձեր լեալ է. վասն այսորիկ եւ ոչ յաղագս որոյ պէտք էին՝ աշխատ առնել զքեզ: Բայց զի մի՛ կարծիցես զմեզ ամաչեցեալս վասն այսպիսւոյ սքանչելի աստուածգիտութեանս՝ լուր. ապա եթէ ախորժիցես եւ լուիցես ինձ՝ զբարութիւնս երկրի կերիցես, որպէս ասաց Եսայիաս:

Յոյժ դժուարին է, ո՛վ այր դու, զամենեւին սուտն ի բաց ընկենուլ, յորժամ հակառակողն զհակառակելն հանապազ խորհիցի: Այսպիսի ինչ է զոր ասեմս. եթէ երկուք ոմանք առ հուր ինչ մերձեցեալ կային, մին՝ հուր զնա ասէր, որպէս եւ էրն իսկ, եւ միւսն հակառակելով՝ աղբիւր ջուրց զնոյն ասէր՝ յայտնապէս ահա երեւէր ստութիւն հակառակասիրին: Արդ ասացեր՝ տեառն մերոյ ասել յաւետարանն, «մերկ եկիք եւ մերկ դառնայք»: Եւ ոչ ուրեք գտանեմք յաւետարանսն տեառն մերոյ ասացեալ զայս, թէպէտ եւ միշտ հրամայէ մեզ առնել զխոկումն մահու. այլ այս բան Յոբայ է, քանզի հոսեալ ի վերայ սատանայական փորձութեանցն՝ ասաց զայս արդարն. «մերկ եկի յորովայնէ մօր իմոյ, եւ մերկանդամ դառնամ անդրէն. Տէր ետ, եւ տէր էառ, եղիցի՝ անուն տեառն օրհնեալ»: Բայց այսպէս մի զմիով սովորեցայք արկանել, հատակոտորելով զվկայութիւնս գրոց սրբոց, զորս ոչ դուք ընթերցայք եւ ոչ ընթերնուք. այլ աստուածավաճառք, զնոյն ասել հաւատավաճառքդ որք առ ձեզդ, զհաճոյսն ձեր որսալով՝ աստուածայնոց գրոց բանիւ ասելով՝ զինչ եւ պէտք իւրեանց ղօղանջեն: Բայց թէպէտ հպարտացեալ ես բռնակալութեամբդ՝ սակայն լուր զպատասխանիսս: Ասացեր գտանել մեզ ի Սաղմոսս Դաւթի եւ ի գիրս մարգարէիցն վկայութիւնս վասն տեառն մերոյ: Ոչ այժմ ինչ յուզեալ գտաք զայսպիսի ասացուածս Հոգւոյն սրբոյ, զորս ի ձեռս մարգարէից խօսեցաւ, այլ Աստուծոյ շնորհօք եւ կամօք յորմէ սկսաւ քարոզութիւնն քրիստոնէից՝ նովիմք եւ կատարեցաւ, հիմնացեալ աճեաց եւ աճեսցի նորին արարչի եւ Աստուծոյ զօրութեամբ:

Գրեցեր, թէ «բաւական համարեցար, եւ հաւատացեր յայնս, եւ թողեր զայս զոր վկայեաց Յիսուս ի վերայ անձին իւրոյ, եւ յերկուացար եւ ի կարծիս անկար»: Երանի թէ հաւատայիր, որպէս ասեսդ՝ աւետարանին հաստատուն եւ անսխալ պատմագրացն քան ամենայնի, թէպէտեւ ոչ հակառակ միմեանց զհինն եւ զնորս գիտեմք, զի եւ ո՛չ հնար իսկ էր միոյ բարութեան աղբերն, այսինքն աստուածութեանն՝ բղխել չար եւ բարի, ճշմարտութիւն եւ ստութիւն: Այլ յաղագս դիւրընկալ առնելոյ անօրէն ազգին Հրէից զմարմնով զալուստ Բանին իւրոյ՝ առակօք եւ օրինակօք եւ յայտնագոյն պատուիրանօք ի ձեռն մարգարէիցն զգուշացուցանէր զազգն, զի մի՛ անհաւանք ըստ սովորութեան իւրեանց զալստեանն Քրիստոսի լինիցին: Ըստ նոցին վկայեաց տէրն վասն ինքեան յաւետարանսն, եւ ոչ օտար յայնցանէ՝ զորս ինքն անմարմնաբար ի մարգարէիցն խօսեցաւ բերանոց, եւ զորս յետ ժամանակաց ի մարմնանալն յայտնագոյնս խօսեցաւ: Եւ զայնոսիկ Աստուծոյ շնորհիւն ի սմին թղթի յիրաքանչիւրսն ցուցցուք տեղիս, զբարձրագոյնսն՝ առաւել քան զմարդոյ, եւ զխոնարհագոյնսն՝ իբրեւ զմարդոյ խոստովանեալ:

Երկրորդ գրեցեր, եթէ «արդարեւ Յիսուս արժանի էր հաւատարմութեան, եւ մօտ էր յԱստուած եւ լաւագոյն գիտէր զինքն քան զգրեալսն, զոր փոփոխեցին ազգք, զորս ոչ գիտէք, որ այլայլեցին ի նոցանէ եւ փոխեցին»: Պատասխանի: Ճշմարտութիւնն ոչ գիտէ զէն՝ չէ ասել, եւ զչէն՝ է. իսկ ստութիւն զամենայնէ դիւրաւ բուռն հարկանէ. զի կարօղ է ոչ միայն զերեւելի արարածս ուրանալ, այլ զնոյն

ինքն արարչէն ասէ՝ ոչ է Աստուած: Արդ չեն ինչ գարմանք, թէ եւ զգիրս Աստուծոյ կարէ ուրանալ ստութիւն կամ թէ պատճառել ի նոցանէն զպատճառս մեղաց: Յիսուս արդարեւ արժանի էր հաւատարմութեան, ո՛չ որպէս մարդ ոք սոսկ, յԱստուծոյ բանէն թափուր, այլ որպէս կատարեալ յերկոսին, յաստուածութեանն եւ ի մարդկութեան: Հաւատարիմ են եւ ի ձեռն մարգարէից նորին ասացուածք բանին. ոչ վասն այնորիկ են հաւատարիմ՝ զի մարդիկ խօսեցան զնոսա, այլ վասն զի անմարմնաբար նոքօք խօսեցաւ Աստուածն Բան: Եւ վասն զի խառն էր ի հնումն եւ ի նորումս՝ վասն այսորիկ եւ ոչ հակառակ են միմեանց:

Այլ որ ասացեր այլայլեալ զգրեանն՝ եթէ առաջնորդ ուսմանդ քո ուսոյց քեզ զայդ՝ մոռացաւ զինքն, եւ եթէ այլ ոք՝ եւս առաւել ստեաց: Արդ լուր եւ գեղեցկապէս խորհեա: Քում ուսմանդ առաջնորդ ո՛չ ասէ հաստատել զբանն առանց վկայից. նմանապէս ասէ եւ օրէնքն հրամայեն, ասէ, «ի բերանոյ երկուց եւ երից վկայից հաստատեսցի ամենայն բան»: Գիտենք զԱբրահամ վասն Քրիստոսի յառաջ ընկալեալ զաւետիսն, ասելով ցնա Աստուած. «ի զաւակի քում օրհնեսցին ամենայն ազգք երկրի»: Եւ Սահակ այսպիսի յուսով օրհնեալ է զՅակոբ. եւ Յակոբ վասն սորին օրհնեալ է զՅուդայ զորդին իւր. «Յուդայ, ի քէն ելցէ ինձ լինել իշխան եւ պետ յերանաց նորա մինչեւ եկեսցեն նմա հանդերձեալքն. եւ նա է անկնկալութիւն հեթանոսաց»: Զի Մովսէս վասն սորին օրհնադրեաց եւ պատուիրեաց զՅեսու, զԴաւիթ, զՍողոմոն եւ զերկոտասան մարգարէսն հանդերձ Սամուէլի, Եղիայի, Եղիսէի, զԵսայի, զԵրեմիա, զԴանիէլ, զԵզեկիէլ, զարդարն զՅոբ, զՅովհաննէս Մկրտիչ զԶաքարեայ որդին: Դի՛ր ի վերայ սոցա զերկոտասան աշակերտսն տեառն մերոյ, եւս եւ զԵօթանասունս. եւ միանգամայն ընդ հինսն եւ ընդ նորս՝ ճժա: Արդ այսքան սրբոց եւ սիրելեաց Աստուծոյ վասն Քրիստոսի զալստեանն խօսեցելոց, զորոց եւ Մահմետն քո վկայեաց լինել սուրբս եւ ծառայս Աստուծոյ՝ անհաւա՞ն լինիս, եւ զքո Մահմետն քան զԱստուա՞ծ, որ նոքօք խօսեցաւ, եւ քան զԱստուածն Բա՞ն մարմնով երեւեալ հաւատարիմ համարիս: Եւ արդ զհամառօտն հարցանեն. ասա՛, աղաչեն, ճժա ծառայիցն Աստուծոյ զմի եւ յաղագս միոյ խօսողաց վկայութի՞ւնն ճշմարիտ է, եթէ միոյ այլախորհի եւ այլիմացի եւ ստելով ճշմարտող կարծողի: Եւ այս է ստելով ճշմարտելն. զվերոգրեալ սուրբսդ՝ ծառայս եւ սիրելիս Աստուծոյ Մահմետն քոյ խոստովանել ուսուցանէ՞ ձեզ. եւ զորս ի ձեռն նոցա խօսեցաւ Աստուած՝ ոչ ինքն ընդունի եւ ոչ այլում ընդունել ուսուցանէ:

Ասացեր. «Եւ զիա՞րդ արդարացուցանէք զգրեանն Հրէից, եւ զիտ երթայք՝ որ ինչ նման թուին ձեզ յայնցանէ. եւ դուք ասէք, եթէ օրէնքն գերեցան բազում անգամ. եւ կորեան՝ որք ընթեռնուին զնա յորդուոցն Իսրայելի եւ զիսէին զորս ի նմա. եւ մնային ժամանակս ինչ, որ չկայր առ նոսա յայնցանէ եւ ոչ ինչ, մինչեւ գրեցին ոմանք ի մարդկանէ յետ այնորիկ իւրեանց հանձարովն ըստ կամաց իւրեանց, ազգ յետ ազգի եւ ցեղ յետ ցեղի: Եւ նոքա մարմնեղէն էին յորդուոցն Ադամայ, որք մոռանան եւ ի կարծիս ըմբռնին, զի մօտ է առ նոսա սատանայ եւ նմանօք նորա թշնամութեամբն իւրեանց»:

Պատասխանի: Ջարմանամ, զարմանամ ոչ ընդ անհաւատութիւն եւ եթ ուսմանդ ձերոյ, այլ եթ զհարդ ընդ յայտնութիւնդ ոչ ամաչէք. այլ զնոյնդ եւ գրով աւանդէք, որպէս զի եւս ծիծաղելի լինիցիք, եւ զմեզ մերովք բանիւք կարծէք գայթակղեցուցանել. եւ զգլուխդ քո, զոր ի թղթիդ քո յափշտակեալ դնես մերովք ասացուածովք, կարծես հաստատել գրով, թէ «որ ասէք դուք»: Արդ եթ հաւատարիմ թուին քեզ ասացուածք մեր՝ ամենայնին պարտիս հաւատալ. քանզի ստով վկայի ո՛չ որ զոմանս ի վկայութենէն ընդունին եւ զկէսն ի բաց ընկենուն: Բայց որովհետեւ չես տեղեակ՝ լուեալ ուսիր: Ասեմք մեք Հրէիցն գրեալ ի սրբութեան տեղւոջէ ո՛չ յանձանց ինչ ստեղծեալ գրոյցս, այլ ի ստոյգ պատմութեանց եբրայեցի արանցն աստուածասիրաց տեղեկացեալք եւ ի գրոց նոցին իսկ մարգարէիցն: Իբ են արարածք Աստուծոյ, զորս ի սկզբանն ի զ աւուրս գործեաց. իբ գիրք աստուածայինք. եւ որ առ Եբրայեցիսն՝ նոքին եւ առ մեզ: Նոյնքան եւ թիւ ավիաբետիցն նոցա, թէպէտ հինգն ի նոցանէ կրկնակս ունին, եւ զայն ոչ առանց մեծի խորհրդոյ: Ջայս վասն այնորիկ Աստուած մարգարէիւքն ուսուցեալ կարգեաց, զի ի միմեանց հաստատեալ ճշմարտութիւնքն երեւեսցին: Յայսց իբ գրոց հինգն են օրէնք, զոր Թորայ Եբրայեցիք, եւ Օրաբայ՝ Ասորիք, եւ Նոմսս մեք կոչեմք, որ ունի զաստուածգիտութեանն զօրութիւն եւ զարարչագործութեանն Աստուծոյ զաշխարհս, եւ պատուէր վասն կռոցն հեթանոսաց՝ ոչ պաշտել զնոսա, եւ ուխտն որ առ Աբրահամ վասն զաւակին որ է Քրիստոս, եւ այլ պէսպէս դատաստանաց եւ զոհից հրամանս՝ ի բաց հրաժարեցուցանել զնոսա ի հեթանոսական սովորութեանցն որում ընդելն իսկ էին: Իսկ Յեսուայ եւ Դատաւորացն եւ Հռութայ գիրքն եւ Թագաւորութեանցն չորեքին եւ Մնացորդացն՝ սոքա պատմօղք են ըստ ժամանակին սքանչելագործութեանցն Աստուծոյ, եւ անսխալ ազգաբանք արդարոցն ազգի, որ գայ իջանէ կարգաւ ի Քրիստոս, եւ պատմութիւնք թագաւորացն Իսրայելի, եթ ո՛յք եղեն հաճոյք Աստուծոյ եւ ո՛յք ոչ. եւս եւ բաժանումն ազգին վասն յանցանաց իւրեանց յերկուս թագաւորութիւնս, Իսրայելի եւ Յուդայ, եւ պատմօղք վասն գերութեան նոցին: Իսկ Սաղմոսք Դաւթի, եւ գիրք Սողոմոնի, զոր Կոհեղէթ եւ Շիրաթշիրիմ Եբրայեցիք, եւ Պառիմոն եւ Սամատան մեք անուանեմք, եւ երկոտասան մարգարէիցն (եւ) Եսայեայ, Երեմեայ, Դանիէլի եւ Եզեկիէլի գրենովն՝ ամենեքեան մարգարէութիւնք են վասն զալստեանն Քրիստոսի: Արդ եթ ի Հրէից որ շփոթեալ ապականէր՝ ոչ էր հնար գրենոյն ողջ պահիլ. զի չարագործօղքն յայնոսիկ՝ նախ զթիւս գրենոյն ի բաց բառնային, եւ ի մի կամ յերկուս եւ կամ թերեւս աւելի յերիս գիրս ժողովիւր, զյաւելուածսն ի բաց բարձումն. քանզի ի նոսա դիւրագոյն է ջնջելն:

Եւ դարձեալ, որպէս կարծեմ՝ չես անտեղեակ թշնամութեանն որ ընդ մեզ քրիստոնեայսս եւ ընդ Հրէայսն, եւ ոչ վասն այլոյ միոյ ուրուք, այլ վասն խոստովանելոյն մեր զՅիսուս, եթ սա է Քրիստոսն, որ եւ Որդի Աստուծոյ ի մարգարէիցն քարոզեցաւ. իսկ Հրէայքն ահա զսա ոչ ասեն Քրիստոս, այլ թէ եւ խոստովանին, թէ արժան է զալ Քրիստոսի՝ սակայն անհաւանք մնացեալք գրոց մարգարէիցն՝ եւ ո՛չ այսպէս որդի Աստուծոյ խոստովանին զՔրիստոս: Արդ ապա զհա՞րդ ապականիչք գրենոյն զայսպիսի



հաստատուն եւ անտարակուսելի վկայութիւնս յիրեանց գրեանն թողին եւ կամ ինքեանք յաւելին, որք ոչ կարող են ի վերայ այլոյ ուրուք իմանալ, թէ եւ յոյժ ոք բռնադատեսցէ զբանն, եթէ ոչ ի վերայ մարմնացելոյ Որդւոյն Աստուծոյ:

Ընկալ եւ գերորդ պատասխանիս: Գերութիւն Հրէիցն նախ քան զմարմնով զալուստն Քրիստոսի եղեւ. իսկ զիա՞րդ առ նովաւ հաստատուն կացեալ էր եւ տաճարն եւ կտակարանքն եւ քահանայութիւնն, որպէս եւ յայտ իսկ է ի սրբոց աւետարանացն, որպէս դու իսկ վկայեցեր զտեսանէն, զթլփատութենէն եւ զայլոցն մի ըստ միոջէ, զոր ըստ աւետարանացն կատարեաց: Եւ զայս ոչ յաղագս այլ ինչ իրաց երեւի արարեալ, այլ զի արդարացուցէ զիր ասացեալսն ի ձեռն մարգարէիցն, եւ ցուցցէ թէ չեն հակառակ նմա, այլ սիրելիք եւ հաստատուն վկայք անտեսութեանն նորա խորհրդոց: Եւ ո՞րք էին կտակարանքն որ առ Հրէայսն՝ եթէ ոչ գրեանն մարգարէից, որ յետ երկուց գերութեանցն, Իսրայելի եւ Յուդայ՝ առ Հրէայսն կային մինչեւ ի ժամանակս Փրկչին մերոյ. յորում բազում վկայութիւնս տէրն, յուսուցանելն զանհաւան Հրէայսն՝ յիշեաց յաւետարանսն: Գերեցան ի Նաբուգոդոնոսորայ ազգն Հրէից. այլ աստուածային այցելութիւնն ոչ ետ նոցա թոյլ ըստ այժմու գերելոյդ կատարել. այլ զբովանդակ ազգն բնակեցոյց ի տեղիս յորս կամեցաւ: Ընդ նոսա էին եւ գրեանն, այլ եւ ոմանք ի մարգարէիցն, որպէս Եզեկիէլ ասէ զինքենէ, թէ «ես էի ի մէջ գերութեանն առ ափն Քոբար գետոյ». եւ Անանիանքն երանելիք ի Բաբելոնի ընկեցան ի հնոցն, եւ մեծն Ղանիէլ ի Բաբելոնի մարգարէացաւ եւ անդ ընկեցաւ ի գուբն առիծուց, եւ ամեն Եսթերայ իրքն ի նմին գործեցան: Բայց զի ընդ նոսա էին գրեանն՝ լուր Հոգւոյն սրբոյ ի Սաղմոսին ասացեալ մարգարէին վասն գերելոյն Հրէից, որ թէպէտ տակաւին չէր եղեալ՝ այլ զանսխալ պատահումն իրացն նշանակեաց ի ճիղ սաղմոսին ասելով, «առ գետովքն Բաբելացոց, անդ նստէաք եւ լայաք, որպէս յիշեցաքն զՍիօն. ի միջի նոցա ուռեաց կախեցաք զգործարանս մեր: Զի անդ հարցանէին գերիչք մեր զբանս երգոց, եւ տարիչք մեր՝ զբանս օրհնութեան»:

Իսկ որ ասացեր «մարդկան հանճարով գրեալ զգրեանս»՝ զիտեմ զի զառ ի յԵզրէ գերկրողումն կամիս բամբասել, զի թէպէտ եւ եղեն ի վերայ նորա շնորհք Հոգւոյն սրբոյ, եւ առանց վրիպանաց գրեաց զամենայն: Եւ յորժամ միանգամայն ազգն, յաշխարհացն յորս սփռեցան, դարձան յԵրուսաղէմ բերելով ընդ իւրեանս զգրեանն՝ երեւեցաւ եւ անդ սքանչելեացն Աստուծոյ գործ. զի եւ ոչ մի ինչ ի հնոյն եւ առ ի յԵզրէ պատմութենէն գտաւ պակաս: Եւ որ ասացերն «մարդիկ էին եւ մոռացմամբ ըմբռնէին»՝ մարդիկ հանապազ յամենայնի տկարք են եւ պակասամիտք եւ մոռացկոտք. իսկ Աստուած յաւիտենական, որ մեծ է զօրութեամբ՝ այսպէս եւ իմաստութեան ոչ ունի սահման եւ եզր, որ խօսեցաւ ընդ մարդկան ծառայիւք իւրովք մարգարէիւք. առ որում ոչ է կարծեաց կամ մոռացման ախտ: Նա խօսէր ի մարգարէսն, եւ ոչ ի մարդկային իմաստս թողոյր զնոսա: Բայց զքո Մահմետն չգիտիցե՞ս արդեօք մարդ, որոյ բանիւ միայն զայսքան սրբոց Աստուծոյ զվկայութիւնս ի բաց

ընկենու: Կամ որ ասացեր «մօտ լինել զսատանայ ի ծառայս Աստուծոյ»: Եւ զԱստուած ամենեւին ո՞չ: Բայց որք բարւոքն խորհին՝ գիտեն, եթէ ի մինն, որ առանց վկայութեանց գրոց է՝ նմա՛ է մերձենալ սատանայի, քան թէ յայսքան սուրբս եւ վկայեալս յԱստուծոյ: Եւ որ յաղագս գրենոյն բան այսքանս բաւականասցի:

Իսկ որ ասացեր «ոչ գտանել մեզ յօրէնսն Մովսիսի վասն արքայութեան եւ դժխոց եւ դատաստանի եւ յարութեան»՝ ոչ կամեցար գիտել, եթէ ո՛րպէս կարէին մարդիկ ընդունել զգիտութիւնն Աստուծոյ, այնպէս ուսուցանէր զնոսա Աստուած: Եւ ոչ եթէ միով մարգարէի խօսեցաւ Աստուած ընդ մարդկան եւ միով ժամանակաւ, որպէս դու ասացեր, եթէ զոր ինչ պատուիրելոց էր Աստուած ազգի մարդկան՝ զամենայն ընդ Մովսիսի ձեռն պատուիրեաց, ո՛չ այդպէս. զի զոր ինչ նոցին պատուիրեաց՝ չպատուիրեաց զայն նոցա, որ յառաջ քան զՆոյ, եւ զոր Աբրահամու պատուիրեաց՝ չպատուիրեաց Նոյի, նոյնպէս զՄովսիսին՝ չպատուիրեաց Աբրահամու, եւ զոր Յեսուայն՝ չպատուիրեաց Մովսիսի, եւ զոր Սամուէլի եւ Դաւթի եւ այլոց մարգարէիցն յիւրաքանչիւր ժամանակաւ՝ չպատուիրեաց Յեսուայ: Զի որպէս ասացաքն յառաջագոյն՝ այսպէս առ սակաւ սակաւ հաճեցաւ Աստուած զինքն եւ զկամս իւր ծանուցանել ազգի մարդկան: Զի եւ ոչ իսկ կարէին մարդիկ միահաղոյն բուռն հարկանել զսքանչելի գիտութենէ նորա:

Արդ եթէ զամենայնն ընդ միոյ մարգարէի ձեռն խօսեցեալ էր՝ ընդէ՞ր եւ զայլ մարգարէսն առաքելր Աստուած. կամ եթէ այնմ ամենայնի թոյլ տայր ապականիլ որպէս դուդ ասես՝ ընդէ՞ր բնաւ խօսեցաւ ընդ նոսա: Արդ թէ եւ յառաջակրթութիւն էր Մովսիսին մարդկան եւ ոչ տակաւին կատարելագոյն՝ սակայն նշանակեաց Աստուած եւ ի նմա վասն յարութեան եւ դատաստանին եւ դժխոցն: Վասն յարութեանն ասէ. «տեսէ՛ք, զի ես եմ Աստուած, եւ ո՛չ է այլ Աստուած բաց յինէն: Ես սպանանեմ եւ կեցուցանեմ, հարկանեմ եւ բժշկեմ, եւ ո՛չ ոք հանէ զձեզ ի ձեռաց իմոց»: Եւ վասն դատաստանին ասէ. «սրեցի՛ց որպէս զփայլակն զսուսեր իմ, եւ ի խնդիր վրիժուց արձակեցի՛ց զաջ իմ»: Եւ դարձեալ՝ «խնդրեսցէ՛ վրէժս դատաստանաց թշնամեացն. հատուցէ՛ եւ ատելեացն»: Իսկ վասն դժխոցն՝ «զի հուր բորբոքեալ է, ասէ, ի բարկութենէ իմմէ, այրեսցէ՛ մինչեւ ի դժոխս ներքինս»: Իսկ զառաւել կատարելութիւնն եւ զսոցին աճումն այլովք մարգարէիւքն յայտնագոյն ասէ:

Իսկ որ ասացեր «Մատթէոս, Մարկոս, Դուկաս եւ Յովհաննէս գրեցին զաւետարանն»՝ գիտեմ՝ ընդ ճշմարտութիւն մեր քրիստոնէիցս նեղիս, եւ կամիս, զի ստութեանդ քոյ ընկեր գտանէիր, թէ ասէաք՝ թէ գրեալ իջոյց զայդ Աստուած յերկնից, որպէս դու վասն Փուրկանիդ քոյ ասես. թէպէտեւ չեմք անտեղեակ, թէ եւ զքոյդ Օմար եւ Աբու-Թուռաբ եւ Սաղման պարսիկ գրեցին. եւ դուք ստելով համբաւէք, եթէ յերկնից իջոյց Աստուած: Արդ յայսմ ծանիր զճշմարտութիւն մեր քրիստոնէիցս: Զի թէ այդ այդպէս էր՝ զիհարդ դու զրպարտես, թէ յետոյ ստեցին յաւետարանսն կամ մեք եւ կամ այլ ոք:

Զի՞նչ արգելոյր զանուանս աւետարանչացն ի բաց բառնալ եւ զայն գրել եւս, թէ Աստուած յերկնից ի խոնարհ իջոյց: Այլ եւ զայս տես, զի ոչ հաճեցաւ Աստուած ո՛չ իւր յանդիմանախօսութեամբ առանց մարմնոյ առ ժողովուրդս մարդկան, եւ ոչ հրեշտակս առ մարդիկ առաքելով խրատել զնոսա. բայց մարգարէս ի նոցունց ընտրեաց եւ զնոսա առաքեաց. վասն որոյ եւ տէրն յորժամ կատարեաց զամենայն յառաջագոյն սահմանեալս իւր, զորս ի ձեռն մարգարէիցն խօսեցաւ նախ քան զառնուլն մարմին, եւ գիտացեալ եթէ մարդիկ են կարօտ օգնականութեանն Աստուծոյ՝ խոստացաւ նոցա առաքել զՀոգին սուրբ պառակգտոս կոչեցեալ, այսինքն մխիթարիչ. զի տրտմէին իսկ եւ սգային յորժամ լսէին ի վարդապետէն իւրեանց եւ ի տեսանէն, թէ թողլոց է զնոսա: Եւ որպէս ասացաք՝ վասն այնորիկ զՀոգին սուրբ պառակղիտոս կոչեաց, որպէս զարդարել մխիթարիչ զնոսա վասն համբարձման նորա, եւ որպէս գլխեցուցանօղ ամենայն խօսեցելոցն ընդ նոսա եւ գործելոցն առաջի նոցա, զորս եւ գրելոց էին ամենայն տիեզերաց: Արդ՝ գիտեա՛ զի պառակղիտոս մխիթարիչ անուանի եւ ոչ Մահմատ. այսինքն գոհանամ, եւ քառիստէ ի մեր լեզու եւ ո՛չ պառակղիտոս:

Արդարեւ առանց թողութեան է հայիոյութիւնս այս, որպէս ասաց տէրն յաւետարանսն, եթէ «որ հայիոյէ զՀոգին սուրբ՝ մի՛ թողցի նմա»: Զի՞նչ չարագոյն քան զայս հայիոյութիւն՝ եթէ զՀոգին սուրբ ասէք զայր մի օտար ի գիտութենէ գրոցն Աստուծոյ: Եւ զի զՀոգւոյն սրբոյ տէրն ասաց՝ լո՛ւր նոցին իսկ ասացելոցն. «իսկ մխիթարիչն Հոգին սուրբ, ասէ, զոր առաքեսցէ հայր յանուն իմ՝ նա ուսուցէ ձեզ զամենայն եւ յիշեցուցէ ձեզ զոր ուսուցի ձեզ»: «Զոր առաքեսցէ հայր յանուն իմ» ասէ, եւ քո Մահմետն ոչ եկն յանուն տեսն մերոյ, այլ յիւր անուն. եւ Հոգին սուրբ սրբոց ասաց եւ ոչ մարդկան, այսինքն աշակերտաց. եւ դու ինքնին գիտես զի ոչ երբէք տեսին առաքեալքն տեսն զՄահմետն քո:

Արդ որպէս վերագոյնն ասացի՝ ընդ միոյ միոյ մարգարէի ձեռն ըստ ժամանակաց զիւրոյ աստուածութեանն գիտութիւն ուսուցանէր Արարիչն մեր: Բայց եւ ոչ մարգարէիւքն կատարեաց զամենայն՝ զալ յաւիտենական արդարութեանն, որպէս Աստուած ի ձեռն Դանիէլի մարգարէին. զի զերիս յայտնեաց Աստուած փոփոխմունս, որովք ի ճշմարտագոյն աստուածգիտութիւնն մարդիկ յառաջ զալ կարասցեն, ի կռապաշտութեանն խաւարէ ի չափաւոր ճաճանչ օրինացն լուսոյ, եւ անդուստ ի հզօրագոյն լոյսն Քրիստոսի աւետարանիս, եւ յաւետարանէ անտի ի հանդերձեալ անգիշեր լոյսն: Զչորրորդ փոփոխումն կամ վարդապետութիւն կամ խոստումն՝ մարդիկ յայլոց մարգարէից ոչ ընկալան. այլ զնորին հակառակն եւ պատուէր յոլովակի ի նոյն ինքն Փրկչէն՝ ո՛չ զոք մարգարէ կամ առաքեալ յետ աշակերտացն իւրոց ընդունել:

Իսկ որ ասացեր յետ աշակերտացն տեսն յեօթանասուն եւ յերկուս բաժանեալ մեզ մասունս՝ չէ՛ այդպէս. քանզի մի՛ ստութեամբ զքեզ մխիթարել կարծիցես զմեր սխալանս ինչ օրինակ առնելով: Եւ արդարեւ աղարտելի է քոյդ, որ ոչ է նման ծառայիցս Աստուծոյ: Եւ զիա՛րդ է՝ ես ասացից. միոյ լեզուի

է վարդապետութիւնդ ձեր եւ միոյ ազգի, եւ ժամանակ երեւման դորա, որպէս դուքդ ասէք՝ ճ ամ, փոքր ինչ աւելի կամ պակաս: Արդ յայսքան սակաւժամանակեան եւ միոյ ազգի ուսման գտանեմք բազում որոշմունս: Այլ որ ի գիտութիւն մեր հասին՝ են այսոքիկ. Քաւզի, Սաբարի, Թուրապի, Կնարի, Մուրշի, Բասզի, անաստուած Ջահդի, որք ուրանան զէութիւնն Աստուծոյ եւ գյարութիւնն եւ զասացեալ քոյ մարգարէն, Հարիւրի: Եւ այս Հարիւրիս երկու. մի մասն ոչ է խռովասէր, եւ միւս մասն այնքան ունի առ ձեզ հակառակութիւն եւ ատելութիւն, որ լաւագոյն համարի զսպանանելն զձեզ քան զամենայն արդարութիւն, անաստուած եւ թշնամի զձեզ կարդալով եւ գիտելով. իսկ մեռանելն ի ձէնջ՝ առաջին ամենայն բարեգործութեանց համարի: Եւ այս գործի ի վերայ այդր, զի դու սրով կոտորելով զայնոսիկ, որ փոքր մի խորշին ի կարծեաց քոց՝ խորհիս մեղանչել յԱստուած: Արդ եթէ ի քոյումդ աւաղիկ գտանին այնպիսի իրք, որ մի ազգ էք, մի լեզու, մի ազգապետ, նոյն եւ իշխան եւ քահանայապետ եւ դահճապետ՝ թէ արդարեւ մարդկային իմաստիւք էին հաւատք քրիստոնէիցս՝ զի՞նչ զարմանք էին վատթարագոյն եւս հաւատ քան զձերդ ի մեզ լինել: պ ամք են, փոքր ինչ պակաս կամ աւելի, յորմէ (հետէ) Քրիստոս երեւեցաւ, եւ տարածեցաւ աւետարանն, ընդ ամենայն ազգս եւ լեզուս մարդկան ի ծագաց մինչեւ ի ծագս տիեզերաց, ի Յունաց եւ ի Հռոմայեցւոց քաղաքավարութիւնս եւ ի բարբարոսսն հեռաւորս. եւ եթէ է ինչ սակաւիմացութիւն՝ եւ այն վասն լեզուին այլայլութեան: Փոքր ինչ, որպէս ասացի, բայց ոչ այդպիսի աննուէր թշնամութիւն որպէս քոյոյդ: Ջի որ հի ասացեր՝ մի՞ զայնոսիկ, որք պիղծք եւ աղտեղիք էին ի հեշտասիրութեան եւ ամբարշտեալք յԱստուծոյ, որպէս եւ զայլ հեթանոսսն՝ բերեալ մեզ համարիս, որ զգարչութիւնն իւրեանց ամենասուրբ անուամբն Քրիստոսի թագուցանել կարծեցին, եւ քրիստոնէայ ինքեանք զինքեանս կոչեցին. որոց հաւատքն հայիոյութիւն էին եւ մկրտութիւնն եւս պղծութիւն, զորս ի դառնալն իւրեանց ի պղծութենէն՝ սուրբ եկեղեցին մկրտէր իբրեւ զհեթանոսսն, զորս վաղ եբարձ Աստուած ի միջոյ, եւ չգտանին ուրեք հետք: Եւ եօթանասունս կոչէին ի մեզ քրիստոնէայք, եւ ամենեքին զնոյն սուրբ եւ գլաւիտենական կենացն գրաւական ընկալան զմկրտութիւնն: Եւ եթէ իցեն ինչ բանք ուրուք ի նոցանէն վասն փոքու իրիք՝ եւ այն ի հեռաւորսն եւ յայլալեզուսն, եւ մանաւանդ յայնոսիկ, որ ի մէջ ձերոյ բռնակալութեանդ բնակեալ են՝ սակայն քրիստոնէայք են եւ ոչ վերստին պէտս ունին մկրտութեան: Եւ այս չեն ինչ զարմանք, եթէ յոյժ հեռաւորքն եւ այլալեզուքն չեն այնքան տեղեակք, որքան պարտն է, ճշմարտութեան աւանդիցն. սակայն նոյն գիրք յիւրաքանչիւր լեզուսն ողջ պահեալ, նոյն աւետարան առանց ամենայն սխալանաց: Եւ արդ գյոլով լեզուսն թողից, յորս այս սքանչելի եւ փրկական աստուածգիտութիւնս բաշխեցաւ, բայց զսակաւսն յիշեցից. առաջին՝ մեր Յունացս. երկրորդն՝ Հռոմայեցւոցն, երրորդն՝ Եբրայեցւոցն. չորրորդն՝ Քաղդէացւոցն. հինգերորդն՝ Ասորւոցն. վեցերորդն՝ Եթովպացւոցն. եօթներորդն՝ Հնդկացն. ութերորդն՝ ձեր Սառակինոսացդ. իններորդն՝ Պարսիցն. տասներորդն՝ Հայոցն. մետասաներորդն՝ Կրացն. երկուտասաներորդն՝ Աղուանիցն:

Եւ արդ ըստ քո ասացուածիդ՝ գրեթէ միոյ կամ զերկուց արզգաց փոփոխէր ոք զգրեանն արդեօք. իսկ զիա՞րդ եւ զայլոց եւս ազգաց, զորս յոյժ հեռաւորս գիտէք ի մէնջ եւ ի միմեանց օտար լեզուօք եւ սովորութեամբք: Բայց դուք սովոր էք առնել զայսպիսիս, մանաւանդ Հաջաջն այն, որ ի կողմանս Պարսից առ ի ձէնջ ազգապետ կացեալ՝ ժողովեաց զամենայն հին գրեանն ձեր, եւ այլ ըստ իւր ախորժակացն գրեաց եւ բաշխեաց ընդ ամենայն ազգն ձեր. զի կարի դիւրագոյն էր ի միում ազգի եւ ի միում լեզուի գործել զայսպիսի ինչ, որպէս գործեցան իսկ: Եւ թէպէտ այսպէս՝ սակաւք մնացին Աբու-Թուռաբայ գրեանն, զի ամենեւին նա ոչ կարաց բառնալ: Իսկ մեք նախ զի պատուէր սաստիկ ընկալաք յԱստուծոյ՝ ջանդգնել յայսպիսի իրս. եւ դարձեալ եթէ յանդգնեալ ընդդիմանայր ոք հրամանի նորա՝ անհնար էր զբաժանեալսն յայսքան լեզուս դարձեալ ի միասին հաւաքել եւ խնամով ըստ իւրաքանչիւր լեզուի փորձել, ոչ զոյլ եւ պետ թարգմանս յուղել եւ նստուցանել, զի ի բաց բարձցեն ի գրենոյն՝ զոր բան կամիցին, եւ յաւելցեն՝ զոր ախորժեսցեն: Եւ զայս ոչ անդիտանաս, եթէ հակառակութիւնք են ի մեզ քրիստոնէայսս, որպէս եւ դուդ ասացեր, թէպէտեւ ոչ վասն կարելորագոյն ինչ իրաց, զիա՞րդ եւ զգրեանն ոչ փոփոխէին ազգքն ըստ իւրաքանչիւր կամաց: Արդ չգործեցաւ ինչ այսպիսի ի մէջ քրիստոնէիցս ոչ ի հեռաւորս եւ ոչ ի մօտաւորս. եւ դու մի՛ յաճախեր զստելդ, զի մի եւ զսակաւ արդարն անհամեսցես:

Բայց ընդ այս յոյժ զարմանամ, զի խոտես զաւետարանսն տեառն եւ զմարգարէիցն զիրս, ասելով, թէ խանգարեցին մարդիկ զնոսա, եւ որպէս կամեցան գրեցին. եւ դու զվկայութիւն անհաստատ կարծեացդ քոց անդուստ ջանացար ժողովել եւ զբան զոր առնուս ի վկայութիւն՝ ի բաց բաժանես, զի ուր հայր գրեալ է՝ տէր կամ Աստուած փոխեալ դնես: Եթէ արդարութեան ինչ ես ի խնդիր՝ կամ հաւանել պարտիս գրենոյն եւ ապա առնուլ զնոսա ի վկայութիւն, կամ եթէ խոտես՝ որպէս ասես թէ խանգարեալք են՝ չառնուլ վկայութիւն ի նոցանէն: Պարտիս եւ ունել զերրորդն. զվկայութիւնսն, զորս առնուս՝ ոչ շրջել զնոսա ըստ քոյդ կամաց. այլ որպէս ի գրին կայ՝ այնպէս ասել զնոսա:

Յոյժ դժուարին է ծառայիցն Աստուծոյ, որք հնազանդեալ են հրամանաց նորա՝ խօսել ընդ ձեզ. զի այլ հեթանոսքն, յորժամ լսեն զանուանս մարգարէիցն եւ կամ զառաքելոցն՝ ի ծաղր ուժգին շարժին. իսկ դուք թէեւ զանուանսն ոչ անարգէք, այլ զբանս նոցա քամահէք, մանաւանդ թէ զխօսողին նոքօք: Ապա թէ ոչ զի՞նչ արասցուք զասացեալսն առ Մովսէս «Ես եմ Աստուած Աբրահամու եւ Աստուած Իսահակայ եւ Աստուած Յակոբայ». եւ կամ թէ «Եկայք, արասցուք մարդ ըստ պատկերի մերում եւ ըստ նմանութեան». եւ կամ թէ «Եկայք, իջցուք եւ խառնակեսցուք զնոսա». եւ կամ թէ «Տէր տեղաց ի Սողոմ եւ ի Գոմոր հուր ի տեառնէ», տէր ի տեառնէ: Եւ այս ի Մովսէսի գրոցն, զորս ոչ ընթերցար դու եւ ոչ օրէնսուսոյցն քո:

Զի՞նչ, ցիրեշտա՞կան կարծիցես դու ասել Աստուծոյ այսպիսի ինչ, որք եւ տեսանել զնա ոչ կարեն: Չենք որպէս զքեզ եթէ վայրապար եւ հարեւանցի կարծենք զգրոց Աստուծոյ զասացուածս: Յո՞վ պատշաճ էր ասել Աստուծոյ այսպիսի բանս, եթէ ոչ առ Բանն իւր, որ է կերպարան էութեան նորա եւ ճառագայթ լուսոյ փառաց նորա, եւ զՀոգին սուրբ, որ սրբէ եւ լուսաւորէ զամենայն: Եւ զրպարտիմք ի ձէնջ իբրեւ զերից աստուածոց խոստովանող: Լո՛ւր եւ ապա պատասխանեա, աղաչեմ. այլ իմն է արեգակն եւ այլ ճառագայթք նորա, թէպէտ եւ յարեգականէ անտի է, եւ առանց ճառագայթիցն արեգակն ոչ է արեգակն. եւ եթէ ասէ ոք զճառագայթսն ծնեալ յարեգականէ առանց ախտի կամ իգականի՝ ոչ ստէ: Եւ թէպէտ այլ ինչ է արեգակն եւ այլ ինչ ճառագայթն՝ ոչ եթէ վասն այնորիկ երկու արեգակունք իցեն: Բայց քեզ արդեօք չթուի՞ այսպէս: Արդ եթէ այսմ լուսոյ, զոր աչօքս մեր տեսանել կարենք, եւ արարած է Աստուծոյ, երեւի այսպիսի մաքուր յախտէ ծնունդ, որ եւ գիշերաւ ծածկի եւ արգելանաւ շինուածոց՝ ո՞րչափ եւս առաւել ինձ իմացիս զաստուածայնոյն ինքնեղ եւ ինքնաբաւական եւ անգիշեր լուսոյն: Եւ զայս հարկաւորեցայ օրինակաւ իւրք ցուցանել. զի պատուիրելոցն Աստուծոյ ի գիրս ոչ հաւանիս, այլ զքոյ կամսդ վեհագոյն քան զնոսա համարիս. զորս կամիսն՝ գրես ի նոցանէ, եւ զորս ոչն կամիս՝ խոտես եւ ի բաց ընկենուս: Անիծեալ՝ ամենայն մարդ, որ երկուս կամ երիս խոստովանի աստուածս, զի հարկ է զայնոսիկ այլացեղս եւ այլասկզբունս ասել: Այլ մեք մի գիտենք զԱստուած, արարիչ երկնի եւ երկրի, ոչ անբան, այլ ամենասուրբ եւ արուեստաւորիչ իւրով Բանին, որով արար եւ ունի զարարածս: Որոյ բան ոչ իբրեւ զմեր բանս յետ խօսելոյն լուծեալ եւ ի բաց բարձեալ, եւ մինչչեւ խօսեալ՝ ոչ լուեալ եւ ոչ ծանուցեալ: Ջսա գիտենք Աստուծոյ Բան, ճառագայթ անխաւար եւ անորակ լուսոյ, ոչ որպէս արեգական ճառագայթիցն եւ եթ ծնունդ, այլ ի վեր քան զկարողութիւն ասացուածիս մեր: Ջսա կոչեն Որդի աստուածային գիրք, ոչ ախտաւոր կարօտութեան եւ աղտեղի ցանկութեանց ծնունդ, այլ զոր օրինակ յարեգականէ ճառագայթք, եւ որպէս ի հրոյ լոյս, եւ բան ի մտաց: Եւ այս որչափ մարդկայինս կարաց թարգմանել լեզու զԲանին Աստուծոյ առ յԱստուծոյ ունել զգոյութիւն:

Եւ ապա քանզի ոչ ինչ պատուական է Աստուծոյ յարարածս իւր քան զմարդն, վասն զի եւ դու խոստովան լինիս, եթէ հրամայեաց Աստուած հրեշտակաց երկիր պագանել Ադամայ, թէպէտ եւ յաստուածային գիրս զայդ ոչ գտանենք: Արդ Ադամ մարդ էր՝ զեղեցիկ վկայեցեր բամբասեալ զքոյին հպարտութիւնդ. զի որ մարդկան ոչ երկրպագեսցեն գիտացեն ընդ որս դասեսցին, որպէս ասացեր: Արդ ի պատկեր Աստուծոյ եղեւ Ադամ, յայտ է: Զի՞ արդ, զայսպիսի ախտաւոր, ընդդիմահար մաիմի՞նս կարծիցես՝ Աստուծոյ ասել պատկեր իւր. ո՛չ, այլ զիւր եւ զԲանին իւրոյ եւ զՀոգւոյն իւրոյ զնմանութիւն եդ ի նմա, զհոգի, զմիտս եւ զբան: Ջսոսա ի սմա հաւաքեալ կառոյց, եւ ընդ ինքնիշխանութեանն շրջարկեալ պատիւ՝ եղեւ Աստուծոյ պատկեր: Սա խաբանօք բանսարկուին անկաւ ի պատւոյն, զոր ետ սմա Արարիչն, անարգեալ եղեւ մոռացմամբ ստեղծողին իւրոյ եւ վարուք անառակ եւ գարշելի ցանկութեամբ, պիղծ եւ պէսպէս գիճութեամբք կելով, ատելութեամբք,

գրկութեամբք միմեանց, սպանութեամբք, եւ որ վերջին եւ առաջին է ամենայն չարեաց՝ կռապաշտութեամբք, եւ այնպիսի պորճկութեամբք, զոր ասել տաղտկանամ. զի ոչ միայն զոչէսն աստուածս կարծեցին եւ կամ գերեւելի արարածս, այլ գնոսին իսկ զախտսն, զպորճկութիւն եւ զարուագիտութիւն՝ աստուածս կարծեալ պաշտեցին: Զորս բանսարկուն՝ իւր արար երկրպագուս, եւ ուրախ լինէր պատկերօք կռոցն չարաչար նշանս ախտից կատարելոց յերկրպագուսն, եւ ի նոսին յորդորելով զնոսա:

Արդ տեսեալ Աստուծոյ զիւր պատկերն անարգեալ երկրպագութեամբ բանսարկուին եւ գործովք հաճոյից նորա՝ ողորմեցաւ սմա որպէս բարերար եւ արդարեւ մարդասէր: Եւ զի այս էր փրկութիւն, ճանաչել զարարիչն իւր եւ ի բաց կալ ի թշնամւոյն՝ ըստ ժամանակի ժամանակի, որպէս ի խաւարի ի կռապաշտութեան անդ որպէս ճրագ լուցանէր զգիտութիւն իւր ի ձեռն ծառայից իւրոց մարգարէից: Եւ զի կուրացեալ էին միտք մարդկան եւ ոչ կարէին զբովանդակ աստուածութեան գիտութեանն ընդունել զլոյս՝ վասն այսորիկ զչափաւոր գիտութիւնն իւր առ սակաւ սակաւ յայտնէր մարդկան, որպէս կանխաւ ասացի, մինչեւ ցկատարումն ժամանակացն, որչափ հաճեցաւ Աստուած խրատել զմարդիկ: Եւ յառաջագոյն խոստացաւ մարգարէիւք զգալուստ մարմնով Բանին իւրոյ:

Եւ քանզի զմարմին եւ զհոգի եւ զամենյն ինչ առնելոց էր Աստուծոյ Բանն զմերս բաց ի մեղացն, եւ զի ոչ ոք կարաց ի մարդկանէ յայնքան խոնարհութեան իջանել աստիճան որքան նա՝ վասն այսորիկ զխոնարհագոյնս զնմանէ՝ որպէս զխոնարհագունէ մարդոյ գիտեմք ասացեալ, իսկ զբարձրագոյնսն՝ իբրեւ զարդարեւ Աստուծոյ: Յիշեսցե՞ս արդեօք զոր ասացաք զՄովսիսի ասացեալն վասն հաւասարութեան Բնին առ նոյն ինքն Աստուած: Լուր նմին իսկ Մովսիսի յաղագս մարդկապէս երեւմանն. «Մարգարէ յարուցէ ձեզ տէր Աստուած ձեր յեղբարց ձերոց իբրեւ զիս. նմա լուիջիք ըստ ամենայնի՝ զոր ինչ եւ խօսեսցի առ ձեզ: Եւ եղիցի՝ ամենայն մարդ, որ ոչ լուիցէ մարգարէին այնմիկ՝ սատակեսցի անձն այն ի ժողովրդենէ իւրմէ»: Բագում եւ ոչ եթէ մի մարգարէք յարեան յիսրայելի յետ Մովսիսի. այլ զայս պատուէր յաղագս միոյն առնէ, եւ որ զօրաւորագոյնս եւ դժուարահաւատալիսն էր խօսելոց:

Արդ եկեսցեն քեզ այսուիտեւս հոյլք վկայութեանց մարգարէից վասն գալստեանն Քրիստոսի: Բայց լուր նախ զխոնարհագոյն ասացեալսն զնմանէ. զի զայսոսիկ՝ ախորժելով, որպէս կարծեմ՝ լսես, թերեւս որպէս սանդխտով ինչ այսուիկ ի բարձրագոյնսն, եթէ նորա իցեն կամք՝ հանեալ հուպ կացուցից: Դաւիթ մարգարէանալով ընդ նորա՝ ասէ. «Ես եմ որդն եւ ոչ մարդ, նախատինք մարդկան եւ արհամարհանք ժողովրդեան: Ամենեքեան որ տեսանէին զիս՝ այպանէին զիս, խօսէին շրթամբք եւ շարժէին զգլուխս իւրեանց: Յուսացաւ ի տէր, եւ ապրեցուցէ զնա, փրկեսցէ եւ կեցուցէ զնա. զի կամի զնա»: Եւ այս երբէք ոչ գործեցաւ ի Դաւիթ, բայց ի տէրն ի ժամ խաչելութեանն:

Արդ լուր նմին Դաւթի վասն նորա զբարձրագոյնսն ասացեալ: «Տէր ասաց ցիս, որդի իմ ես դու, ես այսօր ծնայ զքեզ»: Եւ յաղագս զամենայն հեթանոսսն լնլոյ որ ի նա հաւատոց՝ յարեաց ի նոյն. «Խնդրեա յինէն, եւ տաց քեզ զհեթանոսս ի ժառանգութիւն, եւ յունողութիւն քեզ զծագս երկրի»: Եւ դարձեալ. «Ասաց տէր տեառն իմոյ. նի՛ստ ընդ աջմէ իմմէ, մինչեւ եղից զթշնամիս քոյ պատուանդան ոտից քոց»: «Ընդ քեզ է սկիզբն զօրութեան պայծառութիւն սրբոց քոց. յարգանդէ յառաջ քան զարուսեակ ծնայ. զքեզ»: Իսկ յաղագս յերկինս մի գոլոյ աստուածութեանն բնութեան դարձեալ նշանակեաց Դաւիթ ասելով. «Ողորմութեամբ Տեառն լի եղեւ երկիր, եւ Բանիւ տեառն երկինք հաստատեցան, եւ Հոգուով բերանոյ նորա ամենայն զօրութիւնք նորա»: Եւ Երեմիա. «Տէր առաքեաց զիս եւ Հոգի նորա»: Եւ յաղագս մարմնանալոյ Բանին՝ լուր դարձեալ Երեմիայի. «Նա է Աստուած մեր, ասէ, ընդ որում ոչ համարեսցի այլ. եգիտ զամենայն ճանապարհս իմաստութեան, եւ ետ զնա Յակոբայ ծառայի իւրոյ եւ Իսրայելի սիրելոյ ի նմանէ: Յետ այսորիկ յերկրի երեւեցաւ եւ ընդ մարդկան շրջեցաւ: Այս են գիրք հրամանացն Աստուծոյ եւ օրէնք Աստուծոյ, որք կան յաւիտեան: Դա՛րձ, Յակոբ, եւ բուռն հար զնմանէն ընդ ծագումն առաջին լուսոյ նորա»: Երկուս ծագումն լուսոյ նորա եցոյց մարգարէս, նախ՝ զանճառ խոնարհութեան, որով ծագմամբ զընդհանուր տիեզերս լուսաւորեաց աստուածգիտութեանն ճառագայթիւք, իսկ զերկրորդն՝ ի համաշխարհական յարութեանն. յորմէ զգուշացուցանէ մարգարէս զեբրայական ազգն եւ խրատէ, զի առաջնոյ ծագմանն հաւատասցեն եւ մի ապստամբք եղիցին, որպէս եւ եղենն իսկ, եւ օտարք վայելեսցեն ի փառս նորա, այսինքն հեթանոսք: «Դա՛րձ, Յակոբ, եւ բուռն հար զնմանէն ընդ ծագումն առաջին լուսոյ նորա: Մի՛, տար այլում զփառս քո եւ մի՛ զօգուտն քո ազգի օտարոտոյ»:

Ունկնդիր լեր ասացելոցդ. ոչ զմարդանալոյն եւ եթ Աստուծոյ Բանին մարգարէացաւ, այլ յայտնապէս գուշակեաց եւ զհետտութեանն ապստամբութիւն ըստ մարմնոյ Իսրայելին: Ոչ ինչ արգելու լսել այլ եւս արտաքնոյ ուրումն ոչ ըստ իւրոց կամաց մարգարէութեան, զոր եւ Մովսէս եդ յիւրում գրաւորութեանն. «Իբրեւ զի գեղեցիկ է տուն քո, Յակոբ, եւ խորան քո, Իսրայել»: Եւ յետ փոքր միոյ՝ «ելցէ այր ի գաւակէ նորա եւ տիրեսցէ ազգաց բազմաց, եւ բարձրացի քան զԳոգայ թագաւորութիւն նորա, եւ աճեսցէ թագաւորութիւն նորա»: Եւ դարձեալ՝ «ցուցից զնմանէն, եւ ոչ այժմ. երանեցից, եւ ոչ ի մօտոյ: Ծագեսցէ աստղ ի Յակոբայ եւ ծագեսցէ այր յԻսրայելէ, եւ հարցէ զիշխանն Մովաբայ, եւ առցէ աւար զամենայն որդիս Սեթայ»: Արդ թէպէտ իբրեւ զմարդոյ զայսոսիկ ասաց, այլ տես զիա՛րդ նշանակեաց զտիրելն նորա ամենայն հեթանոսաց:

Կամիցի՞ս գիտել՝ ո՛ր է տիրելն նորա ամենայն ազգաց. - ամենեցուն հաւատալ ի նա, զոր եւ դու իսկ տեսանես: Ցուցից եւ զիշխանն Մովաբայ. - զոր եհար Քրիստոս զսատանայ հանդերձ դիւօքն, որք զօրացուցանէին ի նոսա զկռոցն մոլորութիւն եւ զպաշտամունսն. քանզի Մովաբացւոցն եւ որք ընդ



նովաւ ազգացն կռապաշտութիւնք զարշելագոյնք էին քան զամենայն ազգաց. զի եւ զանդամս առնացի եւ կանացի, որովք անառակ ցանկութիւնքն կատարին՝ պաշտէին:

Եւ զիա՞րդ բարձրացաւ քան զԳոգայ թագաւորութիւն նորա: Զի նորայն որպիսի ինչ էր՝ երկրաւոր էր, իսկ Քրիստոսին երկնաւոր է: Եւ զի այսպիսի՛ է Քրիստոսի թագաւորութիւնն՝ մի ստուգաներ զՀոգւոյն ասացեալ ի Դաւթայ, «Աստուած, ասէ, զիրաւունս քո արքայի տուր, եւ զարդարութիւնս քո որդւոյ թագաւորի»: Եթէ ո՞չ է երկնաւոր եւ երկրաւոր թագաւորի որդի Քրիստոս, ըստ աստուածութեանն որդի Աստուծոյ, եւ ըստ մարդկութեանն՝ Դաւթի, որպէս բազում անգամ ասացաք: Դարձեալ ի վերայ ածէ. «Մնացէ՛, ասէ, ընդ արեւու յառաջ քան զլուսին ազգաց յազգս, եւ տիրեսցէ նա ի ծովէ մինչեւ ի ծով եւ ի գետոց մինչեւ ի ծագս տիեզերաց. եւ երկիր պագցեն նմա ամենայն ազգք երկրի, եւ ամենայն ազգք ծառայեսցեն նմա. աղօթեսցեն առ նա յամենայն ժամ եւ զօրհանապազ օրհնեսցեն զնա: Եղիցի՛ անուն տեառն օրհնեալ, զի յառաջ քան զարեւ է անուն նորա: Օրհնեսցին նովաւ ամենայն ազգք երկրի, եւ ամենայն ազինք երանեսցեն նմա»: Արդ ո՛րք ոչ զարհուրեսցի՞ ի վերայ սոսկ մարդոյ զաւակի Դաւթի զայսոսիկ իմանալ եւ ոչ ի վերայ ըստ մարմնոյ որդւոյն Դաւթի, իսկ ըստ աստուածութեանն՝ Բանի եւ որդւոյն Աստուծոյ. եւ ի ձեռն խաղաղական հաւատոց տիրել եւ ո՛չ սրոյ կոտորածի եւ անողորմ արհւնահեղութեանց եւ գերութեանց: Զսոյն ի նոյն սաղմոսին յայտնապէս ասէ. «ծագեսցէ՛ յաւուրս նորա արդարութիւն եւ բազում խաղաղութիւն, մինչեւ սպառեսցի լուսին»:

Դարձեալ եւ մարգարէին Միքիւ ասաց Աստուած. «Եւ դու Բեթլահէմ, տունդ Եփրաթայ սակաւաւոր, իցես լինել ի հազարաւորս Յուդայ: Ի քէն ելցէ ինձ լինել առաջնորդ, որ հովուեսցէ զժողովուրդ իւր զԻսրայէլ. եւ ելք նորա ի սկզբանէ աւուրց աշխարհի»: Եւ սոսկոյ մարդոյ ելք ոչ է հնար լինել ի սկզբանէ աշխարհի: Եւ Երեմիայիւ դարձեալ ասաց Աստուած. «Մարդ է, եւ ո՞վ ծանիցէ զնա. ակնկալութիւն Իսրայելի Տէր: Ամենեքեան որք թողին զքեզ՝ ամաչեսցեն, հեռացեալքն յերկրի գերեսցին. զի թողին զտէր, զաղբիւր ջուրցն կենաց»: Բայց Իսրայէլ կոչէ ոչ զանհաւան Հրէայսն, այլ որք տեսին զԲանն Աստուծոյ եւ հաւատացին, եթէ Աստուած յԱստուծոյ է. զի Իսրայէլ սրատեսող թարգմանի ի լեզու եբրայեցի: Արդ տեսող զԻսրայէլ կամի Աստուած՝ լուր ի ձեռն Եսայեայ ասացելոյն. «Մանուկ ծնաւ մեզ, որոյ իշխանութիւն իւր ի վերայ ուսոց իւրոց. եւ անուն կոչեսցաւ նմա հրեշտակ մեծի խորհրդոյ, սքանչելի խորհրդակից, Աստուած հզօր, իշխան խաղաղութեան, հայր հանդերձելոյ աշխարհին»: Հրեշտակ ասաց՝ վասն. առանց մեղաց մարդկութեանն. իսկ սքանչելի խորհրդակից եւ Աստուած եւ հզօր՝ վասն անուան աստուածութեանն: Եւ ի վերայ բերէ զայսոսիկ. «մեծ է իշխանութիւն նորա, եւ խաղաղութեան նորա չիք սահման: Յաթօռն Դաւիթ նստցի եւ զթագաւորութիւն նորա փառաւորեսցէ, եւ զօրացուցէ զնա իրաւամբք եւ արդարութեամբ յայսմնետէ եւ յաւիտեանս ժամանակաց»:

Արդ եթէ ոչ նստաւ յաթոռն Ղաւթի եւ ոչ թագաւորեաց Իսրայելի՝ զի ոչ զանցաւոր աթոռոյ ասէ, այլ զայնմանէ, զորմէ ասաց Աստուած ցՂաւթի. «մինչեւ ցյաւիտեանս պատրաստեցից զգաւակ քո, եւ շինեցից ազգէ յազգ զաթոռ քո որպէս զաւուրս երկնից»։ Եւ ապա զիա՞րդ կամ ո՞ր աթոռ էր Ղաւթի, որ եղև յաւիտեան կամ որպէս զաւուրս երկնից, եթէ ոչ՝ երկնաւոր թագաւորութիւնն ըստ մարմնոյ Ղաւթի որդւոյն, որ է Քրիստոս, զորմէ եւ ասացն իսկ. «յաթոռն Ղաւթի նստցի, եւ զթագաւորութիւնն նորա փառաւորեսցէ եւ զօրացուցէ՝ իրաւամբք եւ արդարութեամբ յայսմիտէ եւ յաւիտեանս ժամանակաց»։ Յայտ է, թէ առաւել փառաւորագոյն եւ զօրաւորագոյն թագաւորութիւնն Քրիստոսի ըստ մարմնոյ որդին Ղաւթի փոխեաց զնորա թագաւորութիւնն ի վեր յերկինս ի յաւիտենականն եւ յանհասանելին։ Պարտիս ուշադրել եւ Եսայեայ. «Ահա կոյս յղութիւն կալցի եւ ծնցի որդի, եւ կոչեսցեն զանունն նորա Էմմանուէլ, այսինքն ընդ մեզ Աստուած»։

Ունիմ եւ զայլ վկայութեանց յոլովագոյն հոյլս, զորս համառօտել օգտակարագոյն վարկաք, զի մի լսողքն զձանձրութիւն ակտասցին։ Թէ կամիցիս՝ լու՛ր եւ վասն անձառ խոնարհութեան չարչարանաց նորա, զորս կամաւորաբար կրեալ համբերեաց զնոցին կանխաւ մարգարէիցն գուշակումն։ Եսայեաւ ասաց Հոգին սուրբ. «Ես ոչ խստանամ եւ ոչ ընդդէմ դառնամ. զթիկունս իմ ետու ի հարուածս եւ զծնօտս իմ յապտակս, եւ զերեսս իմ ոչ դարձուցից յամօթոյ ընդ երեսս թքանելոյ»։ Զի՞նչ եւ ի ձեռն Զաքարեայ ասաց Աստուած. «Եթէ բարութք թուի յաչս ձեր՝ տուք զվարձս իմ. ապա թէ ոչ՝ զրոյց արարէք։ Եւ կշռեցին զվարձս իմ երեսուն արծաթի»։ Եւ այս գործեցաւ ի Փրկիչն, վաճառիլ յիւրմէ աշակերտէն, մատնեալ ի մահ, որպէս եւ այլ մարգարէութիւնքն, որ կատարեցան ի տէր, զորս պատմեն սուրբ աւետարանքն. զոր թէ կամիցիս՝ ընթերցցիս խնամով եւ այսպէս գտցես։ Ընդ բազմաց եւ Ղաւթի ասաց մարգարէութեամբ վասն սոցին. «որ ուտէր զիաց իմ՝ մեծացոյց ի վերայ իմ զգարշապար իւր»։ Լո՛ւր եւ միւս ազդմանն ի ձեռն Եսայեայ. «Ահաւաղիկ ի միտ առցէ մանուկ իմ, վերացի եւ բարձրացի եւ փառաւորեսցի յոյժ։ Զոր օրինակ զարմացին ազգք բազումք ի վերայ քո, եւ կարկեսցեն թագաւորք զբերանս իւրեանց ի վերայ քո. զի որոց ոչ պատմեցաւ վասն նորա՝ տեսցեն, եւ որոց ոչ իցէ լուեալ՝ ի միտ առցեն։ Տէ՛ր, ո՞ հաւատաց ի լուր մեր, եւ բազուկ տեառն ո՞ւմ յայտնեցաւ։ Պատմեցաք առաջի նորա իբրեւ զմանուկ, իբրեւ զարմատ ի ծարաւուտ երկրի։ Տեսաք մեք զնա, եւ ոչ գոյր նորա տեսիլ, եւ ոչ գոյր նորա զեղեցկութիւն. այլ տեսիլ նորա անարգ, նուազեալ քան զամենայն որդւոց մարդկան։ Այր մի ի հարուածս, եւ զիտէ համբերել ցաւոց. զի դարձուցեալ զերեսս իւր անարգեցաւ, եւ ոչ ինչ համարեցաւ։ Նա զմեղս մեր բառնայ եւ վասն մեր չարչարի. եւ մեք համարեցաք զնա ի ցաւս եւ ի հարուածս եւ ի չարչարանս իբրեւ յԱստուծոյ։ Բայց նա վիրաւորեցաւ վասն մեղաց մերոց եւ պատժեցաւ վասն մերոյ անօրէնութեան. խրատ խաղաղութեան մերոյ ի նմա. եւ նորա վիրօքն բժշկեցաք։ Ամենեքեան որպէս ոչխար մոլորեալք, այր ի ճանապարհի իւրում մոլորեցաւ։ Եւ տէր մատնեաց զնա առ մեղս մեր, եւ նա առ վշտին ոչ բանայ զբերան իւր։ Իբրեւ ոչխար ի սպանդ վարեցաւ. իբրեւ որոջ առաջի կտրչի անմռունչ կայ՝ այնպէս ոչ բանայ զբերան իւր։

Առ խոնարհութեան նորա դատաստան նորա բարձաւ. եւ զազգատոհմն նորա ո՞ պատմեսցէ. զի բառնան յերկրէ կեանք նորա: Յանօրէնութեանց ժողովրդեան իմոյ ի մահ վարեցաւ. զի անօրէնութիւն ոչ գործեաց, եւ ոչ գտաւ նենգութիւն ի բերան նորա»:

Արդ զայսքան վկայութիւնս Հոգւոյն սրբոյ, զորս խօսեցաւ ի ձեռն ծառայից իւրոց մարգարէից՝ միայն Մահմետին քոյ բանիւ ուրանա՞ս եւ սո՞ւտ առնես: Եւ ո՞ւր է իւր իսկ օրինադիրն քո հրամանն՝ առանց երկուց վկայից ոչ հաստատել: Եւ ոչ կարի յոյժ փոքրագոյն է իրս: Իսկ զհա՞րդ զայսպիսի ահագին հայիոյութիւն միայն նորա բանիւ խօսել ոչ պատկառես: Զքո օրինադիրն զահագին զստութիւնն մոռացա՞ր արդէօք, թէ եւ գիտես իսկ ոչ - զՄարիամ, զԱմրամայ դուստրն, զԱհարոնի զքոյրն, նա է մայր տեառն մերոյ: Եւ ի ժամանակացն յայնցանէ մինչեւ ցմայր տեառն են ամք ս պակաս երեսնիւ, իսկ ազգք լք: Թէ արդարեւ մարմնեղէն եւ ոչ քարեղէն ունիցիս երեսս՝ ամաչեա՛ ընդ այսքան յայտնութիւնս յայտնի ստութեանդ: Զի ի Յուդայի ցեղէ անտի խոստացաւ Աստուած զգալուստն Քրիստոսի. եւ Մարիամ Ամրամայ դուստրն ի Ղեւեայ էր, եւ այնքան երիցագոյն ժամանակօք զոր ասացի: Բայց յոլովագոյն եւ զգայագոյն ստութեանդ ձերոյ որքան անհնար է գալ զհետ՝ սակայն թէւ առասպելք քո անհաստատութեանդ ամբաւ ստութեանց գոն խորք՝ փոքր դուլիւ ճշմարտութեան ցամաքեցուցուք:

Ասացեր վերագրելով զօրինացն եւ զաւետարանացն եւ զսաղմոսացն, թէ խանգարեցիք դուք եւ Հրէայք, եւ ի վերայ ածեր, եթէ վկայեմ թէ յԱստուծոյ են: Եթէ մերքս շփոթեալք են եւ ապականեալք՝ քոյն ո՞ւր է, որում վկայեցեր: Ա՛ղէ, ցոյց ինձ զայլ գիրս զՄովսիսի եւ զմարգարէիցն եւ զսաղմոսս Դաւթի, զոր տեսցուք կամ զայլ աւետարան: Ո՛հ ամօթոյ է արժանի ստութիւնդ եւ առասպելագոյն քան զամենայն ստութիւն: Գոնեա ի վերայ ած, եթէ ես ոչ էի անդ, եւ մի դուք հաւատայք: Ո՛վ այր դու, զվկայութիւնսդ, որ յայց որ առ մեզ աւետարանացս առնուս, (թէպէտ եւ զնոսին բռնադատես եւ այլայլես,) եւ տակաւին ասես եթէ զայսոսիկ խանգարեալ է ձեր՝ ա՛ղէ յայնմ աւետարանէ խօսեաց, զոր ետես օրէնսդիրն քո, ապա գիտեմ եթէ զճշմարիտն ասես:

Եւ որ ասացեր, եթէ մի են հաւատք՝ արդարեւ մի են հաւատք եւ մի մկրտութիւն, եւ ոչ գոյ այլ հաւատ աւանդեալ յԱստուծոյ եւ ոչ պատուէր առեալ ի մարդիկ: Եւ որ ասացերն՝ չաղօթեցին օրէնքն յոր կողմն աղօթէքդ, եւ ոչ հաղորդեցան զձեր հաղորդութիւն՝ այս բաջաղանաց եւ ընդ վայր խնդրոց են հոյլք, զի կողմն աղօթիցն մարգարէից չերեւէր: Բայց դու միայն յարգել կամիս զհեթանոսական զոհանոցն, զոր տուն Աբրահամու անուանեցեր: Եւ ոչ ուրեք յաստուածային գիրս գտանենք՝ զԱբրահամ հասեալ ի տեղին յայն, զոր օրէնսդիրն քո շուրջանակի երկրպագել ազգիդ ձերոյ ուսոյց: Իսկ հաղորդութեան խորհրդոյն ի տեղւոջ իւրում եղից զպատասխանին:

Այլ այժմ նախ զաւետարանացն ասացուածս տեսցուք, թէ արդարե՞ւ այսպէս իցէ, որպէս դուդ կարծես: Աղօթեաց արդարեւ Յիսուս ըստ մարդկութեանն, զոր էառ ի մէնջ առ ի զմեզ ուսուցանելոյ. եւ ըստ աստուածութեանն ոչ է կարօտ աղօթից: Այլ յաղօթելն ոչ ասէր՝ որպէս դուդ գրեցեր, այլ թէ «Հայր, եթէ հնար է՝ անցո զբաժակս զայս յինէն», ցուցանելով՝ թէ մարդ եմ ճշմարիտ. զի թէ յաստուածութենէն ոք թերի զԱստուծոյ Բանն խոստովանի՝ կորուսանէ գոյս կենաց իւրոց, նոյնպէս եւ եթէ ի մարդկութեանս ոք կատարեալ զնա ոչ խոստովանի:

Բայց տես զճշմարտութիւն աւետարանացն եւ զմեր հաւատացելոցս, զի եւ խոնարհագոյնքն եւ բարձրագոյնքն ողջ պահին ի գիրս աւետարանացն: Եւ եթէ ապականէաք կամ մեք կամ առաջինքն՝ ընդէ՞ր զխոնարհագոյն ձայնսն յաւետարանացն ոչ բառնայաք: Ասաց. «ոչ կարէ որդի մարդոյ յանձնէ առնել եւ ոչ ինչ. այլ Հայրն, որ յիս բնակեալ է՝ նա գործէ զգործն»: Եթէ հաւատաս այնմ գրելոցն «ոչ կարեմ յանձնէ առնել եւ ոչ ինչ»՝ հաւատա եւ այնմ, թէ «Հայրն, որ յիս բնակեալ է՝ նա գործէ զգործն» Եթէ հաւատաս երկիւղին ի ժամ մահուն կենարար, եւ քրտանցն որ վասն Ադամայ քրտանցն կրեաց, զոր ինքն անմարմնաբար ասաց ցԱդամ. «Քրտամբք երեսաց քոց կերիցես զհաց քո», եւ առ ի հրեշտակէն զօրանալոյ, որ ոչ վասն զնա զօրացուցանելոյ, այլ հրեշտակաւն զկարծիս աշակերտացն նորա հաստատելով, զի իբրեւ ընդ մարդ լոկ նայէին եւ մարդ սոսկ կարծէին՝ վասն այնորիկ զի գոնեա ի հրեշտակին խօսակցութենէ ի վեր քան զմարդ սոսկ երեւիցի, - արդ եթէ այսմ հաւատաս՝ հաւատա դու եւ այնմ, որ ասաց ի նմին գիրս. «Ես դնեմ զանձն իմ անձամբ իմով. եւ դարձեալ անձամբ իմով առնում զսա»: Եւ դարձեալ ոչ ասաց. «առաքեաց զիս Աստուած առ տիեզերս, եւ դառնամ առ նա», որպէս եւ դուդ գրեցեր, այլ թէ՝ «որ առաքեացն զիս Հայր՝ ընդ իս է». եւ դարձեալ՝ «Ելի ի Հօրէ, եւ Եկի յաշխարհ, դարձեալ թողում զաշխարհ եւ երթամ առ Հայր»: Բայց ուր Հայր գրեալ է՝ դու զայն Տէր կամ Աստուած շրջես, եւ անձամբ զանձն իրաւացուցանել կարծես:

Յոյժ կարծեաց յանիրաւութենէ զմինս եւ եթ ոչ ստեցեր. այլ թէ եւ զվկայութիւնն ուղիղ եղեր՝ հաւանել ոչ կարացեր, «որ հաւատայ յիս՝ ոչ հաւատայ յիս, այլ յայն որ առաքեացն զիս», այսինքն է ոչ յերեւելի մարդս, այլ յաներեւոյթ Աստուած բանս: Եւ դարձեալ՝ «որ անարգէ զիս՝ անարգէ զառաքիչն իմ» եւ «որ տեսանէ զիս՝ զայն տեսանէ որ առաքեացն զիս»: Առաքի իբրեւ մարդ եւ առաքէ իբրեւ Աստուած: Ասաց աշակերտացն. «Հայր իմ մեծ է քան զիս». քան զմարդկութիւնն է մեծ, թէ ոչ՝ զիս՞րդ դարձեալ ասէր. «Ես եւ Հայր իմ մի ենք»: Ասաց յաղօթն, որպէս եւ գրեցեր, «զի ծանիցեն զքեզ միայն ճշմարիտ Աստուած, եւ զոր առաքեցեր զՅիսուս Քրիստոս»: Ահա ի նոյն պատուի աստուածութեանն եղ զՅիսուս Քրիստոս: Արդ եթէ սոսկ մարգարէ էր՝ արժան էր ասել՝ զի ծանիցեն միայն ճշմարիտ Աստուած եւ զՄովսէս եւ զայլ մարգարէս, եւ ապա զՅիսուս: Արդ ի բաց թող զբաջաղանօք լի իմացուածսդ. քանզի էր Աստուած կատարեալ, եւ առմամբ մարդկութեանս եղեւ մարդ ճշմարիտ:

Եւ զխոնարհագոյնսն գտանեմք զնմանէն ասացեալ իբրեւ զմարդոյ, որպէս բազում անգամ ասացի, եւ զբարձրագոյնսն որպէս արդարեւ Աստուծոյ: Փորձի ի սատանայէ ի ձեռն ծածկութիւն, այսինքն է մարմնոյն. քանզի լուեալ սատանայի զձայնն, որ ի մկրտութեանն ասելով Աստուծոյ՝ «Դա է որդի իմ սիրելի, ընդ որ հաճեցայ»՝ զարհուրեալ սոսկացաւ, եւ ոչ գիտէր վասն ո՛յր արդեօք եղեւ ձայնն: Իսկ տէրն զպահոցն քառասնօրեայ ժամանակ առաջի արկեալ՝ որպէս ձայնիւ ինչ ցուցանէր զինքն եւ վասն իւր եղեալ զձայնն. զի միշտ ընդ առաքինութեան փութացողսն նախանձի եւ տրտմի չարն. եւ մատուցեալ տեսանէ մարդ զտէրն: Իսկ նա իբրեւ գիտակ ամենայնի՝ իբրեւ մարդ առնէ նմա զպատասխանին, չարժանաւորեալ զթշնամին մեր՝ եւ յայտնել զկատարելութիւն խորհրդոյն: Այլ զիա՞րդ ոչ ընթերցար, եթէ յետ կատարելոյ փորձութեանն ի բաց եկաց ի նմանէ սատանայ առ ժամանակ մի. եւ հրեշտակք մատեան եւ պաշտէրտնա: Եւ հրեշտակք զսոսկ մարդ ոչ պաշտեն: Ի ճշմարտութենն եւ եթ, որպէս երեւի, փախչիս, եւ ոչ այլ ինչ կամիս: Եւ այս է զոր ասեմն՝ աստուածաբանել զմեր տէրն ընդդիմանա, եւ մարդ սոսկ խոստովանիս, յօրինակ ածելով զԱդամ, թէ եւ նա առանց ծնողաց յԱստուծոյ ծնեալ եղեւ:

Իսկ զկենարար մահուանէն, որ լուեալ եւս ես, ասելով՝ ոչ ումեք կարօղ զոլ ի մարդկանէ սպանանել զնա. եւ եթէ սոսկ մարդ է ըստ քո կարծեացդ՝ զի՞նչ անհաւատ է մեռանել մարդոյ: Արդ քաջ միտ դիր եւ խորհեա յայսոսիկ. եւ զի՞ դու զխոնարհագոյնսն, որ յաղագս տեառնն ձայնս՝ հեշտութեամբ ընդունիս, եւ զբարձրագոյնսն ի բաց լքանես եւ ընկենուս: Լուր նոցին իսկ աւետարանացն յաղագս այսոցիկ: Յովհաննէս աւետարանիչ յաղագս որո՞յ ասէ. «որ հաւատայ յորդի՝ ընդունի զկեանսն յաւիտենականս. եւ որ ոչն հնազանդի որդւոյ՝ ոչ տեսցէ զկեանս. այլ բարկութիւնն Աստուծոյ մնայ ի վերայ նորա»: Եւ դարձեալ Յովհաննէս Ջաքարիայի որդին ասէ. «ահա Յիսուս գառն Աստուծոյ, որ բառնայ զմեղս աշխարհի»: Եւ նոյն ինքն սկիզբն Յովհաննու աւետարանին՝ «Ի սկզբանէ էր բանն, եւ բանն էր առ Աստուած, եւ Աստուած էր բանն: Նա էր ի սկզբանէ առ Աստուած: Ամենայն ինչ նովաւ եղեւ եւ առանց նորա եղեւ եւ ոչ ինչ»: Եւ նոյն ինքն Աստուծոյ բանն հանդերձ մարմնովն ասէր. «որ ետես զիս՝ ետես զհայրն իմ». եւ «որպէս գիտէ զիս հայր՝ գիտեմ եւ ես զհայր». եւ «որ առաքեաց զիս հայր՝ ընդ իս է». «Ելանեմ ես առ հայրն իմ եւ առ հայր ձեր, եւ Աստուածն իմ եւ Աստուած ձեր»: Հայր նորա բնութեամբ, եւ մեր՝ շնորհօք, զի «որք ընկալան զնա՝ ասէ, ետ նոցա իշխանութիւն որդիս Աստուծոյ լինել, որոց հաւատասցեն յանուն նորա». իսկ Աստուած նորա՝ ըստ մարմնոյն ընդ մեզ, եւ մեր բնաբար: Առաքի իբրեւ զմարդ, եւ առաքէ իբրեւ զԱստուած. «որպէս առաքեաց զիս հայր՝ եւ ես առաքեմ զձեզ»: Ըստ այսմիկ եւ ամենայն ձայնք աւետարանացն:

Իսկ որ ասացերն՝ անձնիշխանաբար զթլփատութիւնն մեզ ի մկրտութիւն փոխել, եւ զգոհսն ի հաղորդութիւն օրհնութեան հացի եւ բաժակի՝ զայս ոչ մեք, այլ նոյն ինքն տէրն զօրինակս որ ի հնումն՝ ի ճշմարտութիւն օրինացն փոխեաց, ըստ մարգարէութեանն Երեմիայի, որ ասէ. «ահա

աւուրք գան, ասէ տէր, եւ ուխտեցից տանդ Իսրայելի եւ տանդ Յուդայ ուխտ նոր. ոչ ըստ ուխտին, զոր ուխտեցի եւ ընդ հարսն նոցա յաւուր, յորում հանի զնոսա յերկրէն Եգիպտացոց»։ Եւ զո՞ր ուխտ եդ ընդ հարս նոցա յերկրին Եգիպտացոց, եթէ ոչ զարիւն գառնն ի պասքային, այսինքն ի գատկին, զորմէ ասացն, «այս օրէն կացցէ յազգս ձեր»։

Արդ արեամբ անասուն գառնն ապրեցան որդիքն Իսրայելի ի սատակչէն, իսկ արեամբ անարատ գառնն ո՞չ ապրիցիմք ի յաւիտենական մահուանէն։ Ամբիժ գառնն Աստուծոյ ի ժամանակի չարչարանացն առեալ հաց՝ օրինեաց, եբէկ եւ ետ աշակերտացն. այսպէս եւ զբաժակ գինւոյն, ասելով մարմին եւ արիւն իւր, պատուիրեալ զայս առնել ի յիշատակ իւր, նշանակելով զիւր իբրեւ զամբիժ եւ զանարատ գառնն զենումն։ Զի եւ այն գառն ճշմարիտ զայս նշանակելով ուսուցանէր գառն. զի ոչ ընթերցար զգիրս եւ ոչ զանուանս, զորս կոչեցին նմա աստուածային գիրք. Բան, Որդի, Ճառագայթ, Կերպարան Աստուծոյ, Կերպարան ծառայի, Աստուած, Մարդ, Հրեշտակ, Մարգարիտ, Կարթ, Տէր տերանց, Ծառայ, Գառն, Ոչխար, Հովիւ, Անդրանիկ յեղբարց, Անդրանիկ ի մեռելոց։ Ո՛չ ինչ արգելէր զիրաքանչիւր զայսոսիկ զանուանս ցուցանել, թէ ընդէ՛ր եւ ըստ որո՛ւմ այսոքիկ անուանեցան, եթէ ճանաչէի զքեզ խնդրօղ արդարութեան։

Իսկ զթլփատութիւնն, որ ասացեր մեզ փոխել ի մկրտութիւն՝ զթլփատութեանն խորհուրդ ոչ գիտացեր, եթէ ընդէ՛ր հաճեցաւ Աստուած յայնմ անդամի ծածկագունի դնել զուխտ իւր եւ ոչ յայլ փառաւորագոյն եւ յայտնի անդամս։ Եւ զի թէ արդեօք զայն ո՞չ գիտիցես, թէ Աբրահամ նախ քան զթլփատութիւնն եղեւ հաճոյ Աստուծոյ, եւ նշանակ հաւատոցն եւ սիրոյն որ առ Աստուած՝ ընկալաւ զթլփատութեանն հրաման։ Բայց թէ ընդէ՞ր ըստ վերագրելոցն ի ծածուկ անդամի անդ՝ այլ քեզ ոչ է գիտելի։ Բայց մեք զթլփատութիւն սրտի՝ Հոգւով հրաման առաք ընդունել եւ ոչ զարտաքին մարմնոյ, այլ ըստ վերագոյն ասացելոցդ խոստմանն Աստուծոյ նոր ուխտ ուխտել։ Եւ եթէ զթլփատութիւնն եւ զզոհսն եւ զշաբաթսն ոչ բառնայր ճշմարիտ օրինացն ուսուցիչն Քրիստոս՝ ապա զո՞ր նոր ուխտ ուխտէր։ Արդ արժան էր յայդմիկ ամաչել քեզ. զի կամեցեալ քո ի յետին ժամանակս, յոր ազատեաց Աստուած զմարդկան ազգ ի կապանաց օրինացն, վրէժխնդիր թլփատութեանն լինել՝ յոյժ ծաղեցեր զնա. քանզի ի հնումն հրամայեաց Աստուած թլփատել զամենայն արու յաւուր ութերորդի. իսկ դուք ոչ զարս, այլ եւ զկանայս յորում եւ իցէ հասակի՝ ամօթալեօք խայտառակէք։

Այլ զաստուածայնոյ մկրտութենէս կանխաւ մարգաէիւն Եզեկիէլիւ զուշակեաց Աստուած ասելով. «Եւ ցանեցից ի վրայ ձեր ջուր սուրբ. եւ սրբեսջիք յամենայն պղծութեանց ձերոց, եւ յամենայն կռոց ձերոց սրբեցից զձեզ»։ Զնոյն եւ տէրն յաւետարանի անդ պատուիրեաց. «Գնացէք այսուհետեւ, աշակերտեցէք զամենայն հեթանոսս. մկրտեցէք զնոսա յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ»։ Եւ

կատարեցաւ բանն, որ ի մարգարէէն, եթէ «եղի գքեզ լոյս հեթանոսաց» եւ դարձեալ՝ «ժողովուրդ որ նստէր ի խաւարի՝ ետես զլոյս մեծ»:

Իսկ զկիրակէն ոչ փոխանակ շաբաթու եղաք, որպէս դու սովոր ես գործել անխորհրդաբար: Դու զուրբաթ՝ անխոհականապէս օր ժողովոյ կարգեցեր, զպատճառ եւ ոչ մի ինչ իրաւանց գիտելով: Այլ վասն յարութեան տեառն ըստ մարմնոյ, որով մեզ զյարութիւն խոստացաւ՝ յաղօթս եւ ի գոհութիւն զարարչէն պարապիմք վասն արադարեւ մեծի եւ այսպիսի խորհրդոյս. քանզի յաւուրն ի սկզբանն յորում ասաց Աստուած «եղիցի լոյս», եւ եղեւ լոյս՝ ի սմին աւուր զլոյս աւետեաց յարութեանն ծագեաց ազգի մարդկան յարութեամբն ըստ մարմնոյ միածնի իւրոյ բանին: Եւ ոչ հրէաբար դատարկանալ ի սմա հրամանն ընկալաք, մինչ զի եւ զկերակուրս անգամ հրէարէն ոչ պատրաստել ի սմա: Բայց դու որովհետեւ մարգարէիցն եւ իւր իսկ տեառնն ոչ հաւատաս՝ զիա՞րդ զճշմարիտ աւանդութիւնս մեր քրիստոնէիցս առ կարելորս ունիցիս. զի վասն քո եւ նմանեաց քոց ասաց Աստուած ի ձեռն մարգարէին. «Տեսէք, արհամարհոտք, եւ արհամարհեցարուք եւ եղծարուք. զի գործ մի գործեմ ես յաւուրս ձեր, գործ որում ոչ հաւատայցէք, եթէ ոք պատմեսցէ ձեզ»:

Ոչ եւս եմ մոռացեալ զոր ասացերն, թէ «զիա՞րդ էր հնար Աստուծոյ ի մարդկային արգանդի բնակել ի մէջ արեան եւ մարմնոյ եւ պէսպէս աղտեղութեանց»: Որպէս կարծեմ՝ տեղեակ ես, եթէ բազում են արարածք Աստուծոյ, զորս հրամանաւ եւ եթ յոչ լինելոյ բանիւ ի լինելութիւն էած, ասելով ի ՃԽԸ սաղմոսին, թէ «նա ասաց, եւ եղեն. ինքն հրամայեաց, եւ շինեցան». եւ զայնս, զորս թերեւս պատուականագոյնս եւ մարքրագոյնս ըստ քոց խորհրդոց քան զմարդն կարծիցես՝ զերկինն եւ զերկնաւորսն արեգակամբ եւ լուսնիւ եւ աստեղօք, եւ զերկիր բուսովք եւ բոլոր կենդանեօք: Իսկ զայս կենդանիս, ոչ աղտեղիս ասացեր՝ ոչ հրամանաւ, այլ ամենակարող եւ ամենասրբովքն իւրովք ստեղծագործեաց ձեռօք, եւ փչմամբ իւրով հոգիացուցեալ կենդանացոյց: Արդ ոչ էր ըստ Աստուծոյ պիղծ բնութեանս մերոյ կազմած, որ յայնոցիկ արարչագործ ձեռացն եղեւ ստեղծեալ, որ եւ ի պատկեր ստեղծօղին ի նմին արարչէ պատուեցաւ: Եւ արդ մի հայիոյեր զբարի արարօղն նորա. զի Աստուծոյ պիղծ եւ ոչ մի ինչ է, որ յինքնէ եղեն, բաց ի մեղաց, զոր ոչ ստեղծ Աստուած ի մարդն եւ ոչ հրամայեաց: Այլ եւ ոչ գոյ ինչ պատուականագոյն արարած, քան զմարդն, վասն որոյ արարաւ ամենայն: Արդ զոր այսքան պատուոյ արժանի արար՝ զնոյն իւր պատկերն առնուլ եւ փրկել ոչ ամօթ համարէր. զի որպէս ասացի՝ ոչ ինչ աղտեղի է ի մարդկային բնութենէս, բայց միայն մեղք: Զի զոր դու աղտեղագոյն ի բնութենաս մերում համարիս՝ զսա ի մեծ յարդարութիւն ազգիս մերոյ յօրինեաց, որպէս զառամսեայս կանանց ի ծննդականութիւն մարդկան, եւ զխողովակս բացահոսմանց աւելորդաց կերակրոցն եւ ըմպելեացն ի կենացն պահպանութիւն: Զի այսոքիկ քեզ աղտեղիք, իսկ Աստուծոյ՝ որ քեզ է սիրելի, զիճութիւն եւ սպանութիւն եւ հայիոյութիւն եւ այլք այսպիսիքս աղտեղիք,

Եւ ոչ վերասացեալքդ, զորս ինքն առ յարարչութիւն ծննդեան եւ հանգստեան նոցին արդարեւ սահմանեաց:

Ի վերայ այսոցիկ եւ զայս իմա, զի եթէ զմորենին առ Սովսիսիւ վառեաց Աստուած հրով աստուածութեամբն իւրով, եւ ոչ եկէզ. պատուականութիւն մարդոյ (առաւել) է քան զմորենին եւ քան զամենայն արարածս. զի վասն սրբոցն որ առ ի մարդկանէ լինէին, ասաց Աստուած. «բնակեցայց ի նոսա եւ գնացից ի նոսա». Եւ դարձեալ՝ թէ «յո՞ բնակեցայց, եթէ ոչ ի հեզս եւ ի խոնարհս եւ յայնոսիկ, որք դողան ի բանից իմոց»: Աւասիկ բնակարան իւրոյ աստուածութեանն ասաց զարդարն ի մարդկանէ. եւ չեղէ ինչ խափանումն Աստուծոյ եւ թշնամանք ի բնական մարդկային ախտից նոցա, զոր դու աղտեղութիւն կարգեցեր. զի եւ վայելուչ էր միշտ կենդանւոյն՝ կենդանի լինել եւ տաճարին: Եւ զայս քեզ առաջի արկանեմ, մանաւանդ զի խանգաս ընդ պատիւ Աստուծոյ սրբոց եւ նոցին նշխարաց, յորս զինքն ասաց բնակել Աստուած: Զի եթէ ամենեցուն ոսկերաց խնամ տանի Աստուած առ ի յառնել մարդկան զհասարակաց յարութիւնն՝ ո՞րչափ եւս առաւել սրբոց իւրոց. վասն որոց բազում անգամ մեծամեծս եւ փառաւորագոյնս խօսեցաւ, եւ մանաւանդ որք մահու վասն նորա համբերեցին: Վասն որոյ եւ ասաց Հոգին սուրբ բերանով Դաւթի. «պատուական է առաջի տեառն մահ սրբոց իւրոց»: Դարձեալ՝ «բազում նեղութիւնք են արդարոց. յամենայնէ փրկեսցէ զնոսա, եւ պահեսցէ զոսկերս նոցա, եւ մի ի նոցանէ ոչ փշրեսցի»: Զաստուածայնոյ զօրութենէն, որ ի սուրբսն բնակեալ էր. ասէ ոչ փշրել. այլ բազմաց սրբոց փշրեցան եւ հրով կիզան: Բայց դու եւ ոչ բնաւին կարես խորիել յայտոսիկ. այլ իբրեւ զտղայ ընդ երեւելիս եւ եթ հայիս: Եւ դարձեալ ասէ. «սքանչելի է Աստուած ի վերայ սրբոց իւրոց»: Եւ Սողոմոն դարձեալ՝ «արդարք յաւիտեան կեցցեն, եւ ի տեառնէ վարձք նոցա. զի թէպէտեւ յաչս մարդկան մեռան՝ այլ նոքա ի հանդստեան են»: Գիտեմ զի եւ այնմ չես տեղեակ, թէ սպանեալ զանթլփատ այլազգին եւ ընկեցեալ ի գերեզման մարգարէին Եղիսէի. եւ նորա մերձեցեալ յոսկերս մարգարէին՝ յարեաւ վաղվաղակի: Ահա եթէ ոչ էր աստուածային զօրութեանն բնակեալ յոսկերս մարգարէին սրբոյ՝ զիա՞րդ կարէին սոսկ մեռելոյ մարդոյն ոսկերք յարուցանել զմեռեալ այրն: Եւ կենդանին Աստուած ոչ համարեցաւ աղտեղութիւն իւրոյ աստուածութեանն բնակել ի գերեզմանի մեռելոյն, որ ինձ եւ քեզ աղտեղի թուի, այլ Աստուծոյ՝ նորին հակառակն: Բայց ի քէն զո՞րպիսի պատիւ սրբոցն խնդրեսցուք. զի դու այժմ գերկիւղածս տեառն ըստ սովորական հեթանոսական մոլորութեանն խոշտանգես ուրանալ, իսկ զոչ հաւանեալսն սպանանելով՝ զանձն քո յաւիտենական մահուամբն սպանանես, ըստ կանխասացութեան տեառն մերոյ, թէ «Եկեսցէ ժամանակ, զի ամենայն որ սպանանիցէ զձեզ՝ համարիցի պաշտօն մատուցանել Աստուծոյ»: Որպէս Մահմետ, եղբայր հօրն քո, յաւուր յորում զանաստուած զզոհագործութիւնն առնէր՝ զարիւն ուղտուն սպանելոյ ընդ արիւն քրիստոնէից ծառայիցս Աստուծոյ գլխատելովն խառնէր: Եւ դու ընդ այս նեղիս, եթէ զսուրբսն Աստուծոյ, որք վասն նորա խոստովանութեանն կատարեցան յաշխարհիս՝ ի նուիրեալ Աստուծոյ տեղիսն դնենք:



Իսկ որ յաղագս նշանի խաչին եւ պատկերին յիշեցեր՝ պատուեմք վասն յիշատակի չարչարանացն զխաչն մարմանացելոյ Աստուծոյ բանին ի վերայ նորա, զոր ուսաք հրամանաւ Աստուծոյ առ Մովսէս, եւս եւ քարոզութեամբ մարգարէիցն. Մովսէսի հրամայելով առնել եւ դնել զտպաւորութիւն ի վերայ ճակատոյ քահանայապետին անուանեալ զնա թիթեղն սուրբ եւ նուիրեալ: Եւ ձեւ թիթեղանն է այսպէս որպէս եւ կենդանին ցուցեալ երեւի: Քանզի եւ նշանաւ խաչին կնքին ճակատք մեր՝ քրիստոնէիցս, որպէս վասն մեր չարչարեցելով մարմնով բանին Աստուծոյ: Իսկ մարգարէն Եսայիաս յայտնապէս եւ զփայտէն նշանակեաց, յորոց խաչն, որով պատկեալ միշտ պարծի եկեղեցի. «Մայրիւ, ասէ, եւ պեկիւ եւ պեկիւռիսաւ առհասարակ փառաւոր առնել զտեղի սրբութեան իմոյ, եւ զտեղի ոտից իմոց փառաւորեցից»: Եւ Սողոմոն ասէ. «Օրհնեալ է փայտն, որով լինի արդարութիւն». եւ դարձեալ՝ «Փայտ կենաց է ամենեցուն, որ առնեն զնա. եւ որ յենուն ի նա իբրեւ ի տէր հաստատութեամբ»:

Այլ վասն պատկերի չունիմք այսպիսի կարծիս, զի ոչ ընկալաք իսկ ի գրոց այսպիսի պատուէրս: Թէպէտեւ գտանեմք ի հնումն հրամայեալ Աստուծոյ Մովսէսի՝ ի խորանին վկայութեան առնել զնմանութիւն քերովբէիցն: Այսպէս եւ մեք փափագանօք աշակերտացն տեսնն եւ նորին իսկ տեսնն մարմնացելոյն սիրովն վառեալք՝ հաւաստեաւ կենդանագրութեան եւ նմանագրութեան, որ ի նոցունց ժամանակաց առ մեզ եհաս՝ որպէս զկերպարանս իսկ նոցա յանդիման տեսանելով՝ զուարճացեալ փառաւորեմք զԱստուած, զփրկօղն զմեզ ի ձեռն այսպիսի նմանութեամբ զգեցողին որդւոյն իւրոյ միածնի եւ փառաւորօղի զսուրբս իւր. եւ ոչ թէ փայտին եւ դեղոյն որ ի վերայ փայտին՝ երկիր պագանեմք:

Բայց դու ոչ աղաչես վասն զոհիւք պատուելոյ զտունն քո, զոր Քաբարն կոչեցեր, եւ Աբրահամու իմն ասես տուն. զոր արդարեւ զանջրդի անապատն եւ յերագի անգամ չիք տեսեալ Աբրահամու: Ջոր տուն եւ նախ քան զՄահմետն ձեր ազգո ձեր պաշտէր, զոր սովորութիւն ձեր եւ Մահմետն ձեր ոչ եբարձ, այլ միայն նստեալ Աբրահամու ասաց: Իսկ զի մի յախուռն նախատօղ քեզ երեւեցայց՝ զայս եւ ի սրբոց աւետարանացն եւ ի քոց իսկ պատմութեանց յայտնի քեզ արարից: Ջի յովով անգամ զբազմութիւն դիւացն տէրն յանապատն յայն յուղարկէր, որպէս եւ ասէ յաւետարանին. «Հրջին, ասէ, ընդ անջրդին տեղիս»: Իսկ դեւք բնակեալ անդ եւ յակնանկեալ ձեր երբեմն ի նմանութիւն օձից եւ երբեմն աղտեղի եւ գէճ ցանկութեամբ ըստ սովորութեան իւրեանց պատրեալ զձեզ՝ ամուսնանալոյ կարծիս տան. իսկ դուք անընտրողաբար հաւանեալք պատրանաց նոցա՝ աստ եւ ի հանդերձելումն հաւասար նոցա էք: Եւ զայս ոչ իմանայք, եթէ առ հանդերձեալսն աւետարանաւ փրկչին ոչ կարեն նոքա այսպիսեաւ իւիք մերձենալ. այլ եւ մարդանալոյն նորա զօրութեամբ կապեալ ապստամբ նոցա բռնութիւնն՝ թէպէտեւ չարասէր գոն որպէս եւ հայրն իւրեանց սատանայ՝ վնասել յայտնապէս ոչ կարեն նոցա: Ջի թէ կարէին եւ իշխէին՝ ի միում աւուր հրով տոջորեալ սպանանէին զձեզ. այլ միայն գողաբար խաբէութեամբ ի կորուստ հոգւոց ձերոց պատրեն զձեզ: Կամ քարին զոր ռոքունն կոչեցեր,

զորմէ ոչ գիտես, եթէ ընդէր երկրպագեալ համբուրես, եւ դիւական կոտորածին, յորմէ գազանք եւ թռչունք գարշին եւ միոտանի վազեսցեն, եւ քարածգութեանն եւ փախստեանն եւ զգլուխ դերծնլոյն եւ այլոց ամօթալեաց, զորս գործեն:

Թողում ասել զօրինադրին ձերոյ զաղտեղի հրամանն յաղագս մերծենալոյ արանց ի կանայս. զորմէ ամաչեմ ասել եւ օրինակ բերել զվարելն անդաստանաց, որովք արօրաբար պղծութեամբք ոմանք ի ձէնջ ուսան մերծենալ ի կանայս: Կամ զի՞նչ ասացից զանողջախոհ պարկեշտութիւն չմարգարէին ձերոյ, զՋեդայ կնոջն զխարդաւանական պղծութիւնն եւ զպատճառս աղտեղութեանն յԱստուած ի վեր առաքելն, ուստի եւ տաղտկալին օրէնք յազգ ձեր ի ներս մտին: Եւ զի՞նչ չարագոյն հայիոյութիւն քան զայն՝ կամողացն զոր գործէր՝ պատճառ զԱստուած դնելով: Իսկ որ Դաւթի զՈւրիա կինն ասացեր առնուլ՝ էառ մեղուցեալ Աստուծոյ, վասն որոյ պատուհասեցաւ ի տեառնէ: Իսկ Մահմետն քո եւ դուք հակառակիք, բարուք առնէք: Եւ զի՞նչ քան զայն չարագոյն՝ զմեղս չհամարել մեղք, որում եւ թողութիւն իսկ ոչ խնդրէք եւ ոչ գտանէք անամօթ մեղացն: Աստուած հրամայեաց յաւետարանսն՝ չթողուլ առնն զկին, բայց վասն պոռնկութեան. եւ դուք իբրեւ կերակրով յագեալ կանամբք՝ յորժամ եւ կամիք՝ թողուք: Իսկ զանդրէն առնլոյն զամօթ եթէ էր հնար՝ ոչ ասէի. քանզի նախ այլոց տայք պղծել զկինն, ապա առնուք: Իսկ զանխիղճ պոռնկութիւն հարձիցդ, յորս զամենայն ստացուածս եւ զկողոպուտս մարդկան ծախէք՝ ո՞ր եդից. մեծագունից գնելով մեծագնոց ստացուածոց, եւ յագեալք որ ընդ նոցայն պղծութեամբ՝ իբրեւ զանասունս վաճառէք: Ասեն զօձէ, եթէ ընդ միւռինէս զեռնոյ որ ի ծովու է՝ ի խառնակումն մերծաւորութեան գայ. եւ իբրեւ մերծենայ յեզր ծովու՝ զմահացու թոյնսն ի բաց դնէ. եւ այսպէս կատարէ զցանկութիւնն: Իսկ դուք քան զնոյն ինքն զօձ թունաւոր էք եւ նենգաւորագոյն, եւ զնենգ չարութեանդ ձերոյ ոչ մարմնաւորական մերծաւորութեամբն թողուք. զի եւ ի մահուանն ձերում մեղանչական՝ խեղդամահ կորուսեալ զմիմեանս, վարդապետելով չար դիւին:

Իսկ վասն սատանայի եւ արդարոցն հոգւոցն որ ասացեր, թէ զսատանայ Աստուծոյ զանձապահ առնէք՝ կարի յոյժ սխալեցար ի խոհականութենէն մերմէ: Այլ զի ուրախ էր սատանայ ի վերայ անյուսութեանն, զոր վասն մահու ունէին մարդիկ եւ միանգամայն կարծէր եւ ինքն սատանայ, թէ որք ննջեցին արդարքն՝ կորեան արդեօք եւ մոռացեալ եղեն յԱստուծոյ, կարծելով ի ձեռն մարմնոյ եւ ամբաւ խոնարհութեանն եւ զԲանն Աստուած այնպիսի ոք՝ յորդորեաց զաշակերտն նորա ի մատնութիւն եւ զհրէայսն ի սպանութեան խորհուրդ: Եւ տեսեալ զկամաւոր զալուստն տեառն ի մահ խաչին՝ երկուցեալ սկսաւ արհաւրօք կշտամբել զկին դատաւորին առ ի խափանել զազգի մարդկան զփրկութիւնն: Եւ ճաշակեալ զմահ մադկանութեամբն՝ անմահ մնացեալ աստուածութեամբն եւ անմեկնելի ի մարդկութենէ իւրմէ իբրեւ Աստուած ճշմարիտ յԱստուծոյ ճշմարտէ՝ յարեաւ, մանաւանդ թէ յարոյց զմարդկութիւնն իւր ըստ մարգարէութեանն Դաւթի, եթէ «յարիցէ Աստուած, եւ ցրուեսցին ամենայն թշնամիք նորա», եւ յերկոտասան մարգարէսն, եթէ «Մնա՛ ինձ յաւուր յարութեանն իմոյ»: Որ

յարուցեալ ոչ վասն իւր, որ անմարմինն էր եւ անմահ եւ անապական, այլ վասն ազգի մարդկան արեալ զմարդկութիւնն եւ նովաւ համբերեալ մահու: Որ եւ իւրով յարութեամբն շնորհեաց մարդկան զյարութիւն եւ զյոյս՝ վերստին զգենլոյ զմարմինն ննջեցելոցն հոգւոց, զերծեալք հոգիքն անմարմինք յանմարմնաբար ազդեցութենէ թշնամւոյն. քանզի եւ ոչ փոքրագոյն խնամոց արարչին հանդիպին հոգիքն ի Քրիստոս մարմնաւորութեամբ Բանին: Արդ որպէս սատանայ անյուսութեամբն իւր եւ դիւացն իւրոց կորստեամբ եւ տկարութեամբ կապեալ՝ առ յոչ եւս բռնագբօսել զմարդիկ ի պաշտամունս օտարոտիս, զոր ոչ կամիցի Աստուած, եւ յուսով ժառանգելոյ զյաւիտենական հուր գեհեմին:

Ոչ մոռացայ եւ զոր ասացեր ի մարգարէին: Եսայեայ զասացեալն զհեծելոյն իշոյն եւ ուղտուն: Եւ արդ դիտաւորութիւն տեսլեանն այսպիսի է: Տեսիլ անապատին ծովուն՝ քո անապատն է ծովեզերեայ մերծ ի Բաբելացւոց իշխանութիւնն եւ սահմանակից նորին: Եւ յետ փոքու միոյ ասէ. «Տեսանէի հեծեալս երկուս, հեծեալ մի յէջ եւ հեծեալ մի յուղտ»: Երկոքին մի հեծեալ էին, որպէս ի նմին տեղւոջ մարգարէն յայտնապէս ասէ ցուցեալ: Բայց էջ կոչէ մարգարէն զիրէական ժողովուրդն, որք ընթերնուին զօրէնս եւ մարգարէս, եւ հաւանեալք վարդապետութեանն սատանայի՝ ոչ ծանեան եւ ոչ հնազանդեցան տիեզերափրկօղ աւետարանին, զորմէ եւ ի սկզբան գրոցն իւրոց դատախազ լինի ասելով՝ «ծանեաւ եզն զստացիչ իւր, եւ էջ զմտւր տեառն իւրոյ, եւ Իսրայէլ զիս ոչ ծանեաւ»: Իսկ ուղտ կոչեաց զՄադիանացիսն եւ զԲաբելացիսն, վասն յաճախ լինելոյ առ ձեզ կենդանւոյս այսորիկ: Եւ այն թշնամին, որ զՀրէայսն օրինապահութեանն կարծեօք մոլորեցոյց՝ զձեզ կռապաշտութեամբն զլորեաց. եւ զի երկոքեան մի են՝ տես, զհա՛րդ յայտնապէս ցուցանէ մարգարէս եւ դարձեալ ասէ. «Տեսանէի զնոյն հեծեալ զի գայր երկծի»: Ահա մի է՝ որ յառաջն երկու երեւէր: Եւ զի՞ երկծի, զի Հրէից եւ հեթանոսաց տիրեաց՝ որ հալածեացն զնա: Եւ արդ զհա՛րդ գայր եւ զի՞նչ խօսէր. «գայր, ասէ, երկծի, եւ զաղաղակ բարձեալ ասէր. «անկաւ Բաբելոն եւ կործանեցան ձեռագործք նորա»: Ահա թշնամին է այս, որ ողբայ զամայութիւն իւր, որ այլ տեղի փախստեան ոչ եգիտ բայց զանապատն քոյ, եւ զերկոսին զձիս ամբարշտութեան իւրոյ եկեալ էած ազգիդ քո, որ է հրէական անհաւատութիւնն եւ հեթանոսական անառակութիւնն: Եւ զայս ի միասին ետ ձեզ՝ գողախժաբար զձեզ պատրեալ եւ ոչ բռնութեամբ. զի թլփատիք, եւ առանց եղուտ եւ արարչական բանին եւ Հոգւոյն իմանայք զաստուածութիւնն, իբրեւ զՀրէայս. իսկ բախտից եւ ճակատագրի եւ դիւաց որ են գեհեանք հաւանիք իբրեւ զհեթանոսս: Ընդ նոսին եւ իբրեւ զնոսա վարիք աղտեղի եւ անասելի գիճութեամբք, ճանապարհ Աստուծոյ կոչէք զանողորմ սպանութեանց եւ զերութեանց մարդկան զասպատակսն ձեր: Հաւատք եւ վարք ձեր այսպիսիք, եւ պարծանք ձեր՝ հրեշտակային վարս վարողաց:

Իսկ մեք գիտացեալք եւ ծանուցեալք զմեր սքանչելի փրկութեանս խորհուրդ՝ ակն ունիմք յետ յարութեանն վայելման թագաւորութեանն երկնից, որ քարոզութեան աւետարանին հնազանդեցաք, եւ

հնագանդիմք այնպիսեաց բարեաց, «զոր ակն ոչ ետես եւ ունկն ոչ լուաւ, զոր պատրաստեաց Աստուած սիրելեաց իւրոց եւ հաւատացելոց». եւ ոչ գինւոյ եւ կաթին եւ մեղու աղբերս, եւ կանացն միշտ կոյս մնացելոց խառնակմունք, եւ ծնունդք որդւոց, եւ այլ այսպիսի հեթանոսական եւ յիմարութեան անդնդոց շաղակրատմունք: Անդր ի բաց տար զառասպելական բաջաղմանցդ բարբաջմունս, «զի ոչ է աչքայութիւնն կերակուր եւ ըմպելի», որպէս ասաց Հոգին սուրբ, «այլ արդարութիւն է եւ սրբութիւն». «քանզի ի յարութեանն ոչ կանայս առնեն եւ ոչ արանց լինին. այլ այնպէս են, որպէս հրեշտակք յերկինս»: Բայց վասն զի դուք գիճութեամբ եւ աղտեղի ցանկութեանցդ հեշտութեամբ ոչ երբէք յագիք, եւ քան զնա այլ ոչ ինչ բարի համարիք՝ վասն այսորիկ եւ զերկնից արքայութիւնն առանց այնր ոչ ինչ համարիք, եւ այնուիկ կամիք զարդարել զնա:

Այս քեզ համառօտ պատասխանիք. զի յաղագս անսասանելի եւ անտարագրելի հաւատոյս նեղեցաք ի նախնումն, եւ այժմ ի ձէնջ հեթանոսաց, եւ հանապազ մեռանիմք յաղագս պատուական, սուրբ եւ անզուգական անուանն, որ կոչեցեալ է ի վերայ մեր ըստ կանխագուշակ մարգարէին Եսայեայ, թէ «կոչեսցի քեզ անուն նոր, զոր տէր անուանեսցէ», որպէս պատուիրեաց մեզ տէրն, մինչդեռ մարմնով յաշխարհիս էր ասելով. «Եթէ զիս հալածեցին՝ ապա եւ զձեզ հալածեսցեն, եթէ զբանն իմ պահեցին՝ ապա եւ զձերն պահեսցեն: Այլ զնոյնս արասցեն ընդ ձեզ. զի ոչ ծանեան զառաքիչն իմ»: Եւ դարձեալ՝ թէ «յաշխարհի աստ զնեղութիւն ունիցիք»: Եւ ցՀայրն յաղօթսն ասելով. «զոր ետուր ինձ յաշխարհի, քո էին եւ ինձ ետուր զնոսա», եւ «յաշխարհէ աստի չեն, որպէս եւ ես չեմ յաշխարհէս, զի եթէ յաշխարհէ աստի էին՝ աշխարհս զիրսն սիրէր արդեօք. բայց չեն յաշխարհէս. այլ ես ընտրեցի զնոսա յաշխարհէս. վասն այսորիկ ասեայ զնոսա աշխարհ»: Արդ վասն այսպիսի յուսոյ ի ձէնջ տանջիմք սպառնալեօք եւ մահուամբ եւ ի մէնջ համբերութեամբ. զի եւ ոչ յաղեղն մեր յուսամք, եւ ոչ սուր մեր փրկեսցէ զմեզ. այլ աջ տեառն եւ բազուկ նորա եւ լուսաւորութիւն երեսաց նորա. եթէ յայսմ աշխարհի տակաւին կամեսցի եւ հաճեսցի, եւ եթէ ի հանդերձելումն փոխանակ ի ձէնջ վտանգիցդ զվարձսն աճեցուցէ՝ որպէս կամի, եւ յորժամ կամեսցի: Իսկ դուք ի բռնակալութեանդ եւ ի զրկմանդ մնալով՝ կարծէք վասն հաճոյիցն Աստուծոյ ի հաւատոց ձերոց վայելել զայս, ոչ յիշելով զՊարսս, որ ն ամ բռնակալեցին, վասն որոյ պատճառանաց՝ ինքն Աստուած գիտէ, այլ ոչ յաղագս նոցա ուղիղ հաւատոցն:

Իսկ մեք հաճեալ եմք ընդ նեղութիւնս եւ ընդ վիշտս, որք հասանեն մեզ վասն փառաւորեալ անուան տեառն մերոյ եւ փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի. որպէս զի հանդերձելոց բարեացն հասցուք ընդ այնոսիկ, որք սիրեցին զօր երեւելոյ մեծի դատաւորութեանն Աստուծոյ ի փառս եւ ի գովեստ սիրելեաց անուան նորա: Ընդ որս եւ մեք փառաւորելով արժանի եղիցուք զմի աստուածութիւնն Հօր եւ միածնի իւրոյ Բանին եւ Հոգւոյն սրբոյ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»:

## ԳԼՈՒԽ ԺԵ

Եւ զայս ի պատճէն պատասխանույ գրեալ կայսերն Լեւոնի՝ առաքէ ի ձեռն միոյ հաւատարիմ ծառայի իւրոյ առ Օմար իշխանն Իսմայելի. զոր իբրեւ ընթերցաւ՝ յոյժ պատկառանօք ամաչեաց զամօթ մեծ: Եւ ի ձեռն այսր թղթոյ առաւել եւս յաւելոյր զբարեխառնութիւն եւ զբարեմտութիւն առ ազգս քրիստոնէից, եւ ամենայն ուստէք բարեացապարտ զինքն ցուցանէր: Քանզի, որպէս նախ քան զայս պատմեցաք՝ գերեաց գերեդարձ առնէր եւ ամենեցուն շնորհէր զյանցանս նոցա ձրի թողութեամբ. ցուցանէր եւ առ իւրային ազգն մտերմութիւն լաւագոյն քան զառաջինսն, որ նախ քան զնա իշխանքն էին. քանզի զմթերս զանծուցն բացեալ՝ բաշխէր հռոզ սպայիցն: Եւ յետ այսր ամենայնի եղելոյ վախճանէր:

## ԳԼՈՒԽ ԺԶ

Իսկ ապա յետ նորա Յազկերտ ոմն տիրեալ ամս զ, որ էր այր ժանտ. եւ մոլեկանութեամբ շարժեցեալ բազում չարեօք մարտնչէր ընդ ազգիս քրիստոնէից. քանզի յածեալ յայսոյն պղծութեան բռնութենէ՝ տայր հրաման փշրել եւ խորտակել զկենդանագրեալ պատկերս ճշմարիտ մարդեղութեան տեսն մերոյ եւ փրկչին եւ նորին աշակերտացն: Խորտակէր եւ զնշան տէրունեան խաչին Քրիստոսի, զոր ուրեք ուրեք կանգնեալ էին յանուն ի պատճառս երկրպագութեան համագոյ Երրորդութեանն. քանզի յոյժ ստիպէր զնա մոլորութիւն այսոյն՝ ուս դնել եւ համբառնալ ընդ վիմին հաստատնոյ. վիմին ինչ ոչ կարէր ստնանել, բայց ինքն առ վիմին խորտակեցաւ: Եւ ի զլուխ մոլորութեանն հասեալ՝ տայր հրաման խոզասպանութեան եւ ջնջէր յերկրէ զբազմութիւն անսուրբ անասնոցն արօտական խոզիցն, զի դարձեալ յայս շրջեալ փոխեաց զմիտս նորա մոլորութիւն այսոյն: Եւ ի կատարումն եկեալ՝ մերձենայր վախճան նորա, եւ այնպէս խեղդամահ սատակէր ի բռնութենէ այսոյն, զարժանաւորն ընկալեալ զդատաստան ի բոլորեցուն տեսնէն: Եւ այսպէս դառնութեամբ սատակէր ի կենաց:

## ԳԼՈՒԽ ԺԷ

Տիրէ դարձեալ փոխանակ նորա Շամ որ է Հեշմ՝ ամս ժը: Եւ աս յառաջնում ամի իշխանութեանն իւրոյ խորհուրդ վատ ի մէջ առեալ՝ առաքէր զոմն զօրավար, որուն անուն էր Հերթ՝ աշխարհագիր առնել ընդ աշխարհս Հայոց վասն ծանրացուցանելոյ զանուր լծոյ ծառայութեան հարկատրութեան ազգի

ազգի չարեօք, որպէս թէ դժուարելով ընդ բարեմտութիւնն Օմարայ, եթէ անիրաւութեամբ ծախեաց զմթերս գանձուցն, զորս համբարեալ էր իշխանացն որ յառաջ քան զնա: Եւ բազում վտանգ հասուցանէր աշխարհիս, մինչ զի ամենեցուն հառաչել ի վերայ անհանգիստ նեղութեանցն, յորմէ ոչ գոյր ապրել ունէք յանհնարին վտանգիցն: Եւ յայնմիտէ առաւել ծանրացաւ ձեռն նորա ի վերայ աշխարհիս Հայոց:

## ԳԼՈՒԽ ԺԸ

Ջայնու ժամանակաւ դարձեալ ամբոխ յուզէր ի կողմանցն հիւսիսոյ. քանզի մեռաւ արքայն Խազրաց որում Խաքանն կոչէին: Իբրեւ ետես մայր նորին, որոյ անունն էր Փարսբիթ՝ հրաման տայր զօրավարին որ Թարմաչ կոչէր, զօր բազում գումարել ի վերայ աշխարհիս Հայոց: Եւ միաբանեալք ելանէին ընդ աշխարհն Հոնաց եւ ընդ պահակն Ճորայ ընդ երկիրն Մազքթաց, ասպատակէին յաշխարհն Փայտակարան, անցանէին ընդ գետն Երասխ յերկիրն Պարսից, աւերէին զԱրտաւէտ եւ զԳանձակն շահաստան եւ զգաւառն որ Ըթշիբագուան կոչի, եւ զՍպատար ոմն Փերոզ եւ զՈրմիզդ Փերոզ: Եւ ի դիմի հարան զօրքն Իսմայելի, եւ Ջառայ ոմն անուն զօրավար նոցա: Կոտորէին զամենեսին ի սուր սուսերի եւ ինքեանք ասպատակէին ի գաւառն Ջարեւանդ եւ պաշարէին զամրոցն որ անուանեալ կոչի Ամպրիոտիկ. եւ զաղխ բանակին եւ զգերեալսն ի սրոյն թողուին մերձ ի քաղաքն Արտաւէտ: Եւ մինչդեռ մարտնչէին ընդ ամրոցն Ամպրիոտիկ՝ յանկարծակի գունդ մի ի զօրացն Իսմայելացւոց եւ զօրավար նոցին, եւ անուն զօրավարին նոցա Սեթ-Հարաշի՝ անկանէր ի վերայ բանակի նոցա սակաւ արամբք, եւ զբազումս հարեալ սատակեր ի սուր սուսերի իւրոյ եւ թափէր զգերեալսն ի սրոյ նոցա: Վաղվաղակի հասանէր գոյժ աղմկին առ զօրսն, որ պահէին զամրոցն Ամպրիոտիկ. եւ իբրեւ լուան զչարիսն, որ հասին ի վերայ նոցա՝ թողին զբերդն զոր պաշարեալ էին, եւ հասին ի վերայ հինին, որ եկեալ էր ի վերայ բանակի նոցա: Որում ի դիմի հարեալ նոյն զօրքն՝ հարկանէին ի նոցանէ բազում հարուածս եւ յափշտակէին ի նոցանէ զնշան դրօշին, որ էր պատկեր պղնձի, զոր դեռ եւս ունին առ ինքեանս գունդ Հարաշեայ իբրեւ զպատիւ քաջութեան նախնեաց իւրեանց:

Եւ յետ այնորիկ առաքէ իշխանն Իսմայելի զՄսլիմ գեղբայր իւր բազմութեամբ զօրաց ի թիկունս օգնականութեան գնդին Հարաշեայ: Եւ իբրեւ եկն Մսլիմ եւ ետես, զի ոչ ժամանեաց հասանել ի մարտ պատերազմին, քանզի ստացաւ գյաղթութիւնն Սէթն, զի զոմանս հարեալ էր կոտորմամբ սրոյ եւ զոմանս փախստական արարեալ, եւ զաւար եւ զգերութիւն թափեալ՝ բազում թշնամանօք կշտամբեալ խոշտանգէր զնա, եւ կամէր սպանանել. այլ ոչ կարէր յանդիման տալ հրաման, քանզի

ազգատոհմն նորա յարուցեալ բարձրացուցանէին զաղաղակ: Եւ ոչ իշխեաց ի կամս անծին իւրոյ, այլ լուռ եղեալ արգելոյր ի խորհրդոց իւրոց եւ դառնայր առ իշխանն Իսմայելի:

## ԳԼՈՒԽ ԺԹ

Եւ յետ այսորիկ սկսաւ գոռալ ընդդէմ թագաւորին Յունաց. եւ յլէր դեսպան առ Լեւոն կայսր Հռոմոնց՝ զալ նմա ի հնազանդութիւն հարկատրութեան: Եւ իբրեւ ոչ ունէր յանծին կայսրն Լեւոն գիրս պատգամին յղելոյ՝ սրտմտեալ առաքէր զՄսլիմ զեղբայր իւր զօրու ծանու ի վերայ աշխարհին Յունաց: Որոյ առեալ զբազմութիւն զօրացն՝ անցանէր ընդ Կիլիկիա յԱսորոց աշխարհն Միւսիգիոն, որ թարգմանի Միջերկրեայք եւ երթեալ հասանէր յաշխարհն Բիւթանացոց, եւ բանակէր առ եզեր գետոյն հզօրագունի, որում Սագառիսն կոչի: Պատրաստին ապա եւ զօրքն Յունաց եւ զաղթեն զբնակիչս աշխարհին յամրոցս եւ ի քաղաքս ամուրս յերեսաց Իսմայելի. եւ ինքեանք բանակէին ընդդէմ նոցա ի միւս կողմն գետոյն, ամրացուցեալ զտեղի բանակի իւրեանց պարկենաւ փոսի շրջապատեալ, եւ այնպէս նստեալ պահէին ոչ սակաւ ժամանակս: Իսկ ապա ի թագաւորէն Լեւոնէ բազում զգուշութիւն հասանէր օր ըստ օրէ առ զօրավարն Յունաց, զի մի նենգութեամբ որսասցի յորոգայթ նոցա, այլ միայն նստեալ պահեսցէ զնոսա ասնց պատերազմելոյ:

Իսկ նորա ոչ զգուշացեալ ըստ հրամանի կայսերն. քանզի քարոզ կարդացեալ զօրավարին Իսմայելի՝ ասպատակ սփռել զօրաց իւրոց ընդ կողմանս, առնուլ աւար եւ գերութիւն բազում եւ դառնալ յաշխարհն իւրեանց. եւ լուեալ զայս զօրավարին Յունաց՝ հրամայէ զօրաց իւրոց պատրաստութեամբ վառիլ զկնի նոցա: Եւ իբրեւ ելին զկնի զօրուն Իսմայելի՝ եւ նոյնժամայն տեսին եւ զգացին զգալուստ նոցա զկնի իւրեանց, քանզի զօրացաւ մէզ փոշէզգած ի վերայ նոցա: Եւ նոքա զատուցեալ զաղխ բանակին իւրեանց՝ եւ զգունոս զօրաց յերիս բաժանեալ՝ կացուցանէին դարանամուտս աստի եւ անտի, եւ ինքն Մսլիմ եւ մասն ինչ զօրացն ընդդէմ նոցա ճակատէին: Իսկ նոքա ի դիմի հարեալք նոցա անպատրաստ՝ հանդերձ աղխի բանակին իւրեանց անկան ի մէջ թշնամեացն. եւ յարուցեալ դարանամուտքն ի թաքստեանցն՝ ի մէջ արարեալ հարին զբազումս ի զօրուէն Յունաց կոտորմամբ սրոյ, եւ ինքեանք ասպատակ սփռեալ զկողմամբքն այնոքիւք՝ առնուին զգաւառս եւ զքաղաքս երկրին այնորիկ, զորոց զթիւ գերելոցն ասեն աւելի քան ը բիւր մարդկան, եւ դարձան բազում խնդութեամբ յաշխարհն իւրեանց:

Եւ տեսեալ զյաղթութիւնն մեծ իշխանին Իսմայելի՝ բազում խնդութիւն առնէր նախարարօքն իւրովք, եւ մեծամեծ պատուօք պատուէր զեղբայր իւր եւ օրհնէր յոտին նորա զյաղթութիւնն զոր արար: Եւ

գառ աւարին բաշխէր զօրացն զգերեալսն ստանայր ի ծառայս եւ յաղախնայս եւ հանգստեամբ դադարէր յամին այնմիկ:

## ԳԼՈՒԽ Ի

Իսկ ի գալ միւսոյ ամին դարձեալ զօր գումարէր բազում քան զառաջինն եւ տայր ի ձեռս զօրավարին Մսլիմայ եւ առաքէր ի վերայ աշխարհին Յունաց: Որոյ ուխտ եղեալ երդմամբ չափ եղբօր իւրում՝ ոչ դառնալ առ նա մինչեւ կատարեսցէ զկամս անձին իւրոյ, զի ուխտ եղեալ էր զայս, բառնալ զթագաւորութիւնն եւ կործանել զքաղաքն ի հիմանց, որ կոչի Կոստանդնուպոլիս, եւ զզանազան հիմնարկութիւնս սրբոյն Սոփիայ, որ ի վերնոյն իմաստութենէ շինեցաւ յերկրի տուն Աստուծոյ՝ պղծալից դիցապաշտութեանն շինել տեղի երկրպագութեան:

Եւ զայս ամենայն հաստատեալ ի սրտի իւրում՝ խաղացեալ յառաջ բազմութեամբ զօրացն հասանէր յաշխարհն Յունաց եւ բանակէր առ եզր ծովուն Պոնտոսի ամենայն աղխին իւրով: Եւ իսկ եւ իսկ խրոխտալով ընդ արքային Լեւոնի՝ յէր դեսպան եւ գրէր հրովարտակ առ նա այլանութեան, յորում էին բազում ձաղանք, որ ունէր օրինակ զայս.

«Զի՞նչ է յամառութիւնդ, յոր ապաստանեալ ոչ եկիր ի հնազանդութիւն հարկատրութեանս մերոյ. զի ամենայն ազգք սարսեալ դողացին ի մէնջ: Իսկ դու յո՞վ ապաստանեալ այդպէս կարծրանաս ընդդէմ մեր. ո՞չ ապաքէն լուար զչարիսն, զոր ածաք ի վերայ ամենայն թագաւորութեանց, որք ընդդէմ դարձան իշխանութեանս մերոյ, զորս խորտակեալ փշրեցաք իբրեւ զանօթ խեցեղէն, եւ մեր եղեն ամենայն պարարտութիւնք երկրի. քանզի հրամանն տեառն եւ խոստումն որ առ հայրն մեր Իսմայէլ՝ ի գլուխ ել, եւ զամենայն թագաւորութիւնս վանեալ պարտեցաք: Կամ թէ եւ զայդ ո՞չ տեսեր, ո՞րչափ վտանգ եհաս ի վերայ երկրիդ քո յաւուրս քոյոյ թագաւորութեանդ. զի ձեռամբ իմով աւերեցի զբազում քաղաքս եւ սրով իմով կոտորեցի զբազմութիւն զօրաց քոց: Այլ արդ գիտութիւն լիցի քեզ, զի եթէ ոչ մտցես ընդ հարկատրութեամբ իմով՝ ուխտ եղեալ եմ երդմամբ՝ զի ոչ տեսից զերկիր ծննդեան իմոյ, մինչեւ բարձից զթագաւորութիւնդ քո եւ կործանեցից զամրութիւն պարսպաւոր քաղաքիդ, յոր յուսացեալդ ես, եւ զանուանեալդ քո Սոփիա, որ է տուն երկրպագութեան քո՝ արարից ի լուալիս զօրաց իմոց, եւ զփայտ խաչիդ որում երկրպագես՝ խորտակեալ ջախջախեցից ի գլուխ քո. զի օգնութիւնք եւ պարծանք հաւատոյս մերոյ մեծ է առաջի տեառն»:

Զայսոսիկ եւ եւս վատթարագոյնս յէր նախատինս առ կայսրն Լեւոն: Իսկ նորա ընթերցեալ զգիրն այլանութեան՝ վաղվաղակի հրաման տայր հայրապետին հանդերձ սինկղիտոսին եւ ամենայն



բազմութեամբ քաղաքին՝ մի պակասեցուցանել զինչին փառատրութեան ի սրբոյն Սոփիայ մինչեւ յերիս աւուրս: Եւ դրդեցաւ ամենայն քաղաքն ի տեղի պաշտամանն ըստ հրամանի կայսերն: Ապա եւ ինքն թագաւորն յարուցեալ՝ ժամանէր ի սուրբ քաւարանն եւ զգիր նախատանացն առեալ ի ձեռն տարածեաց առաջի տեառն, ըստ նմանութեան Եզեկեայ, յուշ առնելով զբազմախնամ ներողութիւն փրկչին մերոյ, զոր ի սկզբանց պահեաց զողորմութիւն առ սիրելիս իւր: Մաղթէր արտասուօք զբոլորեցունն Աստուած՝ օգնական լինել եւ ի վրէժխնդրութիւն հասանել չարասէր թշնամւոյն: Յուշ առնէր եւ զեպերանս նախատորդւոյն, ասելով զդաւթեանն բանն. «Ո՛րչափ չարացաւ թշնամին ի սրբութեան քում, պարծեցան ատեցողքն ի մէջ բարեկենդանութեան իւրեանց, եդին անձամբ անձանց զյաղթութիւն, եւ զայցելութիւնն ի վերուստ ոչ ծանեան»:

Ջայս եւ զսոյնպիսիս բազումս հեղոյր առաջի տեառն խոստովանութիւնս, յերկարածգեալ մինչեւ յերիս աւուրս անճաշութեամբ կատարէր զուխտ աղօթիցն: Իսկ յետ այսորիկ գրէ հրովարտակ առ Մսլիմ զօրավարն Իսմայելի, որ ունէր զօրինակ զայս.

«Ընդէ՞ր պարծեցար ի չարութեան, հզօրդ զանօրէնութիւն, եւ սրեցեր իբրեւ զածելի զնենգութիւն եւ ամենակալին ընդվզեալ մեծաբանեցեր. զապիրատութիւն ի բարձունս խորհեցար զՔրիստոսէ փրկչէն մերմէ եւ զվերընկալ աթոռոյ նորա: Վասն որոյ յուսացեալ յողորմութիւն նորա, զոր նախատեցեր, եթէ հատուցի քեզ փոխարէն չարութեանդ քո, եւ զբերանդ պղծութեան զոր բացեր ի վերայ թագաւորին թագաւորաց եւ քաղաքիս նորա եւ տաճարի փառաց անուան նորա եւ իմ, զի պահապան եմ աթոռոյն Քրիստոսի՝ կարկեսցէ տէր ըստ նզովից մարգարէին Դաւթի, որ ասէ, թէ խցցին բերանք այնոցիկ, որ խօսին զանօրէնութիւն: Այլ մեք «ոչ եթէ յաղէղն մեր պարծիմք, եւ ոչ սրով մերով կեցցուք, այլ աջ տեառն եւ բազուկ նորա եւ պահպանող զօրութիւն լուսոյ երեսաց նորա» կարող է խորտակել զայնոսիկ, որ պարծին յամբարտաւանութիւն իւրեանց իբրեւ զքեզդ, որ ոչ ածեր զմտաւ երբէք, եթէ զորս խողխողեաց սուր քո, եւ կամ զերեցան յերկրէս իմմէ՝ խնդրի արիւն նոցա ի ձեռաց քոց: Քանզի ոչ վասն արդարութեան գործոց քոց, այլ վասն մերոց անօրէնութեանց թողացոյց զգաւազան մեղաւորաց ածել ի վիճակս արդարոց, զի զչափ առցուք տկարութեանս մերոյ եւ խրատեսցուք գնալ ըստ կամաց հաճոյից արարչին: Այլ դու փորձեսցես զտէր Աստուած մեր. զի կարող է զքեզ ամենայն բազմութեամբ քո մատնել խորոց ծովուդ, ծփելով զջուրս ծովուդ, որպէս զխստասիրտն Փարաւոն մատնեաց խորոց Կարմիր ծովուն: Քանզի գաւազանն Մովսիսի էր, որով դարձաւ ջուրն ի վերայ եգիպտական զօրուն, եւ խորասոյզ կորստեամբ դատեցաւ, եւ գաւազանն այն ունէր օրինակ զամենագօր նշանի խաչիս Քրիստոսի, որ ի քէն այսօր նախատեալ եղեւ:

Այլ արդ եթէ դառնալով դարձցիս յինէն՝ ընտրեցեր զբարին անձինդ եւ զօրացդ քոց. ապա թէ ոչ՝ զոր ինչ ստիպիսդ ի խորհուրդ քո՝ արա՛ վաղվաղակի: Եւ տէր արասցէ զբարին եւ զհաճոյսն առաջի իւր,

Եւ զդատաստանսն իւր դատեսցի եւ զժողովուրդ իւր փրկեսցէ եւ զնեղիչս մեր կորագլուխ ամօթով դարձուցէ ի մէնջ»:

Իսկ իբրեւ ընթեռնոյր զայս հրովարտակ զօրավարն Իսմայելի՝ եւս առաւել սրտմտէր բարկութիւն նորա. եւ զայրացեալ գազանաբար համբառնայր մարտնչել ընդ հաստատուն վիմին, զի որսասցի յորոգայթ իւր ըստ արժանւոյն. զի ի տեսանէ խստանայր սիրտ նորա: Եւ տայր հրաման զօրաց իւրոց նաւս կազմել. եւ վաղվաղակի կատարէր հրամանն, քանզի զբազում աւուրս պատրաստեալ էր զնաւսն: Եւ նոնյժամայն մտեալ ի նաւսն ամենայն աղխիւն իւրեանց՝ երթեալ մերձենայր ի քաղաքն: Իբրեւ ետես կայսրն Լեւոն զբազմութիւն զօրացն անտառացեալ ի վերայ ծովուն՝ տայր հրաման կազմել զվանդակակապ կազմած երկաթեղէն պարսպին, եւ աղխեալ զդուռն շղթայագործ ամրոցին՝ եւ ոչ ումեք ետ պատերազմել ընդդէմ թշնամեացն. քանզի մնայր ի վերուստ լինել այցելութիւն նմա եւ վրէժխնդրութիւն ըստ գործոց իւրոց: Եւ իսկոյն հրամայէ հայրապետին հանդերձ սինկղիտոսիւն եւ ամենայն բազմութեամբ քաղաքին՝ կատարեալ եւ ջերմ հաւատով առնուլ ընդ ինքեանս մարտակից զանյաղթելի եւ զպայծառացեալ նշան խաչին Քրիստոսի: Եւ ինքն թագաւորն ընդ ամենայն բազմութեանն բառնայր զանպարտելի յաղթութիւնն ի վերայ ուսոցն, եւ ժողովուրդն զհնչիւն փառատրութեանն բարձրացուցանէին ի վեր եւ զբուրումն անուշահոտութեան խնկոցն, եւ զպայծառութիւն մոմեղինացն եւ ջահիցն առաջի եւ զկնի բերելով ի պատիւ յաղթող եւ պատուական խաչին: Եւ բացեալ զդուռն քաղաքին՝ ելին արտաքս ամենայն բազմութիւն, համբարձեալ զնշան խաչին ի վերայ ջուրցն ասելով, «օզնեա՛ մեզ, Քրիստոս որդի Աստուծոյ, փրկիչ աշխարհաց»: Եւ զայս բարբառ երեքկին առաքեալ ի վեր յերկինս՝ հարկանէր նշանաւ խաչին զջուրս ծովուն, դրոշմելով ի վերայ զտէրունեան գիծն:

Եւ նոյնժամայն դրդեալ խորք ծովուն ի զօրութենէ սրբոյ խաչին՝ եռացոյց ի վեր զալիս իւր ուժգին շարժմամբ. եւ սաստիկ նաւաբեկութիւնք լինէին եւ մեծ խորտակումն զօրացն Իսմայելի, մինչեւ մեծ մասն զօրացն ընկղմէր ի ջուրս ծովուն, եւ ըստ փարաւոնեան զօրուն զժովապատիժ բարկութիւնն կրեաց: Եւ զմասն ինչ մնացեալ զօրուն ի տախտակսն՝ տարեալ հանէր յայնկոյս ծովուն յաշխարհն Թրակացոց, եւ զոմանս ի կղզիս հեռաւորս վարեալ ընկենոյր. քանզի էին բազմութիւն զօրացն աւելի քան զժ բիւր արանց: Իսկ որ ի վտանգաւոր նեղութենէն զերծան ի ցամաք՝ ոչ եղեւ ձեռնամուխ մատնել ի սուր անողորմ, այլ ետ հրաման պահել զնոսա պաշարմամբ. զի ոչ ուրեք գոյր հնար ելանել նոցա ի խնդիր կերակրոց: Եւ սով մեծ լինէր ի բանակին նոցա մինչեւ սպառել զձիս եւ զջորիս: Ապա յետ այնորիկ ձեռանամուխ լինէին ի հարձս եւ ի ծառայս՝ փողոտել եւ ուտել, զի լցցեն զսովառութիւնն իւրեանց: Իսկ ապա բազում աղերսանօք աղաչէր զԼեւոն կայսր առնել ողորմութիւն ընդ նմա եւ թողուլ ի պաշարմանէն. քանզի մնացին սակաւք ի բազմաց:

Իսկ թագաւորն Լեւոն զմտաւ ածէր զայն, զի տէր հատոյց զվրէժխնդրութիւն թշնամեացն, արար ողորմութիւն մեծ ի վերայ նորա. եւ կոչէր զնա առ ինքն եւ խօսէր ընդ նմա բազում դատաստանօք: Յուշ առնէր եւ զանամօք լրբութիւն նորա, թէ «ընդէր արդեօք կամեցեալ յարծակեցար ի վերայ երկրիս մերոյ, եւ յանխնայ կոտորեաց սուր քո զգօրս իմ, եւ վարեցեր զբնակիչս քաղաքաց իմոց ի գերութիւն: Եւ արդ կենդանի է տէր՝ զի որդի մահու ես դու, եւ ոչ ես արժանի կենաց. այլ որովհետեւ զդատաստանս իմ տէր դատեցաւ ի դարձոյց զանօրէնութիւն քո ի զլուխ քո եւ զարիւն անձանց անմեղաց խնդրեաց ի ձեռաց քոց՝ եւ ոչ մխեցից զձեռս իմ ի քեզ եւ ոչ դատեցայց զքեզ ըստ արժանեաց. զի ահա անձն քո ի ձեռին իմ է, եւ իշխան եմ ի վերայ ձեր՝ սպանանել եւ կեցուցանել. բայց ոչ մեռցիս. այլ երթ, պատմեա զմեծամեծս Աստուծոյ զօրութեանցն՝ զոր տեսեր»:

Պատասխանի ետ Մսլիմ կայսերն եւ ասէ. «զի՞նչ կարացից խօսել առ այդ առաջի քո, զի արդարեւ ոչ եմ արժանի կենաց. զի ոչ են սակաւ յանցանք իմ, զոր գործեցի ընդ երկիր քո. այլ դու մեծ արարեր զողորմութիւն քո առ իս՝ ապրել անձին իմոյ, քանզի սխալանաց իմոց եւ ինձէն վկայեմ: Այլ որովհետեւ անկաւ ի սիրտ քո ողորմութիւն առնել ի վերայ իմ՝ արծակետ զիս ի տեղի իմ, եւ ուխտեցից առ քեզ՝ ոչ եւս ելանել ի պատերազմ»: Եւ հրամայէր նմա զխնդիրն: Իսկ նորա պատրաստեալ՝ մտանէր ի նաւ, ուշ եղեալ անցանէր ընդ Միջերկրայս եւ դառնայր յերկիր իւր մեծաւ ամօթով: Եւ ելանէին ընդ առաջ նորա ի քաղաքաց քաղաքաց վայիւք եւ ճչովք եւ զճակատ հարկանելով եւ զմոխիր ցանելով ի վեր: Իսկ նորա ամօթով մեծաւ կորագլուխ եղեալ յանդիմանէր եւ ի նոցանէ բազում կշտամբանօք կշտամբէր. եւ ոչ ինչ աւելի պատասխանի առնէր, բայց զայս եւ եթ ասէ. «ոչ կարէի ընդ Աստուծոյ կռուել»: Եւ յետ այսորիկ զնաց ի տուն իւր, եւ ոչ էարկ սուր ընդ մէջ իւր մինչեւ ցօր մահուան իւրոյ:

## ԳԼՈՒԽ ԻԱ

Յայնմ ժամանակի առաքէ իշխանն Իսմայելի Հեշմ ի վերայ ազգիս Հայոց զՄրուան որդի Մահմետի փոխանակ Սեթայ, որում Հարաշ կոչէին: Իբրեւ հասանէր Մրուան ի քաղաքն Դուին՝ յանդիման լինէին նմա նախարարք Հայոց: Եւ խօսի ընդ նոսա բանիւք խաղաղութեան, եւ կոչէ առ ինքն զԱշոտ որդի Վասակայ ի տանէ բագրատունոյ, եւ տայր նմա իշխանութիւն պատրկութեան ի վերայ աշխարհիս Հայոց հրամանաւ Հեշմայ, եւ բազում պատուով պատուէր զնա: Իսկ իմացեալ որդւոցն Սմբատայ զպատիւն Աշոտոյ, զի մեծացաւ անձն նորա յաչս Հեշմայ եւ զօրավարին Մրուանայ՝ եւ յոյժ խեռութեամբ կէին ընդ նմա, մինչեւ հասանէր գժտութիւն նոցա յականջս որդւոյն Մահմետի: Եւ վաղվաղակի հրամայէ ունել զնոսա, եւ առաքէր առ իշխանն Իսմայելի զԳրիգոր եւ զԴաւիթ, որք էին ի տոհմէ Մամիկոնեան. եւ գրէր ամբաստանութիւն զնոցանէն, թէ հակառակք եւ խազմարարք են

իշխանութեանս Աշոտոյ: Եւ հրամայէր տանել զնոսա յԵմանն կոչեցեալ, որ է անապատ, եւ դնել զնոսա ի կալանս բանտի մինչեւ ցվախճան կենաց իւրեանց:

Իսկ իբրեւ հաստատեցաւ իշխանութիւն պատրկութեանն Աշոտոյ՝ երթայ առ իշխանն Իսմայելի վասն բռնութեան աշխարհիս, զի յերից ամաց եւ անդր արգելեալ էր զնախարարացն Հայոց եւ նոցին հեծելոցն զխածիթայսն. յանդիման լինէր Հեշմայ եւ խօսէր առաջի նորա բանս արգոյս եւ իմաստունս: Եւ մեծացուցանէր զնա ըստ արժանւոյն եւ կատարէր զխնդիր նորա, եւ տայր հրաման կշռել ի ձեռս նորա ամի ամի ճռ զերից ամացն: Եւ յայնմհետէ յաւուրս իւրոյ իշխանութեան անխափան գայր նոյն սակ արծաթին ամենայն հեծելոցն:

## ԳԼՈՒԽ ԻԲ

Յետ այսորիկ զօր բազում գումարէր Մրուան որդի Մահմետի եւ առնոյր ընդ իւր զիշխանն Աշոտ հանդերձ նախարարօքն եւ նոցին հեծելովք, եւ միաբանեալ ասպատակէին յաշխարհն Հոնաց: Եւ մարտուցեալ ընդ քաղաքին՝ հարին զգօրս քաղաքին եւ առին զքաղաքն: Իբրեւ տեսին բնակիչք քաղաքին զհէնն զօրացեալ ի վերայ նոցա եւ զի առաւ քաղաքն՝ բազումք ի քաղաքացւոցն զինչս իւրեանց խորոց ծովուն մատնէին, այլ եւ զանծինս խորոց ծովուն տուեալ՝ ծովավէժ խեղդամահ լինէին: Իսկ զայլ բազմութիւն եւ զաւարն առեալ զօրացն Իսմայելի հանդերձ իշխանան Աշոտով՝ դառնայր Մրուանն ի կողմանցն Հոնաց մեծաւ յաղթութեամբ եւ բազում աւարաւ: Եւ իբրեւ հասանէր ի շահաստանն Պարտաւ՝ որոշէր ի գերելոցն եւ յաւարէն հնգեակս, եւ առաքէր իշխանին իւրեանց Հեշմայ եւ զգացուցանէր նմա զիրս յաղթութեանն:

Իսկ նորա ընկալեալ զընծայս աւարին՝ մեծապէս շնորհակալութիւն մատուցանէր Մրուանայ եւ զօրաց նորա, եւ նախատէր զեղբայրն Մսլիմ, օրինակ բերելով զքաջութեամբ յաղթութիւնն Մրուանայ: Իսկ նորա պատասխանեալ ասէր. «ինձ ոչ էր մարտ պատերազմի ընդ մարդկան այլ ընդ Աստուծոյ. բայց նմա ընդ անբան անասունս»: Իսկ Մրուանն զմնացեալ աւարն հանդերձ գերելովքն բաշխէր զօրացն իւրոց. տայր մասն Աշոտոյ, եւ այլոց պատուաւոր նախարարացն ծառայս եւ աղախնայս: Եւ ինքն տիրեալ ի վերայ աշխարհիս՝ խաղաղացոյց զամենայն յարձակմունս բռնութեան. եւ զգործողս անիրավութեան, զաւազակսն եւ զգողսն եւ զթշնամիսն բարեկարգութեան ծայրակոտոր արարեալ ոտիւք եւ ձեռօք՝ փայտիւ դատապարտէր ի մահ: Եւ լցեալ ժր ամ Հեշմայ՝ վախճանէր:

## ԳԼՈՒԽ ԻԳ

Եւ տիրէ փոխանակ նորա Վլիթ ամ մի եւ կէս: Եւ նա էր այր պնդակազմ ուժով զօրութեան եւ վարէր ընթշական մենամարտութեամբ, եւ ուր ուրեք լսէր զարութիւն զօրութեան ուժոյ՝ առաքէր եւ առ ինքն տանէր, զի փորձ անծին իւրոյ գտցէ: Վարէր ընդ նմին արբշուքեամբ անարգել գիճութեամբ իգախազութեան: Իսկ համատոհմ նախարարացն տեսեալ զգործ իշխանին իւրեանց, զի վարէր անպիտան զազրալից պղծութեամբք՝ հարցին ցհաւատարիմս հաւատոյն իւրեանց որ անուանին ի նոցունց կուռայք, եթէ որպէս խորհիցեն վասն նորա: Իսկ նոքա պատասխանի տուեալ նոցա ասեն. «որովհետեւ անարգեաց զպատիւ իշխանութեանս մերոյ, եւ էանց ըստ հրաման օրինադրին մերոյ, եւ վարեցաւ զազրալից պղծութեամբ՝ արժանի է մահու, մեռցի՛»: Իսկ նոքա ըստ հրամանին զոր ընկալան ի կուռայիցն՝ մտեալ յարքունական ապարանս՝ գտին զնա թմբրեալ գինեզելխութեամբ եւ սպանին զնա սրով. եւ փոխանակ նորա կացուցին զՍուլէյման ոմն ի նոյն ազգէ յարքունեան տոհմէ:

## ԳԼՈՒԽ ԻԴ

Իսկ Մրուանն իբրեւ լուաւ զմահ իշխանին իւրեանց Վլթի՝ վաղվաղակի կազմեալ զզօրս իւր, եւ թողոյր յաշխարհիս Հայոց զԻսահակ որդի Մսլիմի. եւ ինքն հանդերձ ամենայն բազմութեամբ զօրացն երթեալ պատերազմէր ընդ ազգին իւրում, որպէս թէ քինախնդիր եղեալ մահուանն Վլթի եւ որդւոյ նորա: Եւ զոմանս ի տոհմէ սպանելոցն գտեալ՝ յանկուցանէր առ ինքն՝ եւ զամենայն արս ազգատոհմի իւրոյ ժոցովեալ առ ինքն, եւ բազում այլք յորդուցն Իսմայելի միաբանեալք՝ լինէին բանակ մեծ, եւ խաղացեալք յառաջ՝ անցանէին ընդ մեծ գետն Եփրատ, եւ յանդիման լինէին միմեանց մերձ ի սահմանս Դամասկեայ ի կոչեցեալն Ռուսփայ: Անդ ճակատեալք ի պատերազմ աւուրս բազումս՝ հարկանէին ի միմեանց բազում հարուածս: Եւ իբր լինէր օրն ընդ երեկս, իբրեւ թէ մերձենալ ժամ յետին աղօթիցն՝ ի բաց կային ի պատերազմելոյ, եւ նստեալ լային զանկեալսն ի միմեանց. եւ ամփոփեալ զդիակունսն տային գերեզմանի, ասելով առ միմեանս. «մի ազգ եմք, մի լեզու եւ մի իշխանութիւն, այլ եւ եղբարք եւս, եւ ընդէր խողխողեմք զմիմեանս սրով»: Եւ զայս ասացեալ՝ առ վաղին ժամ տային պատերազմի. եւ մարտ պատերազմին յերկարեալ ի մէջ նոցա: Եւ յաղթահարէր Մրուանն զմիւս կողմն եւ սպան զՍուլէյման, եւ կալաւ ինքն զիշխանութիւնն անս զ:

Եւ զայն ժամանակս իշխանութեանն իւրոյ ոչ դադարէր պատերազմն յորդուցն Իսմայելի. քանզի պաշարէր Մրուանն զքաղաքն Դամասկոս, եւ մարտ եղեալ խորտակէր զդրունսն երկաթիս. եւ զբնակիչս քաղաքին զորդիսն Իսմայելի որք միանգամ յարութիւն հասեալ էին՝ ի չորս ցիցս պրկեալ՝ տաշէին զդէմս նոցա գործեօք հիւսական սրոց, եւ այնպէս դառնութեամբ սատակէին ի կենաց: Եւ զկանայս յղիս հերձուին ընդ մէջ: Եւ զմանկունս արուս դնէին ի մէջ որմոցն միջով չափ, ի վերայ անցուցանէին զորմսն եւ այնպէս չարամահ սատակէինի կենաց. եւ զաղջկունսն որ ոչ գիտէին

զանկողինս արուի՝ սոյնպէս վարէին ի գերութիւն եւ զայլ խառնիճաղանճ բազմութիւնն. քանզի վրէժխնդութիւն տեառն էր ի վերայ քաղաքին վասն յաճախութեան չարեաց նոցա:

Աստանօր լնու մարգարէութիւնն Անովսայ որ ասէ. «այսպէս ասէ տէր տէր. «ի վերայ երից ամբարշտութեանցն Ղամասկեայ, եւ ի վերայ չորիցն ոչ դարձայց ի նոցանէն, փոխանակ զի հերձուին զյղիս Գաղատդացւոցն սղոցօք երկաթօք: Եւ առաքեցից հուր ի տունն Ագայելի եւ կերիցէ՛ զհիմունս որդւոցն Ադերայ: Եւ խորտակեցից զնիգս Ղամասկեայ, եւ սատակեցից զբնակիչս դաշտացն Ովնայ, եւ կոտորեցից զազգն ամենայն յարանց Խառանայ. եւ գերեսցի ընտիր ժողովուրդն Ասորւոց». քանզի ի բնակչաց Խառանու եհաս նմա կործանումն ըստ մարգարէին ծայնի:

Բայց արժան է ի խնդիր ելանել, եթէ զիարդ մարգարէս զբոլորիցն ամբարշտութիւն երիս ի վեր յայտնելով՝ ի վերայ բերէ զչորրորդն լինել հրաժեշտ բարկութեանն տեառն: Թուի ինձ բազմաբեզուն չարութեամբ լցեալ քաղաք ամբարշտացն. քանզի ախտացեալք մտօք եւ զգայութեամբ եւ սրտի՛ կատարէին զերկունս մահու մտացն եւ զգայութեանց զչարութեանցն առատագոյն ծնունդս՝ զսպանութիւն, զչարութիւն ընչից եւ զհեշտ ցանկութիւնն: Եւ չորրորդ՝ զի ոչ միայն ոչ ակն ունէին այցելութեանն Աստուծոյ, այլ եւ պատճառ եւս չարեացն զոր գործէին, համարէին զնա որ ամենայն բարութեանց է աղբիւր: Եւ այն էր որ զներողութիւն քաղցրութեանն Աստուծոյ անդառնալի շարժմամբ շարժէր առ ցասումն ամբարշտութեանցն:

## **ԳԼՈՒԽ ԻԵ**

Եւ մինչդեռ ամբոխ աղմկին զօրացեալ յաճախէր ի մէջ որդւոցն Իսմայելի վասն անհաւատ պատերազմին, յայնժամ զերծեալ որդիքն Սմբատայ ի կալանաւոր պատանդէն. քանզի արձակեցան հրամանաւ Վլթի ի բանտէն: Բայց յառաջ քան զգալ նոցա յաշխարհէն Ասորւոց սպանաւ Վլթի, եւ արգելան անդէն յաշխարհին, զի ոչ ոք համարձակեաց նոցա ելանել յաշխարհէն: Ապա իբրեւ յաճախեաց պատերազմն ի մէջ նոցա, յայնժամ զերծեալք անկան ի Հայս: Եւ իբրեւ հասին յաշխարհս Հայոց, յետ սակաւ ինչ ժամանակի երթեալք ի կողմանս Վասպուրական աշխարհին՝ խոշտանգանս եւ տազնապ մեծ յարուցանէին ի վերայ երկրին. եւ հարկապահանջ բռնութեամբ վտանգէին զնոսա մինչեւ հասանէր բողոք աշխարհիս առ հրամանատարն Իսահակ որդի Մսլիմի. եւ արգելոյր զնոսա ի գործելոյ զապիրատութիւնն:

Ապա իբրեւ զիրս մարտին եւ զամբոխ ժամանակին տեսին՝ սկսան վերստին հակառակ լինել իշխանութեանն Աշոտոյ. եւ ամենայն ուրեք ջանային գայթակղութիւն դնել անձին նորա: Եւ

յարձակեալ ի վերայ նորա ի գիշերի զի էր ի հանգստեան, եւ զգօրս իւր սփռեալ ի գաւառսն՝ կամէին սպանանել զնա. այլ զգացեալ պահապանքն՝ ազդեցին իշխանին զիէնն որ եհաս ի վերայ. եւ փախստական եղեալ ապրէր ի ձեռաց նոցա. իսկ նոցա լցեալ բազում աւարաւ ի գանձուց իշխանին Աշոտոյ՝ դարձան ի հետոց նորա: Իսկ նորա իմացեալ զդաւաճանութիւն նոցա, զի յաւուրս խաղաղութեան վրէժխնդրութիւն չարութեան յուզէին առնուլ ի նմանէն՝ անձնապահ լինէր ի նոցանէն աւուրս ինչ: Եւ ժողովէր զաղխս տան իւրոյ յամրոցն Դարիւնից, եւ զտիկինն եւ զամենայն ընտանիս իւր. եւ թողոյր պահապան ի վերայ ամրոցին պահել: Եւ ինքն անցեալ զնայր յաշխարհն Ասորոց առ իշխանն Իսմայելի Մրուան առ ի զեկուցանել նմա զիրս աղմկին որ ի մէջ նորա եւ նախարարաց իւրոց: Եւ իբրեւ եհաս Պատրիկն զօրօք իւրովք ի տեղի մարտին՝ բազում յաղթութիւն լինէր զօրացն Մրուանայ եւ խորտակուին հակառակորդաց նորին. քանզի լուան զհամբաւ զալստեան նորա, եթէ եհաս պատրիկն Հայոց ի թիկունս օգնականութեան եւ ունի ընդ իւր ընտիրս հեծելոց ժեռ արանց վառելոց: Եւ զայս լուեալ հակառակորդացն Մրուանայ՝ լքան ի պատերազմէն, եւ հարուածք մեծամեծք եղեն յաւուր յայնմիկ. եւ պարտասեալք ի պատերազմէն՝ առ փոքր մի դադրեցին:

Եւ զայն ժամանակ յորում էր իշխանն Աշոտ յերկրին Ասորոց՝ կացոյց որդին Մսլիմի ի վերայ զօրացն Հայոց իշխան՝ զԳրիգոր ի տանէն Մամիկոնեան փոխանակ Աշոտոյ: Իսկ Մրուանն տեղեկացեալ զամբաստանութիւնն զորդւոցն Սմբատայ եւ զոր ինչ արար ընդ նա Դաւիթ եղբայր Գրիգորի՝ յղէր դեսպան առ որդին Մսլիմի Իսահակ, որ էր հրամանատար աշխարհիս Հայոց, եւ հրամայէ ունել զԴաւիթ եւ տալ ի ձեռս Օքբայի ումեմն, զի դատապարտեսցէ զնա որպէս եւ հրամայեալ էր վասն նորա: Եւ նա իբրեւ ըկալաւ զհրամանն ոչ կարաց յապաղել, այլ նոյնժամայն կոչեաց նենգութեամբ ունել զնա, եւ տայր ի ձեռս անողորմ դահճի, զոր առեալ կապէր դառն կապանօք եւ դնէր ի կալանս բանտի աւուրս ինչ: Եւ գրէ առ Մրուան եթէ զինչ հրամայեսցէ: Եւ տուեալ հրաման՝ ծայրակոտոր առնել ոտիւք եւ ձեռօք եւ փայտիւ դատապարտել ի մահ: Եւ այսպէս ողորմելի եւ ծանականաց մահու վճարէր ի կենաց, որպէս ասացաւ՝ ըստ անհաճոյ Աստուծոյ բարուց ատելութեանն, զոր ունէին առ միմեանս. զի արդարեւ չար սերմանցն չար արդիւնաւորութիւն, ըստ ասողին բանի:

Եւ իբրեւ այս չարիք ի գլուխ ելանէին՝ դարձեալ հաստատէ զիշխանութիւնն Աշոտոյ Մրուան, եւ առաքէ զնա մեծամեծ պատուօք յերկիրս Հայոց: Եւ յայնմիտէ ոչ դադարէր Գրիգոր յերկնելոյ զհակառակութիւն վասն քինախնդիր լինելոյ կորստեան եղբօրն, թէպէտեւ վասն երկիւղի բռնաւորացն առնէր խաղաղութիւն ընդ Աշոտոյ բանիւք միայն. այլ սրտիւ ոչ միտեցաւ զհետ իշխանութեան նորա. քանզի սպասէր հասանել ժամու, յորում հասանէր կամացն խորհրդի:

## ԳԼՈՒԽ ԻԶ

Եւ մինչդեռ տակաւին յերկարէր մարտ պատերազմին ի մէջ նոցա՝ յայնժամ խորհեցան ամենայն նախարարք աշխարհիս ընկենուլ զլուծ հնազանդութեանն եւ ապստամբել եւ ի բաց կալ ի հնազանդութենէն Իսմայելի: Յոր խորհուրդ յորդորեաց զնոսա Գրիգոր որ ի Մամիկոնեան տոհմէ: Եւ զայս խորամանկութիւն միւթեր վասն հանելոյ զիշխանութիւնն յԱշոտոյ: Եւ եկեալ ամենայն նախարարք Հայոց առ իշխանն Աշոտ՝ հարկեցուցանէին զնա կամակցել եւ միաբանել անօգուտ խորհրդին:

Եւ տեսեալ իշխանին զմիաբանութիւն նախարարացն եւ նոցին հեծելոց, զի առ հասարակ յեղեալք էին զհետ անօգուտ խորհրդին՝ վարանէր յանձն. եւ կոչեցեալ զմի մի ի նախարարացն իւրոց՝ բազում բանիւք թախանծէր ոչ մտանել ի գործ ապիրատութեանն եւ ասէր. «Ո՛վ եղբարք, ոչ տեսանեմ խոհական մտաց զգործ անզգայութեանդ, այլ անուղղայ խորհուրդ եւ բանս տարապարտս. քանզի ահա նուազունք են զօրքս մեր ի մէջ բռնութեանն Իսմայելի, եւ ոչ կարենք զդէմ ունել զօրաց նոցա, եւ ոչ զերկիր մեր հանել ի բերանոյ վիշապացն: Եւ միայն աշխատութիւն եւ վտանգ հասուցանենք ի մտածմունս մեր. այլ եթէ կամեսցիք ընդունել զխրատ իմ՝ ոչ արասցուք զբանդ զայդ, եւ հարկեսցուք նոցա որպէս ցարդ եւս, եւ կալցուք զստացուածս մեր, զայգիս, զանտառս եւ զանդաստանս մեր»: Եւ ոչ կամեցան ընդունել զխրատ իմաստութեանն նախարարարքն Հայոց. այլ դիմադարձեալ ասեն. «Եթէ ոչ միաբանեսցիս ի խորհուրդս մեր՝ ոչ մնասցէ առ քեզ եւ ոչ մի ոք ի զօրաց քոց. չկարենք ժուժկալել տազնապիս յորում կայ երկիրս Հայոց»: Իսկ ապա հաւանեալ ակամայութեամբ իշխանին Աշոտոյ՝ առնէր միաբանութիւն ընդ Գրիգորի եւ ընդ այլոց նախարարացն, եւ դնէին դաշինս ուխտի առ միմեանս միջնորդութեամբ տէրունեան նշանին՝ աննենգ պահել զսէր միաբանութեանն:

Եւ իբրեւ զայս դաշինս հաստատէին՝ մեկնէին ի հրամանատարէն որ ի վերայ աշխարհիս, եւ երթեալք ապաստանէին յամուրս աշխարհին Տայոց հանդերձ ամենայն ընտանեօք իւրեանց եւ ամենայն աղխիւք. եւ ապաստանեալք առաւել ի զօրս արքային Յունաց որք էին ի կողմանս Պոնտոսի. քանզի էր ի մէջ նոցա ուխտ խաղաղութեան հրամանաւ կայսերն Կոստանդինի: Եւ ամենայն որդիք յանցանաց երթեալք խառնէին ի գունդ ապստամբութեանն, որք ոչ ճանաչէին զերկիւղն Աստուծոյ եւ ոչ զահ իշխանաց եւ ոչ զպատիւ ծերոց, այլ իբրեւ այլազգի եւ օտարացեալ՝ ասպատակ սփռեալ գերէին զեղբարս եւ զազգակիցս իւրեանց, եւ բազում աւարառութիւնս առնէին, խոշտանգանաւ եւ զանիւք տանջանս ածեալ ի վերայ եղբարց իւրեանց:

Յաղագս որոյ ստրջացեալ ներողութիւնն Աստուծոյ՝ քակեաց զմիաբանութիւն նոցա. զի եւ ոչ զամն ողջոյն յաջողեաց նոցա զգործ ապիրատութեանն, այլ անդէն ի մօտոյ մեկնեալ ի նոցանէն իշխանն Աշոտ՝ զայր հասանէր ի գաւառն Բագրեւանդ ի գիւղն Հազր եւ ոմանք ի նախարարացն ընդ նմա, եւ կամէր միաբանել ընդ որդիսն Իսմայելի: Անդ ուրեմն նենգեալ նախարարքն որք ընդ նմայն էին՝



գեկուցանելին չարասերն Գրիգորի գիրս խորհրդին: Իսկ նորա զվաղնջուց խորհեալ դաւաճանութիւնն ի գլուխ կամեցեալ տանել՝ վաղվաղակի կազմէր զգօրս իւր, եւ հետամուտ եղեալ զկնի նորա՝ իբրեւ զազաւ ընդ լերինս ընթացեալ հասանէր ի գիշերի ի վերայ նորա, եւ պաշարէր զկայս հանգստեան նորա, գիտացեալ զերկմտութիւն զօրաց նորա, զի ոչ եկին ի թիկունս օգնականութեան: Եւ ըմբռնեալ զնա՝ տայր ի ձեռս ծառայիցն Ղաւթի, եւ հրամայէր բառնալ զլուսաւորութիւն աչաց նորա. եւ ստուերամած խաւարաւ նսեմացուցանէր զբոլոր աշխարհիս պարծանս եւ ի խոր տխրութեան պարփակէր ոչ միայն զանձն նորա, այլ եւ զամենայն համատոհմ նախարարաս ազգին իւրոյ: Որոց յետոյ իրագեկ եղեալ՝ ոչ ինչ կարացեալ օգուտ գործել. այլ նստեալ միայն ողբովք եւ աշխարանօք լային, զի անկեալ կործանէր պսակն պերճութեան ի գլխոց նոցա. եւ յայնմհետէ բառնայր փառք ազգիս Հայոց:

Իսկ բարեդրուծն Գրիգոր որպէս ի մեծ արիութենէ դարձեալ՝ անկանէր ի քաղաքն Կարնոյ. եւ առաքէր ի կողմանս կողմանս աւետիս գյաղթութեան իւրոյ: Եւ յետ բազում աւուրց հասանէր ի վերայ նորա դատաստանն Աստուծոյ ըստ արժանի գործոց իւրոց. քանզի ուռուցեալ որովայն նորա՝ ուժգին վտանդիւ տազնապէր զանձն նորա. եւ այնպէս սատակէր ի կենաց անյիշատակ բարձեալ ի միջոյ: Եւ փոխանակ նորա կացուցին իշխան զեղբայր նորին զՄուշեղ սակաւ ինչ ժամանակս:

Իսկ Աշոտոյ կալեալ զիշխանութիւնն ամս ժէ փառաւորապէս պատուով քան զամենայն առաջին իշխանսն՝ հանդիպէր դաւող նենգութեանն. եւ կեցեալ յետ այնորիկ ամս ժգ՝ վախճանէր բարուք ծերութեամբ, եւ եղեալ ի տապանի փառաւորապէս ի կայս հանգստեան իւրոյ ի գիւղն Ղարիւնս:

## **ԳԼՈՒԽ ԻԷ**

Կայ եւս մեզ դառնալ յառաջին շարս կարգի պատմութեանս: Քանզի մինչդեռ Մրուան ունէր զիշխանութիւնն Իսմայելի, եւ մարտնչէր ընդ իւր ազգին՝ դարձեալ այլ մոլեկան հուր հրդեհի բորբոքէր ի կողմանց արեւելից յերկրէն Խորասան աշխարհին: Քանզի իբրեւ տեսին ամենայն նախարարաք որդւոցն Իսմայելի, զի զօրացաւ ի վերայ նոցա անհանդուրժելի վտանգ յիրեանցայոցն՝ ջանային զապրիլ անձանց գտանել. յորոց ոմանք ի նոյն տոհմէ օրէնսդրին իւրեանց հատուածեալք՝ փախստեայ անկանէին ի Խորասան յաշխարհն եւ թագստեամբ կէին անդ ժամանակս ինչ: Ապա յետ այնորիկ միաբանեալ զգօրս Խորասան աշխարհին՝ կացուցանէին զօրավարս ի վերայ նոցա զԿահաթբա եւ զԱբու-Մսլիմ ոմն, որ էր խորամանկ աստեղագիտական աղանդովն: Եւ սոքա միաբանեալք սպանին զհրամանատար աշխարհին, եւ զգօրս նորա յինքեանս դարձուցեալ եւ գայլ բազմութիւն խառնիճաղանձիցն աշխարհին, որք տազնապեալք էին յանինարին բռնութենէ

հարկապահանջիցն՝ սկսան տակաւ յարձակիլ ի կողմանս Ասորեստանի. որոց ընդդէմ երթեալ զօրքն Մրուանայ՝ ոչ կարէին զդէմ ունել այնմ ամբոխին, զի ի տեսնէ էր խորտակումն իշխանութեան նորա: Եւ զբազումս հարեալ սատակէին եւ զայլսն փախստական առնէին գունդք Աբդլայիցն որ կոչին որդիք Հեշմայ: Եւ ինքեանք յառաջ մատուցեալ՝ անցանէին ընդ գետն Տիգրիս, եւ նուաճէին զբազում քաղաքս հնազանդեալ ընդ նոքօք. եւ զամենայն զօրս զոր միանգամ առաքէր Մրուան ընդդէմ նոցա՝ խորտակեալ ջախջախէին, եւ զմեծ բանակետոյն Տաճկաց Ակողա զամենեսեան հնազանդէին: Իսկ բնակչացն Ակողայ եւ Բասրայ տեսեալ զբռնութիւն զօրութեան նոցա՝ ձեռնտու եղեն եւ յաւելան ի զօրս նոցա: Զոր զգացեալ Մրուան՝ տագնապաւ մեծաւ վարանէր, եւ բացեալ զխանութս գանձուցն արքունեաց՝ սփռէր զօրացն: Եւ վառեալ զինքն բազմութեամբ զօրացն՝ ելանէր ընդդէմ նոցա: Եւ իբրեւ հասանէին առ միմեանս եւ յարդարէին ճակատ առ ճակատ եւ խառնէր պատերազմն՝ բազումք լինէին վիրաւորք ի կողմանցն երկոցունց, եւ անթիւ դիակունք դաշտացն տապաստ անկանէին. եւ յերկարածգէր պատերազմն ի մէջ երկոցունց մինչեւ ի գլուխ ելանել ամին այնմիկ: Իսկ ի վերանալ յամին վեցերորդի իշխանութեանն Մրուանայ՝ հասանէր ի վերայ նորա վրէժխնդրութիւն Աստուծոյ, խնդրել ի ձեռանէ նորա զարիւն զոր եհեղ յազգէն իւրմէ:

Եւ զօրացեալ զօրք Աբդլայի՝ յարձակէին ի վերայ նորա գազանաբար, դիմեալ հասանէին ի բանակն Մրուանայ, եւ հարեալ սատակէին ի նոցունց հարուածս սաստիկս յոյժ յոյժ: Զի ասեն լինել զթիւ անկելոցն ի միում նուազի յռ արանց հեծելոց, մինչեւ գնալ յարեանէն վտակք առուաց, եւ ի գոլորշիս արեանն լինել մէգ եւ մութ ամբաւ: Եւ զմնացորդս զօրուն առեալ արկին ի մէջ բանակի Մրուանայ. եւ հասանէին մինչեւ ի դղեկածեւ կազմած պարտակին եւ ի վրանն Մրուանայ, եւ զնա ինքն հարեալ սատակէին: Եւ զայս ամենայն չարիս եւ զդրդմունս պատերազմաց եւ զառմունս քաղաքաց եւ հեղմունս արեանց կատարեալ ամս զ՝ վախճանի:

## ԳԼՈՒԽ ԻԸ

Եւ տիրէ ընդ նորա Աբդլայ, եւ առաքէ զեղբայր իւր զմիւս Աբդլա շրջել ընդ ամենայն աշխարիս իշխանութեանն իւրոյ: Որ նախ ելեալ յաշխարիս Հայոց՝ բազում վշտօք եւ նեղութեամբ վտանգէր զամենեսին եւ հասուցանէր ի չքաւորութիւն տնանկութեան, մինչեւ ապահանջել հարկս եւ ի մեռելոցն: Եւ զամենայն բազմութիւն որբոց եւ այրեաց չարալլուկ տառապեցուցանէր. վտանգէր զքահանայս եւ զպաշտօնեայս աստուածային խորանին խոշտանգանօք եւ քօքօք այպանութեան եւ զանիւք՝ ի յայտ ածել զանուանս վախճանելոցն եւ զընտանիս նոցուն: Խոշտանգէր եւ զբնակիչս աշխարհիս բռնագոյն եւ դառն հարկապահանջութեամբ, առնուլ ըստ գլխոյ բազում զուգէս արծաթոյ, եւ դնել կնիք կապարեայ յամենեցուն պարանոցս:

Իսկ տոհմ նախարարացն որ կամաւ եւ որ յակամայ յաճախէին տալ ընծայս ծիոց ջորոց եւ հանդերծից պատուականաց եւ զայլ մթերս ոսկոյ եւ արծաթոյ, որպէս զի կարասցեն լնուլ զբերան վիշապին որ յարծակեալ էր ապականել զերկիրս: Եւ նորա լցեալ զանյագութիւն չարընկալ որովայնին՝ անցանէր ընդ կողմն Պարսից եւ Մարաց մինչեւ յաշխարհն Խորասան, եւ անդուստ յեզիպտոս եւ ի Պենտապոլսական աշխարհն մինչեւ ցԱփրիկայ: Եւ ամենայն ուրեք ուր եւ հասանէր՝ զյափշտակօղ բարս ագահութեանն իբրեւ զվարմ ձգեալ ի տամբիոն՝ որսայր զկենաց մարդկան զհետեւանս, մինչեւ կոչել յիւրական ազգէն անուն զլացութեան նորա հայր դանգի. զի որպէս բանից կարգ է ասել՝ զդանգ առաւել քան զԱստուած մեծարէր: Եւ իբրեւ գնացեալ մեկնեցաւ յաշխարհէս, թողոյր հրամանատար դատաւորութեան եւ հարկապահանջութեան ի վերայ աշխարհիս Հայոց զԵզիտ որդի Ուսագի:

Եւ Եզիտ կացուցանէր ի վերայ աշխարհիս իշխան ի նախարարացն Հայոց զԻսահակ որդի Բագրատայ ի նոյն տանէ իշխանին Աշոտոյ, որ էր որդի հօրեղբօր նորա, այր զեղաղէշ երեսօք եւ երեւելի հասակաւ եւ ազնուական բնութեամբ եւ ծանօթ երկիւղին Աստուծոյ: Եւ առաջնորդէր զօրաց իւրոց ակամայութեամբ կոխել զաշխատութիւն մարտիցն ուր եւ առաքէր. զի յայնմիտէտ հատաւ սակ արծաթոյն, որ գայր ամի ամի յարքունուստ զօրացն Հայոց: Եւ զհամար հեծելոցն պահանջէին յիշխանացն. եւ հարկ լինէր ի տանց իւրեանց հանդերծել զգունդս զօրացն եւ զընթացս զրավաստակ աշխատութեանցն ողջ պահել:

Եւ Աբդլայն լցեալ զգ ամ իշխանութեանն վախճաներ: Եւ առնոյր զիշխանութիւն նորա եղբայր նորին միւս Աբդլա ամս իբ:

## **ԳԼՈՒԽ ԻԹ**

Ի սորա աւուրս շարժեալ թագաւորն Յունաց ի կայսերական արքունեան մտիցն՝ բազում եւ ծանր ամբօխիւ գայր հասանէր յաշխարհն Կարնոյ ի քաղաքն որ կոչի Թէոդուպոլիս: Եւ իբրեւ յական թօթափել կործանէր զդղեակ պարիսպ ամրոցին արքայն Կոստանդին որ էր որդի Լեւոնի, եւ բացեալ զտուն գանձուցն՝ բառնայր բազում կշիռ ոսկոյ եւ արծաթոյ. գտանէր ի գանձի անդ զնշան տէրունեան խաչին, զոր առեալ տանէր ընդ ինքեան: Նա եւ զգօրսն քաղաքին եւ զբնակեալսն ի նմա Սառակինոսս բառնայր նոցին ընտանեօքն յաշխարհն Յունաց: Եւ բազումք ի բնակչաց գաւառացն խնդրեալ յարքայէն, զի ընկեսցեն զանուր լծոյ ծառայութեանն Իսմայելի յանձանց եւ գնացեն զկնի նորա:

Եւ նորա տուեալ հրաման, վաղվաղակի հանդերձեալ զաղխս իւրեանց՝ խաղացին յառաջ, ապաւինեալք ի զօրութիւն տէրունեան խաչին եւ ի փառս արքային. թողին զերկիր ծննդեան իւրեանց, եւ հատուածեալք անկան ի կողմն արքային բարեպաշտի: Իսկ ի գալ միւսոյ ամին կազմեալ Եգիտն զգօրսն որ ընդ ձեռամբ իւրով՝ երթայր հասանէր ի քաղաքն Կարնոյ եւ արկանէր մարդահարկ ի վերայ աշխարհին. եւ հաւաքեալ զբազմութիւն անթիւ՝ կացուցանէր գործավարս ի վերայ գործոյն, եւ փոյթ յանձին կալեալ շինէր զխրամատեալ պարիսպ քաղաքին: Եւ ածեալ արս յորդուոցն Իսմայելի բնակեցոյց ի նմա նոցին ընտանեօք՝ պահել զքաղաքն եւ զգուշանալ ի թշնամեացն: Եւ կարգեաց նոցա պատրաստութիւն կերակրոց յաշխարհէս Հայոց:

## ԳԼՈՒԽ Լ

Յայնմ ժամանակի ոչ դադարէր ամբոխ աղմկի հեռութեան անօրէն ազգին յաշխարհէս: Քանզի ամենայն ուրեք զբնական իւրեանց չարահնարութիւնն ոչ լքին յանձանց որդիքն Բելիարայ. այլ իժաբար դիմեալ անաստուած ոմն որում անուն էր Սուլէյման, եւ ընդ նմա որդիք յանցանաց ի կողմանցն Պարսից՝ ասպատակէին ի կողմանս Վասպուրականի, գործելով զանարժան բարս սննդակից չար սերմանցն: Որոց ի դիմի հարեալ նախարարաք ի տանէն Արծրունեաց Սահակ եւ Համազասպ սակաւ արամբք՝ անկան ի մէջ թշնամեացն: Իսկ նոքա իբրեւ տեսին զի նուազունք էին՝ ի մէջ արկեալք կամէին սպանանել: Իբրեւ տեսին Սահակ եւ Համազասպ զհէնն զարթուցեալ ի վերայ, եւ զի ոչ ուստեք փախուստ գտանէր՝ սուր ի գործ արարեալ զբազմութիւն թշնամեացն խողխողէին, եւ ինքեանք դիմեալ ընդ տեղի մի ամբոխին զերծանել ջանային:

Անդ կարեվեր խոցեալ Համազասպ՝ անկանէր յերիվարէն. եւ պատեալ զնովաւ թշնամեացն սպանին: Եւ Սահակ իբրեւ ետես զսպանումն եղբօրն, յաղագս յաճախ սիրոյն զոր ունէր առ եղբայրն մատներ զանձն ի մահ. եւ ի խոնարհ անկեալ յերիվարէն՝ կարթակոտոր առնէր. եւ ինքն զայրագին անձամբ մենամարտէր եւ զբազումս դիաթաւալ կացուցանէր, մինչեւ խնդրել զվրէժ արեան եղբօր իւրոյ: Եւ ապա պարտեալ ի մարտին վախճանէր: Եւ այնպէս վճարէին ի կենաց ընտիր նախարարքն, որք էին որդիք Վահանայ Արծրունուոյ:

Իսկ ապա յետոյ ազդ եղեալ եղբօր նոցա Գագկայ եւ այլոց նախարարացն որ ընդ նոսա՝ ելանէին ի տեղի մարտին վայիւք եւ ճջօք. այլ ոչ կարացին հասանել թշնամեացն: Դարձան ողբովք եւ աշխարանօք թաղել զմեռեալսն: Իսկ թշնամիքն դարձան ընդ նոյն ճանապարհ. որ ապա յետոյ սակաւ մի անկաւ ի ձեռս Գագկայ Արծրունուոյ եւ սպանաւ Սուլէյմանն եւ բազումք ընդ նմա:

## ԳԼՈՒԽ ԼԱ

Եւ մինչդեռ ունէր զիրամանատարութիւն իշխանութեանն Եղիտ՝ յղէր դեսպան առ արքայն հիւսիսոյ, որում խաքանն կոչէին, եւ խնդրէր առնել խնամութիւն ընդ նմա. որպէս զի ի ձեռն այնորիկ արասցէ ուխտ խաղաղութեան ընդ նմա եւ ընդ զօրս խազրաց: Եւ հաւանեալ արքայն խազրաց՝ տայր զքոյրն իւր նմա կնութեան, որում անունն էր Խաթուն. եւ առաքէր ընդ նմա նաժիշտս եւ աղախնայս եւ ծառայս բազումս: Եւ կեցեալ Խաթունն սակաւ ինչ ժամանակ՝ վախճանէր: Եւ բարձաւ ուխտ խաղաղութեանն որ ի մէջ նոցա. քանզի իբրեւ դաւով նենգութեամբ համարեցան զմահ նորա: Եւ գումարեալ զօր բազում տայր ի ձեռս զօրավարի միոջ, որ անուանեալ կոչիւր Ռաժթարխան, ի դնգէն Խաթիրլիթերայ, եւ առաքէր ի վերայ աշխարհիս որ ընդ ձեռամբ Եզտի: Որոց սփռեալ զասպատակս իւրեանց ըստ հիւսիսոյ գետոյն հզօրագունի որ կոչի Կուր՝ առնուին բազում գաւառս, զՀէջար, զՔազա, զՈստանի, զՄարգպանեան, զՀաբանդ, զԳեղաւու, զՇաքէ, զԲեխ, զԽենի, զԿամբեխճան, զԽողմաղ: Այս գաւառք աշխարհին Աղուանից: Առին եւ զցանկալի դաշտն Բաղասական, յորում անթիւ բազմութիւն հօտից եւ նախիրք անդէոց բազմաց, զորս առին յաւարի: Առին եւ յաշխարհէ իշխանութեանն Վրաց գաւառս Եօթն, զՇուչք, զՔուէկափոր, զՁելթդ, զԾուքթթ, զՎէլիսցխէ, զԹիանէթ եւ զԵրկ: Եւ հաւաքեալ զբազմութիւն գերեստանեացն եւ աւար բազում՝ դարձան ի բնակութիւնս իւրեանց: Եւ ոչ կարաց ընդոստախօս պատագրոսն այն համբառնալ զգլուխն իւր, որ ունէր զիշխանութիւն հրամանատարութեան աշխարհիս Հայոց, այլ միայն ղօղեալ իբրեւ զանբան կալով՝ ոչ ինչ թուէր նմա կործանումն աշխարհին:

Իսկ ապա յետ սակաւ ինչ ժամանակի հատուածեալ նոյն վիրագն, որ էած ստուերածս ի վերայ երկրին Աղուանից՝ գայր միաբանել ընդ իշխանին Իսմայելի. եւ յղեալ յաշխարհն Ասորոց պատանդ զորդի իւր՝ ինքն վաղվաղակի վախճանէր սրով մերձ ի դրունս Աղուանից:

## ԳԼՈՒԽ ԼԲ

Ասացից եւ վասն ապստամբին այնմիկ, զոր նախ առաքէր Արդլա յաշխարհս Հայոց, որում Ծալէի կոչէին. որ էր այր անօրէն եւ արիւնահեղ, յորմէ բազումք զգուշացեալ անձնապահ լինէին. քանզի ոչ կարէին յայնժամ այնպիսի նեղութեան տանել: Էին ոմանք ի նախարարացն Հայոց, որք մերժեալ լքին զժառանգութիւնս իւրեանց եւ փախստեայ անկան յաշխարհն Յունաց, ապաւինեալք առ կայսրն Կոստանդին: Իսկ Գագիկ որ էր տէր Արծրունեաց տանն, իբրեւ ոչ գտանէր տեղի փախստեան՝

անդէն գաղթէր յամրոցն որում Նկանն կոչեն. եւ ժողովեալ առ ինքն զնախարարաս աշխարհին նոցին հեծելովք, եւ ելեալ ասպատակ սիռէր զկողմամբք Ատրպատական աշխարհին, ի Ջարեւանո գաւառ, ի Բուտակս եւ Ջիդոյ, ի Տասուկ, ի Գագնակ, ի Յորմի, ի Սուրենապատ եւ յայլ եւս մերձակայ գաւառսն, յորում գործէին գործ անհաճոյ Աստուծոյ, նմանեալ անօրինաց, որ ոչ վայել էր քրիստոնէից: Պահանջէր եւ հարկս յաշխարհէն բազում տագնապաւ խոշտանգեալ. եւ գայր հասանէր ի գաւառն Հեր, յորում վայրի հասանէ Ռուհ ոմն զօրավար Իսմայելացւոց, եւ ընկենոյր բազում վիրաւոր ի զօրուն Հայոց եւ զայլսն փախստական ընկենոյր յամուրն Նկան. եւ ինքն շրջէր զգաւառօքն Վասպուրականի, զի կարասցէ որսալ զնա յորոգայթ իւր: Ապա իբրեւ տեսանէր տէրն Արծրունեաց զխորտակումն զօրաց իւրոց՝ ոչ եւս կարաց ելանել ի գործ անօրէնութեանն. այլ անկեալ յամրոցն՝ դադարէր առ սակաւ մի: Յետոյ այլ զօր եկեալ ի վերայ նորա, որոյ զօրագլուխ էր Մուսէ՝ պաշարեալ պահէին զամրոցն ամ մի: Եւ իբրեւ ոչ ինչ կարէր ստնանել՝ դաւով նենգեալ կոչէր ի խաղաղութիւն, եւ ըմբռնեալ տայր ի ձեռն իշխանին Իսմայելի: Եւ նորա արկեալ զնա ընդ կապանօք՝ դնէր ի կալանս բանտի յանհանդուրժելի նեղութեան եւ պահանջէր ի նանէ զարծաթն, զոր հարկապահանջութեամբ ժողովեալ էր յերկրէն Պարիսց:

Իսկ նորա ոչ խնայեալ ի գանձս, որչափ գտանէր ի ձեռին նորա, զի թերեւս կարասցէ շահել զկեանս իւր. այլ ոչ ինչ օգտեալ անդէն վախճանէր ի տառապանս բանտին, իբրեւ գայր մի յանարգաց: Եւ զորդիս նորին զՀամագասպ եւ զՍահակ յոլով ժամանակս կալեալ ի կապանս՝ ապա ուրեմն անկուշեալ կամք չարաշուք գահճին՝ հաճեալ հաւանութեամբ հաշտէր ընդ նոսա պատուելով, եւ առաքէր յերկիրս Հայոց:

## ԳԼՈՒԽ ԼԳ

Ջսոյն ժամանակս ի հրամանատարութեան Եզիտի եւ յիշխանութեանն Աբղլայի միւսոյ յոյժ ծանրացաւ անուր լծոյ հարկապահանջութեան ի վերայ աշխարհիս Հայոց. քանզի դժոխածեւ ազահութիւն անհամբոյր թշնամւոյն ոչ շատացաւ ուտել զմարմինս ընտրելոց Քրիստոսի հօտիս եւ ըմպել զարիւն իբրեւ զջուր զարհամարհանս նոցա. այլ համօրէն զբոլոր երկիրս Հայոց արկանէր ընդ անհանդուրժելի վտարանդիւք. զի վախճանեաց զգիւտ արծաթոյ ի յերկրէս, եւ ամենայն ոք տալով զպաճարանս ընչից իւրեանց՝ ոչ գտանէին զգինս փրկանաց անձին իւրեանց. եւ չար կտտանօք, գելարանօք եւ կախաղանօք եւ դառն տանջանօք կեղէին զկեանս մարդկան: Եորմէ փախստեալ եղեալ բազումք յայրս եւ ի փապարս երկրի՝ ղօղեալ թագչէին. եւ ոմանք ձիւնահեղձ եւ գետավէժ լինէին վասն անտանելի աղետիցն. զի ոչ էր գիւտ զոր հայցէինն, գտանել պահանջումն սակի արծաթոյն, այլ ըստ գլխոյ արանց. որովք թափուր մնացեալք յամենայն ստացուածոց՝ կապէին

կապանօք տնանկութեան երկիրս Հայոց, եւ առհասարակ ճաշակէին ի հնոցէ աղքատութեան նախարարք եւ մեծամեծք: Թէպէտ եւ բազում անգամ բողոքէր իշխանն Սահակ եւ հայրապետն տէր Տրդատ որ ի տանէ նախարարացն Վանանդ գաւառի՝ այլ ոչ լուաւ զաղաղակ նոցա Եգիտն որ ի վերայ հարկին էր յաշխարհիս: Բարծրացեալ բողոք տրտնջմանն հասանէ առ Աբղլայն, եւ խրոխտացեալ կոչէ առ ինքն զԵգիտն եւ փոխանակ նորա առաքէ զԲազար որդի Մսլիմայ: Եւ յետ ոչ բազում ժամանակի, զի եւ ոչ զամ մի ողջոյն տեսեալ Բազարն, կոչէ զնա առ ինքն առանց իրիք պատճառի, եւ առաքէ զՀասան. քանզի մեքենայոյզ խորամանկութիւնն յորդորէր խոնարհեցուցանել զերկիրս Հայոց ի տեղիս չարչարանաց. մանաւանդ թէ ոչ նա, այլ կամք ուղղչի իշխանացն կատարի, որում ի վերուստ վկայէր բարկութիւն զոլ բազմութիւն մարախոյն եւ կարկուտք եւ երաշտութիւնք անծրեւաց: Այսոքիկ ցոյցք բարկութեանն ի վերայ մեր:

Իսկ իբրեւ եկն Հասան որդի Կահաթրայ հրամանատար ի վերայ երկրիս Հայոց, եւ ընդ նմա գունդ բազում ի տոհմէ Խորասան աշխարհին, որք առաւել դառնութեամբ յաճախ գործէին զգազրագործութիւն եւ բազմացուցանէին զաղէտս եւ զհեծութիւնս աշխարհիս, զի որպէս նախ զայս պատմեցաք՝ ի տեսնէ կարծրանային սիրտք նոցա առ ի վրէժխնդրութիւն չարեաց մերոց. զի արդարեւ սով եւ սուր եւ սասանութիւն յաճախէր յազգապետութեան նորա: Եւ եւս առ այսոքիւք արհամարհութիւնք հայրապետաց, այպանութիւնք եպիսկոպոսաց, զան եւ խոշտանգանք քահանայից, իշխանաց եւ նախարարաց քարշանք եւ քայքայութիւնք. որում ոչ կարացեալ հանդուրժել զօրագլուխք աշխարհիս՝ հեծէին եւ հառաչէին յանհանդուրժելի տագնապէն. քանզի զռամիկ բազմութիւն մարդկան խոշտանգէին ազգի ազգի չարեօք, զոմանս փոկահարութեամբ լլկէին վասն հարկապահանջութեան դառնապէս, եւ զոմանս գելարանօք եւ կախաղանօք, եւ զոմանս մերկացեալ ի զգեստուցն՝ արկանէին ի մէջ լճից յաւուրս դառնաշունչ ձմերայնւոյ, եւ կարգէին ի վերայ պահապանս, զի չարչարեսցեն զնոսա, եւ այնպէս չարալլուկ կտտանօք կեղէին զկեանս նոցա, զոր պատմել ոչ կարենք զաղետիցն պատմութիւն:

## ԳԼՈՒԽ ԼԴ

Յայսմ վայրի ճառեցից զվայրենամիտ ազգին Իսմայելի զխստասիրտ դառնութիւնն ի գլուխ ելեալ. քանզի իբրեւ տեսին նախարարք Հայոց զվտանգ տարակուսանացն հասեալ ի վերայ ինքեանց՝ եղին զոգի ի ձեռին իւրեանց եւ ձեռնամուխ եղեն յիրս, զոր ոչ կարէին վճարել, վասն զի նուագունք էին: Այլ սակայն լաւ համարեալ զմահ քաջութեամբ քան զկեանս վտանգաւոր՝ ձեռնամուխ եղեն յիրս ապստամբութեան, եւ ի բաց կացին ի հնազանդութենէն Իսմայելի: Եւ սկիզբն բանիս այսորիկ լինէր ի ձեռն Արտաւազդայ, որ էր ի տանէ Մամիկոնէից. որոյ երթեալ ի մայրաքաղաքն Դուին՝ կազմութիւն

մեծ առնէր զօրաց իւրոց. եւ ստանայր անդ զէնս եւ անօթս պատերազմի, եւ վառէր զինքն զրահիւք եւ սաղավարտիւք եւ ամենայն սպառազինութեամբք, եւ մտերիմ զինքն երեւեցուցանէր զօրացն Իսմայելի, իբր թէ մարտնչել ընդ թշնամիս նոցա կազմիցի: Եւ որոշեալ զինքն ի միաբանութենէ նոցա՝ հասանէր ի գաւառն Շիրակ ի գիւղն Կումայրի, եւ սպանանէր զհրամանատար հարկին: Եւ որ ինչ գտանէր ի ձեռին նորա առեալ՝ համբառնայր ամենայն տամբ իւրով, գնայր ի կողմանս Վրաց աշխարհին, եւ ընդ նմա ամենայն նախարարք աշխարհիս: Եւ հասեալ համբաւն ի քաղաքն Դուին, եթէ այս ոճիրք դառն գործեցան յորդուցն Հնայելի՝ վաղվաղակի առնոյր զօր բազում Մահմետն, եւ զԱմբատ որդի Աշոտոյ զսպարապետն Հայոց եւ զայլ նախարարսն, եւ հետամուտ լինէր զկնի նոցա. հասանէր յաշխարհին Վրաց ի գաւառին որ կոչի Սամցխէ. եւ կալեալ զկիրճսն՝ թափէր ապուռ ինչ յաւարէն. եւ զնոսա վարեալ փախստական առնէր յաշխարհէս Հայոց:

Իսկ նոքա երթեալ պատսպարէին յաշխարհին Եգերացւոց. եւ ստանայր անձամբ զիշխանութիւն անձին իւրոյ ի վերայ Եգերացւոց եւ ի վերայ Վէրիոյ, որ են Վիրք: Եւ ի ձեռն այսր գործոյ առաւել զայրագնեալ հրամանատարն Հասան՝ վաղվաղակի առաքէր յամենայն կողմանս իւրոյ իշխանութեանն զբռնութիւն հարկին ժողովել մեծաւ ստիպով. եւ յոյժ սաստկանայր հեծութիւն աշխարհիս ի պահանջողաց հարկին. քանզի ամենեւին նուազեալ էր զհետ ածաթոյ յաշխարհէս Հայոց: Անդ ուրեմն շարժէր սիրտ նախարարի ուրումն ցասմամբ, որ էր որդի Հրահատայ կոմսի ի տանէ Մամիկոնեան, որոյ անուն էր Մուշեղ: Սա միաբանեալ ընդ իւր զոմանս ի նախարարացն Հայոց՝ ի բաց եկաց ի հնազանդութենէ Իսմայելի. եւ գտեալ զոմանս յորդուցն Իսմայելի ի գաւառի իւրում եւ ի տան իւրում, որք եկեալ պահանջէին ի նմանէ զարիւնս ոմանց սպանելոց ի տոհմէ իւրեանց՝ խողխողէր զնոսա ի սուր սուսերի իւրոյ: Եւ ինքն գաղթէր յամրոցն Արտագերոյ հանդերձ տամբ իւրով:

Եւ ելեալ նոյնժամայն ի գաւառն Բագրեւանդ, եւ ընդ նմա արք մկ, եւ ըմբռնեալ զպահանջողսն հարկին, որում անունն էր Ապոււմճուր եւ զորս ընդ նմա՝ հարեալ սատակէր ի սուր սուսերի իւրոյ. եւ լռեցուցանէր զպահանջումն հարկին յերկրէս: Եւ իբրեւ այս այսպէս վճարէր՝ ժողովէին առ նա ամենայն վշտատեսք եւ վտանգեալք հոգւով: Եւ յայնմհետէ զարթեան յամենայն կողմանց թշնամիք ի վերայ նորա: Եւ նախ քան զայս՝ յորդուցն Իսմայելի ի քաղաքէն Կարնոյ հասանէին ի վերայ նորա, որք էին իբրեւ արք երկերիւր, վառեալք կուռ սպառազինութեամբ. յորոց վերայ հասեալ ի գիշերի ի գիւղն Խարս սակաւ արամբք, զի էին բանակեալ ի մէջ այգեստանեացն, շուրջ կացեալ զնոքօք՝ փլուզին զդուզնաքեայ պատուար այգեստանեացն, զի էր կարկառակոյտ քարանաց առանց հողոյ. եւ յանչափ դղրդմանէ քարանցն բախեալ երիվարացն՝ զբազումս առաթուր հարեալ սատակէին. եւ առեալ զզէնս եւ զկապուտ անկելոցն՝ տայր զօրաց իւր, եւ զերիվարս եւ զամենայն կազմած զինուց. եւ ինքն խաղացեալ գնայր ի կողմն ամրոցի իւրոյ:



Եւ իբրեւ այս լուր աղէտի հասանէր ի քաղաքն Դուին առ զօրավարն Իսմայելի Մահմետ՝ յամենայն կողմանց տագնապ մեծ յառնէր ի վերայ նոա. եւ գումարեալ զզօրս քաղաքին Դունայ՝ տայր ի ձեռս զօրագլխի միում, որում անուն էր Ապունճիպ, ելանել ի խնդիր վրիժու արեան սպանելոցն: Եւ առեալ զօրավարին այնմիկ զընտիրսն հեծելոց իբրեւ արս տ՝ ուշ եղեալ ընդ պողոտայն արքունի՝ հասանէր ի գաւառն Բագրեւանդ ի գիւղն Բագաւան: Անդ ի վերայ հասանէր նոցա Մուշեղ եւ ընդ նմա արք իբրեւ մ. եւ մատուցեալք ընդ միմեանս՝ օգնութիւն ի տեսանէ վաղվաղակի հասանէր ի թիկունս գնդին Մուշեղայ. եւ բազում հարուածս հարեալ սատակէին ի զօրացն Իսմայելի, եւ զմնացեալսն ի փախուստ դարձուցեալ՝ հետամուտ լինէին մինչեւ յաւանն Արուճ, եւ զբազումս ճռաքազ առնէին, մինչեւ զնոյն ինքն զզօրագլուխն հարեալ սատակէին: Եւ մեծաւ յաղթութեամբ դարձեալ ի հետոց նոցա՝ լնուին բազում աւարաւ յաւարէ թշնամեացն:

Եւ փախստեայքն անկան ի քաղաքն Դուին սակաւք ի բազմաց: Որոց ընդ առաջ լինէին համազգիրքն արք եւ կանայք վայիւք եւ ճջօք, հող ի գլուխ լինելով, զճակատ հարկանէին եւ զօճիս պատարէին, եւ ողբովք եւ աշխարանօք լնուին ամենայն փողոցք լայնանիստ քաղաքին: Եւ ահ մեծ անկանէր ի վերայ Սառակինոս գնդին. եւ ոչ լինէր նոցա համարձակ ելանել քան զքաղաքն. այլ անձնապահ լինէին յամրութեան քաղաքին:

Ապա իբրեւ զայս յաջողուած գործոյ տեսանէին նախարարք Հայոց՝ ամենեքեան միամտեալ ընթանային զհետ անմիտ խորհրդին. զի կարծէին լցեալ զժամանակ իշխանութեանն Իսմայելի, եւ մանաւանդ պատրեալք առաւել ի կարծիս առն միոյ մոնոզոնի, որ մոլորութեան հոգւովն շարժեալ՝ մարգարէանայր սնոտիս եւ ընդունայն ասելով. «ահա մերձեալ է ժամանակ փրկութեան ձերոյ. զի այժմ ընդ հուպ դարձցի գաւազան թագաւորութեանն միւսանգամ ի տուն Թորգոմայ, առնուլ ձեօք զվրէժ յազգէն Իսմայելի. եւ դուք մի՛ զանգիտէք յերեսաց նոցա, թէ նուագունք իցէք, զի մի այր ի ձէնջ հալածեսցէ զհազարսն, եւ երկուքն զբիրսն. զի զպատերազմն ձեր տէր պատերազմեսցի. զօրացարո՛ւք, մի՛ զանգիտէք»: Եւ այսպէս տեսիլ սուտ եւ ըղձանս ի ստից օր ըստ օրէ պատմէր նոցա, որում առհասարակ հաւատացեալ՝ տեսանօղ զնա կոչէին: Եւ յայսմ բանէ ամենեքեան պատրեալք՝ զրգռեցուցանէին զմեծ սպարապաետն Սմբատ որդի Աշոտայ՝ հաւանել այնմ խորհրդի: Իսկ նա իբրեւ յակամայ կամաց շարժեալ յիւրմէ հաստատուն եւ յանխոնարհելի խորհրդոցն՝ չոգաւ զկնի խաբեբայ եւ մոլեկան առնն այնորիկ:

Եւ ժողովեալ ամնայն նախարարք Հայոց ի մի վայր՝ առնէին առ միմեանս երդմունս եւ դաշինս ուխտի՝ կեալ եւ մեռանել ընդ միմեանս: Եւ այսպէս միախուռն ժողովեալք առ միմեանս՝ արք իբրեւ ը. զի բազումք ի ռամիկ ժողովոց եկեալ խառնէին ի գունդն նոցա. եւ համբարձեալ զնացին ի կողմանցն այնոցիկ պաշարել զքաղաքն Թէոդուպոլիս որ է Կարնոյ քաղաք: Եւ պաշարէին զնա պատնիշօք, եւ

գամենայն ժամանակս ծմերայնույն մարտ եղեալ կռուիին ընդ նմա, կանգնեալ զնովաւ մահարձան, եւ հատանէին վէտս ծակուց արտաքուստ ի քաղաքն. այլ ոչ ինչ կարացին ստնանել, բայց որչափ սակաւ ինչ ի քարէ մեքենայիցն, որովք սատակէին ի քաղաքէն:

Իսկ Աշոտ ի տանէ Բագրատունեաց, որդի իշխանին Սահակայ, զի էր այր խոհական հանչարով՝ ոչ միաբանեաց ի գործ վնասակար աղէտին. այլ եւ զնոսա եւս խրատէր, ի բաց թողուլ զվնասակար կարծիսն՝ զոր ունէին ի վնասակար խրատուէ մոլեկան մոնոզոնին, եւ անձնապահ լինել անձանց եւ ընտանեաց նոցին, զի ասէր «մանկունք էք եւ կրտսերագոյնք հասակաւ. եւ գիտեմ եթէ ոչ կարէք զդէմ ունել զօրութեան բազմագլուխ վիշապին, զի հզօր է զօրութիւն նորա եւ անթիւ բազմութիւն ընդ ձեռամբ նորա, եւ անչափ պատրաստութիւն զինուց ի գանձս նորա. եւ ամենայն թագաւորութիւնք որք հակառակ կացին իշխանութեան նորա՝ փշրեցան որպէս զանօթ բրտի. զի թէ Հռովմայեցւոց թագաւորութիւնն ոչ կարաց համբառնալ զձեռս ի վեր, այլ սարսեալ դողայ յերեսաց նորա, եւ ոչ յանդգնել ընդդէմ տէրունեան հրամանին. զի եւ դուք չէք անտեղեակ ամենայն զօրութեան արքային Յունաց, քաջութեան անձին նորա եւ բազմութեան եւ պատրաստութեան զօրաց նորա, զի ամենեւին ընդ միտ անգամ ոչ էառ ածել զմտաւ առնուլ զաշխարհս Հայոց ի ձեռաց նորա. Կոստանդին որդի Լեւոնի, որ մենամարտեալ ի միում աւուր ընդդէմ ահաւոր գազանացն՝ սպան զառիժն իբրեւ զուլս այծեաց: Արդ որ զայս ոյժ զօրութեան ունէր՝ այնպէս ընթադրեալ է յահէ չարաթոյն գազանին որ ապականէ գերկիր. իսկ դուք յո՞վ արդեօք ապաւինեալ, եւ կամ որո՞վ զօրութեամբ եւ որո՞վ ուժով կարէք զդէմ ունել անյաղթելի իշխանութեան նորա: Այլ արդ եթէ հաճոյ թուի անձանց ձերոց՝ ընկալարուք զխրատ իմ, քանզի զօգուտն ձեր եւ զպիտոյսն եւ զանդորրութիւն աշխարհիս տեսանեմ եւ. զի այս լինի ելք գործոյդ, կամ դառնալ ձեզ եւ մտանել ընդ հնազանդութեամբ նոցա, եւ հանդարտել եւ կեալ խաղաղութեամբ յերկրիս ձեր, եւ կամ մերժիլ փախստեամբ համօրէն ընտանեօք յերկրէս ձերմէ, եւ լքանել, թողուլ զժառանգութիւն հարցն ձերոց զբնակութիւնս ձեր, եւ զանտառս եւ զանդաստանս, նա եւ զգերեզմանս հարց ձերոց, եւ երթալ բնակիլ նժդեհութեամբ ընդ արքային Յունաց: Եւ կամ թէ ոչ՝ անկանիցիք ի ձեռս նեղչաց ձերոց ի միում աւուր, եւ անախորժելի մահուամբ բառնայցեն զձեզ ի կենաց, զի գիտեմ եւ զբարս անաստուածութեան իշխանին Իսմայելի, զի ոչ դադարէ մինչեւ կատարէ զկամս անձին իւրոյ»:

Իսկ նոքա ոչ ընկալան զոր լուան. զբանս խրատու օգնութեանն յընչաց քերէին, իբրեւ զխրատ նենգութեան. քանզի յոյժ հաւանեալք էին ստապատում առն մոլորելոյ, որ օր ըստ օրէ յորդորէր զնոսա կալ պնդակազմ ի գործ առաջարկեալ եւ մի՛ ինչ երկմտութեամբ ստգտանել զանձինս. որոյ անուղղայ կամակորութիւն ջախջախուն խորհրդին անդէն ընդհուպ երեւէր. զի քակեալ ի միմեանց անմիաբանք լինէին: Զի նախարարք տանն Արծրունեաց Համազասպ եւ եղբարք իւր եւ զօրք նորին մնացին անդէն ի կողմանս Վասպուրական աշխարհին. եւ Վասակ որդի Աշոտոյ եւ որք ի տոհմէ

Ամատունեացն եւ Տրունեաց՝ մնացին անդէն, ոմանք յամուրն բերդի ի Ղարիւնս գեօղ եւ ի ծագն Մակուայ, եւ ոմանք ի ձորն Արագեղտայ ամրացեալք՝ սփռէին շուրջ զգաւառօքն ի պէտս կերակրոց եւ անդրէն դառնային յամուրս իւրեանց:

Իսկ զօրքն Տաճկաց որ ի Ղուին քաղաքի՝ ելեալ ասպատակէին ի տեղիս տեղիս գաւառաց որ շուրջ զինքեամբք, եւ առնէին աւարառութիւնս եւ հեղմունս արեանց ի գիւղն Պտղունս եւ ի Թալին եւ ի Կողբ, եւ յայլ բազում տեղիս սուր ի գործ արարեալ՝ զբազումս դիաթաւալ կացուցանէին:

Իսկ ի գալ գարնայնոյն գունդ կազմէր իշխանն Իսմայելի ի վերայ երկրիս Հայոց, եւ գումարէր զընտիրս հեծելոց իբրեւ արս լռ ընտիր երիվարաւ եւ կուռ սպառազինութեամբ ի տոհմէ Խորասան գնդին, եւ տայր ի ձեռս զօրավարի միոյ որում անունն էր Ամր. եւ առաքէ զնա յինքենէ ի լայնանիստ եւ ի հռչակաւոր անուն քաղաքէն, զոր շինեաց ինքն Աբղլա ապաւէն ամրութեան հզօրագոյն եւ անառիկ պարսպով ամրացեալ, որ անուանեալ կոչէր Բաղդադ:

Եւ համբարծեալ զօրավարին ի կողմանցն Ասորոց՝ գայր հասանէր յաշխարհս Հայոց ի քաղաքն Խլաթ, մեծաւ զգուշութեամբ եւ բազում պատրաստութեամբ զինուց: Իբրեւ մտանէր ի քաղաքն՝ տեղեկանայր ի քաղաքցւոցն անտի զոպիսութիւն զօրացն Հայոց, եթէ քանիք եւ եթէ ո՞յք իցեն զօրագլուխք, եւ եթէ միաբանք իցեն ի սէր միմեանց եթէ երկբայք, եթէ քաջայաղթ իցեն եթէ յամրեղք, եթէ ունիցին պատրաստութիւն զինուց եթէ ոչ: Ջայս ամենայն տեղեկացեալ՝ պատրաստէր ըստ նմին զզօրագլուխս զօրաց իւրոց:

Իսկ Աշոտ որդի Սահակայ, զի էր ի քաղաքին յայնմիկ՝ զեկուցանէր զգալուստ թշնամեացն նախարարացն Հայոց, զի ուր ուրեք եւ իցեն, ի մի վայր գումարեցին կեալ եւ մեռանել ի վերայ միմեանց: Իսկ նոցա անհաւատալի թուեալ իրք հրովարտակին՝ համարէին, (թէ) դաւող խորամանկութեամբ կամի փրկել զքաղաքն ի պաշարմանէ անտի, իբրեւ մտերիմ զինքն ցուցանել Իսմայելացւոցն. եւ զայս առեալք ի միտ՝ անընկալք եղեն բանից նորա, այլ տակաւին զառաջի արկեալն իւրեանց խոկային կատարել: Ապա յետ այսորիկ գումարէին նախարարք ազգին Արծրունեաց զզօրս Վասպուրական աշխարհին, Համագասպ եւ եղբարք իւր եւ որք ի տոհմէ Ամատունեաց եւ զօրքն որ ընդ նոսա: Կոչէին ի թիկունս օգնականութեան զՎասակ որդի Աշոտոյ, զեղբայր Սմբատայ սպարապետի ի տոհմէ Բագրատունեաց եւ զզօրսն նորին. եւ խաղացեալ յառաջ՝ երթային ի վերայ Արճէշն աւանի՝ բրել զնա ի հիմանց եւ զզօրսն որ ի նմա՝ հարկանել սրով:

Եւ իբրեւ հասանէին ի գաւառն Առբերանի ի գիւղն Բերկրի՝ մնային միմեանց գումարութեան: Եւ զբազումս յաշխարհականացն հրապուրեալ զկնի ինքեանց՝ ի հետիոտսն տանէին ի մարտ պատերազմի: Եւ մինչդեռ զայս խորհուրդ առհասարակ կամէին կատարել՝ վաղվաղակի հասանէր

առ նոսա լուր զօրացն Իսմայելի. քանզի ելկեալ ոմն պատմեաց նոցա, եթէ զօր բազում յորդոցն Իսմայելի հասեալ ի վերայ՝ սպասէ ձեզ: Որում ոչ անսացեալ Համազասպ տէրն Արծրունեաց՝ հարուածովք տանջէր զնա իբրեւ զիրապուրիչ ստութեան. եւ ինքն խրոխտացեալ զնաց ի վերայ Արձէշն աւանի հանդերձ զօրօքն իւրովք: Եւ իբրեւ մօտ հասանէին ի քաղաքագիւղն՝ բնակիչք քաղաքին յառաջ զգացուցին ի քաղաքն Խլաթ առ Ամր զօրավարն Իսմայելի զգալուստ նախարարացն Հայոց: Եւ նորա խաղացեալ բազմութեամբ զօրացն՝ գայր եւ դարանամուտ լինէր մերձ ի գիւղն Արձէշ: Եւ մինչդեռ մարտնչէին գունդն Հայոց ընդ ամրոցին՝ վաղվաղակի յարեան դարանամուտքն ի թագստենէն եւ զեղան ի վերայ զօրացն Հայոց, եւ ի փախուստ դարձուցեալ՝ կոտորեցին զմեծ մասն հետեւակ զօրուն որ յաշխարհաբնակ մարդկանէն էին. քանզի էին մերկք եւ առանց զինուց եւ անհմուտք պատերազմի. որք միանգամ հանդիպեալք դառն լուսոյ աւուրն այնորիկ, ի սուր անողորմ մաշեցին զնոսա. եւ ոմանք առ վտանգի տարակուսանացն գետավէժ եւ ծովահեղձ լինէին: Իսկ ի տոհմէ նախարարացն վախճանեցան արք դ, որք էին ի նոցանէն երեքն ի տոհմէ Տրունեաց եւ մինն Յուրծայ գեղջէ, իսկ որ յռամիկ ժողովոյն վախճանեցան՝ էին իբրեւ ոչ մարդ: Եւ այլք ի փախուստ դարձեալք՝ հազիւ ուրեմն զապրուստ անձանց գտանէին: Եւ եղեւ չարմբեր նեղութիւն վտանգիս այսորիկ յամսեանն հրոտից, որ օր չորրորդ էր ամսոյն յաւուր շաբաթու: Եւ թշնամեացն հետամուտ եղեալ՝ հալածէին զզօրսն Հայոց մինչեւ ի տեղին որ կոչի Տայ գիւղ. եւ ապա դարձան ի հետոց նոցա եւ առնէին ուրախութիւն մեծ ի բանակն իւրեանց:

Յայնժամ ոչ սակաւ յաճախէր հեծութիւն աշխարհիս Հայոց, եւ ուրացողաց թշնամեացն ցնծութիւն եւ հրճուանք. քանզի նոյնժամայն շունչ կլեալք՝ դարձեալ յարձակէին, ուշ եղեալ ելանել յառաջին պողոտայն արքունի ընդ գաւառն Ապահունիս: Հասանէին ի գաւառն Բագրեւանդ ի գիւղն Արծնի. անդ հարկանէին զբանակս իւրեանց առ եզերք գետոյն որ ընդ նա անցանէ. եւ ընդ նոսա ամենայն արուեստականք եւ յարդարիչք զինուց. որք պատրաստէին զէնս եւ անօթս պատերազմի:

Իսկ այն զօրք, որք պահէին զքաղաքն Կարնոյ՝ հասուցանէին զնա մերձ յապականութիւն. քանզի սաստկացաւ սով ի քաղաքին, եւ կամէին յակամայ տալ զքաղաքն ի ձեռս: Եւ իբրեւ եհաս զրոյց պարտութեան զնդին ի քաղաքն Կարնոյ՝ յայնժամ լքաւ սիրտ արանց պատերազմողաց զօրացն Հայոց. եւ թոյլ ետուն պաշարման քաղաքին: Եւ թէպէտ կարօղ էին մեկնել ի կողմն Յունաց եւ ապրեցուցանել զանձինս ի չարասէր ապիրատութենէ զրպարտողացն՝ սակայն լա՛ւ համարեցան զմահ անձանց քան տեսանել զկորուստ աշխարհիս եւ զանպատուութիւն եկեղեցեաց Քրիստոսի: Եւ զայս զմտաւ ածեալ՝ թէպէտեւ նուագունք էին քան զթիւ թշնամեացն՝ ինքնական յօժարութեամբ դիմեցին ի վիշտն. եւ ժողովեալ զգունդս իւրեանց իբրեւ արս եռ՝ զնացին ի քաղաքէն Կարնոյ, անցանէին ընդ սահմանս Բասենոյ ի գաւառն Բագրեւանդ: Իսկ եւ իսկ անցեալ ընդ գետն Արածանի՝ յարձակէին արիութեամբ սրտի ի վերայ թշնամեացն. եւ բացագոյն երկու վտաւանօք զատուցանէին

զաղխն իւրեանց եւ զերիվարս. եւ ի հետիոտս զայրագնեալ պատրաստէին ի մարտ պատերազմի թշնամեացն: Ելանէին ապա եւ գունդք թշնամեացն ի վերայ նոցա բազում պատրաստութեամբ:

Եւ ընդ ծագել արեգականն խմբեցաւ պատերազմն. եւ իբրեւ բախեցին ընդ միմեանս՝ նախ զօրացեալ գունդն Հայոց՝ հարկանէին բազում հարուածս, եւ ի փախուստ դարձուցեալ զթշնամիսն սատակէին զբազումս: Եւ դարձեալ զօրացեալ՝ դարձան ի փախստենէ, եւ դիմադարձեալ զայրագին ցասմամբ՝ լնուին արհաւրօք զբազմութիւն ռամիկ ժողովոյն. եւ ի փախուստ դարձուցեալ զոմանս ի նախարարացն եւ ի նոցին հեծելոցն եւ զռամիկսն որք ընդ նոսա, զի զբազումս ի նոցանէն հարեալ տապաստ դաշտացն արկանէին:

Իսկ քաջայաղթ նահատակքն թէպէտեւ նուագունք էին ի մէջ չարաշուք որսողացն՝ սակայն ոչ ինչ զանգիտեցին ի դառնաշունչ օրհասէն. այլ մինչ ի սպառ գումարեալք ոգւով չափ՝ մարզէին զմիմեանս բանիւք ասելով. «քաջութեամբ մեռցուք ի վերայ աշխարհիս մեր եւ ի վերայ ազգիս, եւ մի տեսցեն աչք մեր կոխան ոտից լեալ պղծալից արանց զսրբարանս մեր եւ զտեղի փառատրութեան Աստուծոյ մերոյ. այլ նախ՝ ընդդէմ մեր լիցի սուր թշնամեացն. եւ ապա լիցի զոր կամիցին. փոխանակեսցին անձինք մեր ընդ ճշմարտութեան հաւատոյս եւ մի ընդ երկրաւոր զբազմանս. զի այս մահ՝ ժամանակեան եւ կեանքն՝ յաւիտենական»: Եւ զայս քաջալերութիւն տուեալ միմեանց՝ ի բարձունսն կարկառեալ զաչս՝ օգնութիւն ի բարձրելոյն հայցէին ասելով. «Աստուած, յօգնութիւն մեզ հայեաց եւ յընկերել մեզ փութա: Ամաչեսցեն զամօթ մեծ որք խնդրեն զանձինս մեր, եւ մեք զանուն քո, տէ՛ր, կարդասցուք ի նեղութեանս մերում եւ զանուն քո, տէ՛ր, փառաւորեսցուք ի նեղութեանս յոր պաշարեալս եմք. զի ահա շրջապատեալ պահեն զմեզ չարք՝ որոց ոչ գոյ թիւ, եւ ժամանեցին մեզ երկունք մահու»: Եւ այս եւ առաւել եւս քան զսոյն մատուցանէին խնդրուածս աղերսականս եւ մաղթանս փափագելիս:

Եւ յետ այսորիկ դարձեալ զօրացեալք յօգնականութենէ վերնոյն՝ ո՛չ ինչ կասեցին յառաջի արկեալ խորհրդոյն. քանզի չէին աւելի քան զք մի արանց ի մէջ լոցն: Զի որպէս ուսաք ի նոյն ինքն ի թշնամեացն՝ ունէին, ասէ, ընդ ինքեանս մարտակիցս զիրեշտակական բազմութիւնս, որ մարմնական տեսլեամբ երեւէին թշնամեացն. զի տեսանէին երիցունս եւ պապասս աւետարանօք եւ մոմեղինօք եւ խնկօք առաջի նոցա երթալով՝ զօրացուցանէին զնոսա: Եւ անխնայ կոտորմամբ խնդրեցին զվրէժ անձանց մինչեւ պարտեցան ձեռք նոցա ի ծանրութենէ զինուցն միանգամայն. զի ոմանք թափուր մնացեալք ի զինուցն՝ անկան ի ձեռս նոցա, եւ իսկոյն առեալք զիրաժեշտ մեղանչական կենցաղոյս՝ փոխեցան ի հանդերձեալ յուսոյն ակնկալութիւնն երանելի եւ քաջ նահատակքն. որոց զօրագլխացն անուանքն են այսոքիկ. ի տանէն Բագրատունեաց սպարապետն Սմբատ, եւ Սահակ՝ բարձակից եւ նիզակակից նորին. ի տանէն Մամիկոնեանց Մուշեղ զօրավար եւ Սամուէլ տէր Մամիկոնէից, որ էր

որդի մատաղ եւ առոյգ գեղեցկութեամբ, աներ սպարապետին մեծի. եւ ի տանէն Գնունեաց Վահանն դաշնակ: Եւ այլք բազումք ի նախարարաց եւ յռամկաց զորս ոչ բաւեն մի ըստ միոջէ յանուանէ թուել, որք անկանէին իբրեւ արք գռ, որոց ողորմելի կատարածն եւ վախճանն անարգապէս. զի եւ ո՛չ հող նոցա բաւէր թաղել զդիակունսն թշուառացելոցն ի պատերազմէն. այլ բացընկեցիկ օթագայել ի վայրի, յարեւու եւ ի փոշուջ եւ յանձրելի եւ մրրիկս հողմոց:

Եւ յայնժամ սաստկապէս յաճախէին ողբք եւ աշխարանք աշխարհիս Հայոց. վասնզի առաջնորդք մեծք եւ զօրագլուխք պատուականք բարձան ի միջոյ ի միում վայրկենի ժամու. եւ երկիրս առհասարակ ի խոր տխրութեան ըմբռնեալ՝ կոծէին կոծ մեծ եւ աւաղէին զվախճան նախամարտկացն հզօրաց եւ քաջաց. քանզի մնացին թափուր յօգնականութենէ նոցա, եւ մատնեցան ի ձեռս գազանաբարոյ եւ անհամբոյր թշնամեացն: Յիշէին ապա եւ ի նեղութեան զպաշտպան այցելութիւնն Աստուծոյ, զոր ի սկզբանցն պահեաց զողորմութիւն առ ազգս մարդկան, եւ մանաւանդ առ փառաբանիչս անուան իւրոյ. եւ հայցէին զխնամօղ ներողութիւն նորա հասանել յօգնականութիւն տարակուսելոցն եւ յուսակորոյս եղելոցն ի կենաց աշխարհիս: Զի յետ կորստեանն որ եղեւ յԱրձէշն աւանի՝ անդէն ընդ հուպ հասին չարիքս այս ի նոյն ամսեանն ի հրոտից ի ժդ յաւուր երկուշաբաթուջ: Եւ եւս դժնդակ նեղութիւն էր, զի եւ ոչ տեղի անգամ զոյր լալոյ եւ ողբոց համարձակապէս զննջեցեալսն, եւ ոչ հաց սգոյ բեկանել ի տունս իւրեանց, եւ ոչ տալ գերեզմանի զվախճանեալսն:

## ԳԼՈՒԽ ԼԵ

Իսկ թշնամեացն սփռեալ զասպատակ իւրեանց ի գաւառն Բագրեւանդ եւ ի սահմանակիցս նորա՝ եւ տազնապ մեծ յարուցանէին ի վերայ բնակչաց երկրին, ուս եղեալ ընդ ամենայն քաւարանս աղօթից՝ խոկային կործանել եւ շփոթել զսրբութիւն եկեղեցեաց Քրիստոսի. խորտակէին եւ զնմանութիւն պայծառացեալ խաչին Քրիստոսի, զոր ապաւէն եւ հովանի յելս եւ ի մուտս կանգնեալ ի պատճառս երկրպագութեան համագոյ Երրորդութեանն. եւ հրկիզութեամբ բառնային ի միջոյ: Վարէին ուժգին հեռութեամբ ընդ քահանայս եւ ընդ մոնոզոնս ընդ պաշտօնակիցս նոցին, իբրեւ առաջնորդք նոցին՝ որք վախճանեցան ի պատերազմին: Յափշտակէին եւ ի տեղիս տեղիս զսպաս եկեղեցւոյ. եւ զնշխարս սրբոց Աստուծոյ վարեալ տանէին յաւարի: Եւ իբրեւ լցան զօրքն անօրէն յաւարէ աշխարհիս Հայոց՝ դարձեալ ելանէին ի վերայ ամրոցաց եւ նուաճէին զապաստանեալսն յամուրսն՝ կոչել ի խաղաղութիւն, եւ տային զիր երդման եւ իջուցանէին յամրոցացն:

Եւ ինքն չու արարեալ իբրեւ պանծալի եւ քաջ յաղթութեամբ՝ դէմ եղեալ զնայր յաշխարհէս Հայոց. անցանէր. ընդ աշխարհն Պարսից, յանդիման կամէր լինել իշխանին Իսմայելի, իբրեւ զի զփոխարէն

միամտութեան վաստակոցն առցէ ի նմանէն: Եւ նոյնժամայն հասեալ ի վերայ նորա դատաստան յիրաւադատէն Աստուծոյ՝ սատակէր ի կենաց յերկրին Պարսից: Քանզի չարաչար ցաւօք տանջեալ սատակէր եւ ըստ արժանւոյն ընդունէր զհատուցումն վրէժխնդրութեան. զի փոխանակ անպարտ արեանն հեղլոյ ի ձեռն նորա՝ հեղաւ արիւնն իրաւացի, թէպէտեւ ոչ սրով մարդկան՝ այլ աներեւոյթ սրով հրամանաւ բարձրելոյն, որ ազգողական թափանցական զօրութեամբ քան զամենայն սուր երկսայրի յորոշումն ոգւոյ եւ շնչոյ եւ յօդից եւ ուղղոց անցանէ: Այնու սրովն խնդրեաց զվրեժ արեան որդւոց իւրոց, եւ զհատուցումն ատելեաց իւրոց հատոյց. եւ զերկիր ժողովրդեան իւրոյ սրբեաց եւ խնայեաց ի ժողովուրդ իւր. զի զգաւազան ժողովրդեանն մերժեաց յերեսաց նոցա: Միւսանգամ ապահով եղեն ի բնակութիւնս իւրեանց:

## ԳԼՈՒԽ ԼԶ

Յայնմ ժամանակի դարձեալ առաքէ իշխանն Իսմայելի ի վերայ աշխարհիս Հայոց հրամանատար փոխանակ Հասանայ զԵգիտ: Եւ ինքն Աբղլա լցեալ ամենայն ախորժակօք չարասէր կամաց իւրոց եւ ճնշեալ զոգի իւր ի բաղձանս արծաթսիրութեան ախտի, եւ ազահեալ զազահութիւն չար տան իւրոյ՝ ընդունէր զմարգարէին նզովսն. եւ յուսակորոյս սատակէր անդէն ընդ հուպ ի նմին ամի: Իսկ զհանդերձեալն զտեղի դատաստանի նորա յայտնեաց՝ որ բոլորեցունն է հատուցանող միում ումենն յարժանաւորաց իւրոց ծառայից, քահանայի միոջ. զի տեսանէր ի տեսլեան սակաւ աւուրբք յառաջ քան զվախճանել կենաց նորա՝ տեղի խոշտանգանաց, եւ ի նմա վիհ զբոյ որ ամբաւ էր խորութեամբ, եւ ի բերան վիին կառուցեալ դուռն մի երկաթի: Եւ ածեալ զնա երկուց զինուորաց՝ կացուցանէին առ բերան զբին, եւ ի բաց առնով զկափարիչ վիին՝ տեսանէր զի ելանէր բոց վիին ի վեր մինչեւ յերկինս, յոր առեալ ընկեցին զգործունեայն չարի. եւ դարձեալ ի վերայ կափուցեալ զնոյն դուռն՝ ըմբռնէին զնա յելանելի կապանս ընդունել զարժանաւոր հատուցումն: Ջայսպիսի յայտնութիւն տեսլեան գուշակեալ վասն նորա, որ արդարեւ վայել էր ըստ չարութեան գնացից իւրոց զայնպիսի ընդունել հատուցումն յարդար դատողէն:

## ԳԼՈՒԽ ԼԷ

Եւ յետ այսորիկ յաջորդէ զիշխանութիւն նորա Մահմետ Մահադի որդի նորա: Եւ սա էր ազնուական քան զհայր իւր եւ լաւագոյն բարուք: Եբաց զամենայն տունս գանձուց զորս աղխեալ պահէր ամբարիշտն Աբղլա, եւ բաշխեաց պարգեւս զօրաց իւրոց: Համարձակեաց եւ զդրունս մարգից՝ հանել

զվաճառականս ի վաճառս իւրեանց եւ լնուլ զպէտս կարօտելոց. եւ եղեւ առատութիւն երկրի, եւ գիւտ արծաթոյ ընդարծակեցաւ. եւ բնակչաց երկրի անդորրութիւն եղեւ ի հարկապահանջ բռնութենէն. զի թէպէտեւ զանուր լծոյ հարկին ծանրացոյց՝ սակայն վասն գիւտի արծաթոյն հանգեալ երկիրս առ փոքր մի ի չար տառապանաց վտանգին. քանզի եւ լերինք արծաթոյ յայտնեցան յաշխարհիս Հայոց առ ի հանել ի նոցունց խանութս արծաթոյ զտոյ ի պէտս մարդկան յաւուր իշխանութեան նորա:

Եւ ինքն Մահմետ սկսաւ գոռալ ընդդէմ իշխանութեանն Յունաց. եւ գումարեալ զօրս՝ տայր ի ձեռս զօրավարի միոջ իւրոյ եղբօր, որուն անուն էր Աբաս, եւ առաքէ զնա յաշխարհն Յունաց. քանզի ի նոյն ամի սատակմանն Աբդլայի վախճանեցաւ կայսրն Կոստանդին, եւ Լեւոն որդի նորա փոխանորդեալ զաթոռ հօր իւրոյ: Եւ մինչդեռ նա զայս ածէր զմտաւ ի վերայ աշխարհին Յունաց, ասպատակել զօրօք ի վերայ նորա՝ առաքէ վաղվաղակի արքայն զօր բազում ի վերայ Բասանաստանի որուն Բիշանն կոչի, եւ կարգէ ի վերայ նոցա զօրավարս երիս. որք էին երկու ի նոցանէն ի նախարարացն Հայոց, անուն միունն Տաճատ ի տանէ Անձեւացեացն, եւ երկրորդին Արտաւազդ ի տանէ Մամիկոնեանց, եւ միւսն ի զօրացն Յունաց: Որոց խաղացեալ յառաջ զօրօք բազմօք՝ հասանէին ի կողմանս Կիլիկեցւոց եւ Բիշանու, եւ սփռեալ զասպատակս իւրեանց ի վերայ աշխարհին՝ առին զբազում քաղաքս եւ զգաւառս եւ զգիւղս, եւ որք միանգամ ելին ընդդէմ նոցա պատերազմել՝ ջաղխեցին մանր իբրեւ զփոշի. եւ ինքեանք առեալ զբազմութիւն խառնիճաղանճիցն վարեցին յաւարի, զորոց զթիւ գերելոցն ասեն լինել ասելի քան ժե բիւր արանց, զորս առեալ տանէին յաշխարհն Յունաց: Եւ երթեալ յանդիման լինէին կայսերն Յունաց հանդերձ բազում աւարաւ. եւ բազում զովութեամբ ընդունէր կայսրն Լեւոն զզօրսն իւր, եւ մեծամեծ պատիւս ընծայէր զօրագլխաց իւրոց. եւ դադարէին յամին յայնմիկ:

## ԳԳԼՈՒՄ ԼԸ

Իսկ ի գալ միւսոյ ամին յդէր դեսպանս իշխանն Իսմայելի, իբրեւ խրոխտալով զարհուրեցուցանել կամեցեալ՝ մեծամեծս փքայր. տայր տանել, որպէս լուաք, ընդ պատգամին սերմն մանանխոյ զչափ երկուց դրուաց, եւ դրէր առ թագաւորն Յունաց, եթէ «Վաղվաղակի առաքեցից ի վերայ աշխարհիդ քո զբազմութիւն զօրաց իմոց ըստ թուոյ հատոյ մանանխոյդ զոր տեսերդ, թէ բաւեսցէ հող երկրի քո զանչափութիւն զօրաց իմոց ընդունել: Այլ արդ եթէ գուցէ զօրութիւն ի ձեռին քո՝ պատրաստեաց ընդ իս ի պատերազմ»: Եւ ընթերցեալ կայսերն զգիրն՝ ոչ ինչ ամբոխէր ի խորհուրդս իւր. այլ հաստատուն մտօք գրէր պատասխանի «Ոչ է, ասէ, զյաղթութիւն մարդկան ստանալ անձամբ. այլ որոց պարգեւէ Աստուած. քանզի կարող է Աստուած տալ զզօրսդ քո կերակուր զօրաց իմոց ըստ առակի



մանանխոյն գոր յղեցեր: Այլ դու գոր ինչ խոստացար առնել՝ արասցեն, եւ որ ինչ հաճոյք են կամաց Աստուծոյ՝ կատարեսցին»:

Եւ նոյնժամայն ելանէ հրաման ի կայսերէն գաղթել զբնակիչս աշխարհին ի քաղաքս, յամուրս եւ յամուր աշտարակս: Եւ գումարեալ իշխանն Իսմայելի զօրս անթիւս՝ կարգէր ի վերայ նոցա զօավար զնոյն այր զորմէ վերագոյնն ասացաք. եւ առաքէ զնոսա բազմութեամբ ի վերայ երկրին Յունաց: Որոց երթեալ հասանէին ի վերայ երկրին Գաղատացոց, եւ պաշարէին զքաղաքն լայնանիստ որ անուանալ կոչի Ամուրիա: Եւ նստեալ զնովաւ բազմութեամբ զօրացն՝ պաշարեալ պահէին զնա իբրեւ ամիսս գ, այլ ոչ կարէին ստնանել. քանզի պարսպաւ էր ամրացեալ, եւ ոչինչ նուազ զգուշութիւն մատուցանէին շուրջքն: Քանզի շուրջ զքաղաքաւն բոլսն ակունք Սագառիս գետոյ, որով ի ճախճախուտ տղմոյն անկռուելի մնայր հաստայարկ դիրք քաղաքին. եւ ոչ ինչ կարէին վնասել, այլ նստեալ միայն պահէին: Գումարէր զզօրսն իւր ապա եւ Եղիան, որ էր հրամանատար աշխարհիս Հայոց, հասանել ի թիկունս օգնականութեան զօրավարին Աբասայ: Եւ երթեալ ի կողմանս Պոնտոսի՝ հասանէր ի Կողոնիա բերդ քաղաքաց, եւ ի Գովաթա եւ ի Կաստիղոն եւ ի գաւառն Մարիթենէս. ընդ որս մարտ եղեալ կռուէր: Այլ ոչ ինչ օգտեալ ի նոցունց՝ դառնայր մեծաւ ամօթով յաշխարիս Հայոց: Թողին եւ զօրքն Իսմայելի զքաղաքն Ամուրիա ի պաշարմանէն, եւ գնացին յաշխարի բնակութեան իւրեանց:

## ԳԼՈՒԽ ԼԹ

Կայ եւս մեզ պատմել զառաջի արկեալ խորհուրդս. Քանզի յեօթներորդ ամի Մահմետի վախճանեցաւ կայսրն Լեւոն, որդի Կոստանդինի. եւ թագաւորէ Կոստանդին որդի նորա ընդ նորա, մանուկ մատաղ հասակաւ: Իբրեւ ետես Մահմետ իշխանն Իսմայելի զվախճան արքային Յունաց՝ գումարէ զօր բազում եւ կարգէ ի վերայ նոցա զօրավար զԱհարոն զորդի իւր, եւ առաքէ ի վերայ աշխարհին Յունաց: Եւ իբրեւ հասին զօրքն Իսմայելի յաշխարին Յունաց՝ նոյնժամայն ելին զօրքն Յունաց ընդդէմ նոցա. եւ նստեալ պահէին զմիմեանս, խից արկեալ ճանապարհաց նոցա: Եւ ոչ կարէին ելանել զօրքն Իսմայելի ի խնդիր կերակրոց. եւ լինէր սով մեծ ի բանակին Իսմայելի:

Իսկ Տաճատ որդի Գրիգորի, որ էր ի տանէ Անձեւացի, զորմէ յառաջագոյն պատմեցաք, զի երբեմն փախստական եղեալ յիշխանէն Իսմայելի առ կայսրն Կոստանդին յաշխարին Յունաց, եւ նորա ընկալեալ զնա խնդութեամբ՝ մեծաւ շքեղութեամբ մեծարէր վասն քաջութեան անձին նորա. զի յառաջագոյն ի համբաւոյ ծանուցեալ էր զարիութիւն նորա: Որոյ անդէն ցուցեալ արքային զարիութիւն ի կողմանս Սարմատացոց, որ անուանեալ կոչին Բուլղարք, եւ դառնայր, մեծաւ յաղթութեամբք: Եւ

տեսեալ կայսերն զքաջութիւն սրտի նորա՝ կարգէր զնա զօրավար ի վերայ զ բիւր արանց, եւ կայր ի հնազանդութեան արքային Յունաց ամս իբ: Իսկ յետ վախճանին Կոստանդնի եւ Լեւոնի որդւոյ նորա եւ յունելն զթագաւորութիւնն Կոստանդնի՝ հեռութեամբ վարէր առ նա թագուհին որ էր մայր Կոստանդնի կայսեր: Եւ վասն այնր պատճառի ձեռնամուխ եղեւ առ իշխանն Իսմայելի: Քանզի իբրեւ եմուտ զօրն Իսմայելի ընդ պաշարմամբ Յունաց՝ յայնժամ խնդրէր ի նոցանէ զիր երդման՝ դառնալ անդրէն յերկիր իւր. եւ խոստանայր հանել զնոսա ի պաշարմանէն իւրեանց եւ տանել յերկիր բնակութեան իւրեանց: Եւ լուեալ իշխանին Իսմայելի՝ արագապէս կատարէր զխնդիրն. եւ տայր նմա երդմամբ չա՛փ զի՛նչ եւ խնդրեսցէ ի նմանէն: Եւ վստահացեալ յայն զիր երդմանն՝ ելանէր յերկրէն Յունաց ամենայն տամբ իւրով եւ հանէր զզօրսն Իսմայելի ի պաշարմանէ անտի: Եւ Ահարոն որդի իշխանին Իսմայելի հայր իւր անուանեաց զնա, եւ մեծամեծ պատուօք ընծայէր նա: Եւ իբրեւ յանդիման լինէր իշխանին Իսմայելի Տաճատն՝ բազում շնորհակալութիւն առնէր նմա եւ լնոյր զնա բազում ստացուածովք ի գանձուց արքունի. եւ տայր նմա պատիւ իշխանութեան ի վերայ երկրիս Հայոց, եւ առաքէ զնա յաշխարհ իւր մեծաւ շքեղութեամբ: Իսկ իբրեւ հասանէր իշխանն Տաճատ յաշխարհս Հայոց հրամանաւ իշխանին Իսմայելի առ Օթմանն, որ էր հրամանատար եւ ազգապետ ի վերայ երկրիս՝ անընկալ եղեալ ոչ կատարէր զհրաման իշխանին իւրոյ. այլ յապաղէր եւ յէր դեսպանս առ իշխանն իւրեանց, եթէ ոչ է կամք միաբանութեան նախարարաց Հայոց, եթէ զայր մի ապստամբեալ յիշխանութենէդ քունմէ եւ ձեռն տուեալ առ արքայն Յունաց՝ կացուցանել իշխան ի վերայ այնոցիկ, որ նուաճեալ են ընդ իշխանութեամբ քով. գուցէ եւ դաւաճան զօրաց մերոց լինիցի:

Եւ թէպէտ բազում անգամ կամեցեալ Տաճատն զեկուցանել զբեկումն իշխանութեան իւրոյ յականջս իշխանին Իսմայելի՝ այլ ոչ կարաց. զի ամենայն ուրեք զմուտս ճանապարհին պահէին, եւ ըմբռնէին զդեսպանս յղեալս եւ դնէին ի բանտի: Եւ ոչ եհաս տրտունջ նորա առ Մահմետ իշխանն եւ առ Ահարոն որդի նորա, մինչեւ ի կատարումն ամին այնորիկ: Եւ յետ այնորիկ հասեալ բողոք տրտնջմանն առ Մահմետ իշխանն եւ առ Ահարոն որդի նորա՝ խռովութիւն մեծ հասուցանէր առ Օթմանն, հրամանատար երկրիս. եւ իբրեւ յակամայ կամաց տայր զիշխանութիւնն Տաճատայ հրամանաւ իշխանին Իսմայելի:

Եւ ապա յետ այնորիկ գումարէր Օթմանն զզօրս նախարարացն Հայոց յերկրին Աղուանից ի դրունս Կասպից ի Դարբանդն կոչեցեալ քաղաք, որ է պարիսպ եւ պատուար ամրութեան շինեալ ընդդէմ զօրացն Հոնաց եւ Խազրաց: Կոչէ զՏաճատ իշխանն եւ զսպարապետն Բագարատ եւ զՆերսէի Կամսարական եւ զայլսն ի նախարարացն Հայոց յաւուրս տապախառն ծագման Հեփեստեայ հրագագաթան. եւ հարկանէ զբանակ իւր ի դաշտին որ կոչէր Քերան, ի դժնդակ եւ յանհանդուրժելի ջերմութեան տապոյ խորշակին: Եւ զբովանդակ աւուրս ամարայնոյ անցուցանէր ի հնոցածեւ ապառաժին դաշտի: Որում ոչ կարացեալ հանդուրժել նախարարացն Հայոց՝ վախճանէին ի

տապախառն օդոյն, որ վտանգեալ բառնայր ի կենաց աշխարհիս. եւ վախճանի իշխանն Տաճատ եւ սպարապետն Բագարատ եւ Ներսէին Կամսարական եւ այլք ի զօրացն: Եւ յոյժ ցասուցեալ իշխանն Իսմայելի Մահմետ ընդ աւաղական մահ իշխանին Տաճատայ եւ նախարարացն որ ընդ նմա՝ խափանէ զիշխանութիւն նորա. եւ առաքէ փոխանակ նորա զՌոհ ոմն իշխան եւ հրամանատար ի վերայ աշխարհիս Հայոց:

Եւ կալեալ զիշխանութիւնն Մահմետ ամս ը, եւ ընդ գալն Ռոհայ վախճանեցաւ:

## ԳԼՈՒԽ Խ

Ապա յետ նորա Մուսէ փոխանորդէ զիշխանութիւն հօր իւրոյ ամ ա: Եւ էր այր ժանտ եւ ապարասան եւ այսակիր. որ յանչափ շարժող այսոյն որ ի նմա՝ ի զբօսանել իւրում ի խաղս անարժան բարուցն՝ զմարդիկ կանգնէր փոխանակ մղղակի՝ նետածիգս առնել ի նոսա ի վարժումն անծին իւրոյ, զոր առժամայն հարեալ սատակէր ի կենաց: Եւ իբրեւ հաստատեաց զիշխանութիւնն իւր՝ առաքէ ի վերայ երկրիս Հայոց փոխանակ Ռոհայ զԽազմ ոմն, որ արդարեւ ըստ անուանն իւրոյ խազմարար եւ դժոխածեւ: Որ իբրեւ եհաս ի քաղաքն Դուին՝ ընդ առաջ եղեն նմա ամենայն նախարարաք Հայոց. ընդ առաջ լինէին նմա եւ իշխանք տանն Արծրունեաց Համազասպ եւ Սահակ եւ Մեհրուժան:

Իսկ բարեատեաց թշնամին տեսեալ զգեղաղէշ վայելչութիւն փառաց նոցա եւ զբարեզարգութիւն ազատախումբ գնդին որ ընդ նոսա՝ վաղվաղակի ըմբռնեալ զնոսա տայր ի պահեստ բանտի զանծինս զօրավարաց նախամարտկաց եւ քաջաց, եւ պահէր զնոսա ի կապանս կալանաւոր բանտի ժամանակս գ ամսոց: Եւ առաքէ ամբաստանութիւն զնոցանէ առ Մուսէ իշխանն Իսմայելի, եւ առնոյր ի նմանէ հրաման բառնալ զնոսա ի կենաց. եւ տայ տանել զհրաման մահուն եւ զանհրաւ վճիռն ցասման ի բանտն, յորում պաշարեալ պահէին զերանելի նահատակսն:

Եւ իբրեւ ընթերցաւ վճիռ մահուն ի վերայ նոցա՝ հարցանէին կապեալքն զոմն ի նոցանէն որում անունն էր Քուբեդա, որ սիրելագոյն էր առ նոսա եւ բարեկամ. ասեն «պատմեա՛ եթէ զի՛նչ հնար գոյ մեզ զերծանել յանհրաւ մահուանէս յորս ըմբռնեալս եղաք»: Ասէ ցնոսա. «ո՛չ իւիք գոյ հնար ապրել ձեզ ի ձեռաց նորա՝ բայց եթէ յանծին կալջիք դառնալ ի հաւատս մեր եւ հաւանել ձայնի մարգարէին մերոյ, եւ ապա զերծջիք ի դաւող մահուանէն»: Եւ զայս հրաման լուեալ Մեհրուժանայ՝ զարհուրեցաւ յառօրեայ մահուանէս, եւ մատնէր զանձն ի կորուստ յաւիտենական գեհենին, եւ խորտակէր զքաղցր լուծ հաւատոյն որ ի Քրիստոս, եւ որոշիւր ի հօտէն տեառն եւ զգենոյր զկերպարան գայլոյ, եւ

պարտաւոր առնէր զինքն տիեզերական ատենին: Այլ քանզի ոչ ի կամաց այլ յերկիւղէ մահուն, որ ի վերայ էր հասանելոց, արար զայս՝ թերեւս գթասցի Քրիստոս ի զղջումն սրտի նորա:

Իսկ քաջ նահատակքն զգեցեալ զգրահն հաւատոյ եւ սաղավարտովն փրկութեան ամրացուցեալ զգլուխս իւրեանց՝ ասէին ցնա. «Քա՛ւ լիցի թէ փոխանակեսցուք զճշմարտութիւնն Աստուծոյ ընդ ստութեան, կամ զկեանսն յաւիտենական ընդ առօրէիս, կամ զփառսն մշտնջենաւոր ընդ անցաւորիս, կամ զյոյսն բոլորեցուն զՔրիստոս ընդ դուզնաքեայ արեանս մերոյ»: Եւ այսպէս զժամանակս արգելանին իւրեանց մարգէին զմիմեանս ասելով. «բաւականապէս վայելեցաք ի փառս անցաւորիս, ո՛վ եղբարք. այլ արդ այսուհետեւ ո՛չ պատրեսցեն զմեզ ո՛չ մեծութիւնք, ո՛չ փառք անցաւորք, ո՛չ ոսկեհումն պատմուճանք շքեղութեան մերոյ, ո՛չ սէր մերձաւորաց, ո՛չ գութ մանկանց եւ ո՛չ այլ ինչ ի մերձակայ բարեացս, որոց բազումք ցանկացեալ՝ զանգիւտ կորուստն ժառանգեցին»: Եւ այսպէս զմիմեանս քաջալերեալ ի ժամանակս բանտամուտ վշտացն՝ աղօթիւք ընդ Աստուծոյ միաւորեալ հայցէին զհանդերձեալ յուսոյն ակնկալութիւն ժառանգել:

Իսկ իբրեւ եհաս ժամ ասպարիզին, կատարել զնթացս նահատակութեան յաւուրս սուրբ եւ փառաւորեալ յայտնութեանն, Քրիստոսի, զոր ութօրեայ տօնախմբութեամբ երգաբանեն ի Քրիստոս հաւատացելոցն դասք՝ յայնժամ հրամայէ գործունեայն անիրաւութեան կոչել զնոսա առաջի իւրոյ ատենին: Եւ յառաջ ծանուցեալ զարիութիւն սրտից նոցա եւ զջերմութիւն հաւատոցն որ ի Քրիստոս՝ ոչ երկրորդէր առ նոսա զնոյն բանս. այլ մուծանէր նախ զերանելին զԻսահակ ի տեղի ասպարիզին: Եւ էր տանջանարանն զոր պատրաստեցին՝ նորագոյն. քանզի փայտս երկճղիս ցցեալ ի հաստատութեան երկրի՝ անխախտուս հաստատեալ յաջմէ եւ յահեկէ, եւ կացուցեալ զնահատակն ի մէջ այնորիկ հարկանէին զերկճղիս փայտիցն ի ներքոյ անթիցն. եւ պրկեալ զձեռս նորա ի փայտին՝ կապէին պնդագոյնս, եւ հարեալ ջալոտիւք զթիկունս նորա՝ սաստկագոյնս տանջէին մինչեւ քանցել առհասարակ մարմնոյ նորա: Եւ զերանելին Համագասպ պահէին կապանօք արտաքոյ: Եւ նա աղօթէր առ տէր ի սրտի իւրում, եւ շրթունք իւր ոչ շարժէին եւ բարբառ իւր ոչ լինէր լսելի. այլ միայն ի սրտէ իւրմէ գոչէր հառաչանօք, կոչէր զտէր յօգնականութիւն վտանգին յորում հասեալ կային:

Եւ իբրեւ այնպէս սաստկագոյն տանջեալ՝ լուծին զնա ի դառն կապանացն, եւ ածին զերանելին Համագասպ ի նոյն տեղի տանջանաց: Եւ ըստ նմին օրինակի կապեալ ի մէջ երկուց փայտիցն՝ տանջէին զթիկունս նորա եւս դառնագոյնս: Եւ իբրեւ նա եւս արիաբար համբերեաց տանջանացն՝ յետ այնորիկ տայր հրաման սպանանել զնոսա սրով. եւ դահճացն լուեալ զհրաման դատաւորին՝ վաղվաղակի վերացուցեալ զսուրն ի վերայ նոցա՝ բառնային զգլուխս նոցա: Եւ այնպէս աւանդեալ զհոգիսն՝ փոխեցան յաշխարհէս: Եւ ի վաղիւ անդր ետ հրաման կախել զմարմինս նոցա զփայտէ. եւ կարգէր ի վերայ զինուորս, զի մի՛ ոք ի քրիստոնէից գողասցի եւ թաղեսցէ զմարմինս նոցա: Եւ զի

անգեղջ էր սրտիւ դատաւորն անօրէն՝ եւ ոչ յետ մահուանն անկուշեալ քաղցրանայր դառնութիւն սրտին. այլ իջուցեալ ի փայտէն՝ հրով ծախէր զմարմինս եւ զոսկերս երանեալ զօրավարացն: Եւ զփոշին եւս ոչ անխայեաց տալ գերեզմանի, այլ ի ջուրս գետոյն մատնէր. զի ի ժամանակի թեթեւնեղութեանցն յաճախութեամբ զմեծութիւն փառացն գործեսցէ ի նոսա ըստ առաքելական բանին, եւ ի փոխարէն հատուցմունսն հարիւրաւորս հատուցէ նոցա պարգեւատուին առատութիւնք ըստ խոստմանն տեառն, եթէ «ամենայն ոք որ եթող զհայր կամ զմայր կամ զկինս կամ զորդիս կամ զազարակս վասն անուան իմոյ՝ հարիւրապատիկ առցէ յաշխարհիս յայսմիկ, եւ զկեանսն յաւիտենականս ժառանգեսցէ»:

Գործեցաւ այս յիշխանութեանն Մուսէի, յազգապետութեանն Խազմայ, յաւուրս սրբոյ յայտնութեանն տեառն, յորում էր թուականս Հայոց մլգ:

Եւ Մուսէի կալեալ զիշխանութիւնն ամ ա՝ վախճանէր: Ի սորա աւուրս սպան եւ զիշխանն Վրաց չարաչար մահուամբ. զի վերամբարձ առեալ զոտիցն եւ զձեռացն՝ ընդ մէջ կտրէր զմատաղութիւն հասակի նորա: Եւ այսպէս իբրեւ զգառն համարեալ ի սպանդ՝ հրաժարէր ի կենացս այսոցիկ: Եւ կատարեալ զայս ամենայն չարիս՝ յետ ամի միոջ սատակէր:

## ԳԼՈՒԽ Ա

Յետ սորա կացեալ Ահարոն որդի Մահմետի եղբայր Մուսէի ազահ եւ արծաթասէր: Եւ սա յաւուրս իշխանութեանն ունէր հակառակորդ զեղբայր իւր Ովբեղլա. եւ վասն հակառակութեանն որ ընդ միմեանս՝ բաժանէր եւ տայր երբօր իւրում զԱտրպատական եւ զՀայս հանդերձ Վրօք եւ Աղուանիք: Եւ կարգէր ի վերայ երկրիս ըստ հակամէտ բարուց իւրոց հրամանատարս ապարասան եւ ժանտաբարոյ անաստուածութեամբ, որք զերկիւղ Աստուծոյ անգամ եւ ընդ միտ ոչ ածէին. նախ՝ զԵգիտ ոմն որդի Մզդէի. եւ յետ նորա զԱբդալքքիւր սակաւ ինչ յամեալ՝ ոչ բարի ինչ գործեաց եւ ոչ չար, այլ զկարծիս լաւ իմն ցուցանէր: Եւ յետ նորա Սուլէյման ոմն քան զամենեսին ժանտ եւ չարագործօղ: Յետ սորա եւ ինքն իսկ Ովբեղլա եկն ի քաղաքն Պարտաւ, եւ հաստատէր զՍուլէյման իշխան աշխարհիս, եւ տայր ի ձեռս նորա զժողովուրդս տեառն իբրեւ զոչխարս ի մէջ ապականիչ գայլոց:

Իսկ նորա զանբառնալի լծոյ ծանրութիւնն եղեալ ի վերայ մարդկան, զոր ոչ կարէին բառնալ. զի որ ինչ գտանէր ի ձեռին ուրուք հայթայթանք՝ ընդ անձին իւրոյ ոչ լինէր բաւական զնոց: Այս Սուլէյման յղէր զոմն անօրէն եւ վատթարազգի, որդի աղախնոյ միոյ, որ էր Հոռոմ յազգէ փեսայ Սուլէյմանայ,

որում անունն էր Իբնդոկէ. որ եկեալ ի քաղաքն Դուին՝ սաստիկ դժնդակութեամբ խոշտանգէր զբնակիչս աշխարհիս հարկապահանջութեամբ: Առ որ ժողովեալ ամենայն նախարարք եւ ռամիկք հանդերձ եկեղեցականօք եւ կաթողիկոսին որոյ անուն էր Եսայիաս՝ աղաչէին թեթեւացուցանել զանուր ծանրութեան սակին զոր պահանջէր, եւ ոչ ինչ օգտէին. զի բարկութեան տեառն էր տուեալ ի ձեռս անողորմ զազգ քրիստոնէից: Որոյ անդէն յղեալ ընդ կողմանս կողմանս աշխարհիս պահանջողս, եւ տուեալ հրաման՝ կրկին քան զոր ըստ ամին պահանջէին՝ ի միում վայրկենի հաւաքել. եւ կատարէր հրամանն: Իսկ իբրեւ այն ի գլուխ ելանէր՝ վաղվաղակի այլ վտանգ չարեաց խորամանկէր որդին սատանայի, եւ տայր կնիք կապարեայ դնել յամենեցուն պարանոցսն. եւ առ մի կնիք պահանջէր բազում զուգայս, մինչեւ հասանել մարդկան ի յետին անանկութիւն յանհամբեր նեղութեանցն առ ի չարաշուք դահճէն:

## ԳԼՈՒԽ ԽԲ

Իսկ ապա ի գալ միւսոյ ամին՝ ի գալն Ովբեդլայի զնոյն վտանգ տարակուսանաց եւս առաւել զօրացուցանէր. զի յայնմհետէ ո՛չ ոք էր տէր ընչից իւրոց. այլ առհասարակ վարէին յաւարի: Եւ բազումք ինքնակամութեամբ թողուին զհօտս եւ զանդեայս, եւ զնային փախստական վասն ոչ բերելոյ զծանրութիւն աղետիցն. եւ թշնամեացն վարեալ գերեվարութեամբ զանասունս եւ զստացուածս վարէին յաւարի:

Իսկ ապա իբրեւ այնպէս թափուրք ի ստացուածոց մնային, մերկք եւ բոկք եւ սովամահք, եւ ոչ գտանէին ապրուստ անձանց՝ դէմ եղեալ տարադէմ գնացին փախստեայ յաշխարհն Յունաց. զորոց ասէն լինել զթիւ մարդկանն աւելի քան ժբո արանց հանդերձ կանամբք եւ մանկտեալ. որոց առաջնորդք Շապուհ ի տոհմէ Ամատունեաց եւ Համամ որդի նորա եւ այլք ի նախարարաց Հայոց եւ նոցին հեծելոց: Եւ անօրէն չարաշուք թշնամւոյն հետամուտ եղեալ զօրու իւրով զկնի փախստէիցն՝ հասանէր ի սահմանս Վրաց ի գաւառն Կող: Ընդ որում մարտ եղեալ՝ փախստական առնէին եւ զոմանս սատակէին. եւ ինքեանք անցանէին ընդ գետն Ակամսիս, որ ի կողմանս Տայոց բոխեալ՝ երթայ զհիւսիսոյ արեւմտից, անցանելով ընդ Եգեր՝ մտանէ ի Պոնտոս: Եւ իբրեւ անցին ընդ գետն՝ վաղվաղակի ազգ եղեւ արքային Յունաց Կոստանդնի: Եւ կոչեցեալ զնոսա առ ինքն՝ տայր պատիւ նախարարացն եւ նոցին հեծելոցն. եւ գայլ խառնիճաղանձսն բնակեցուցանէր ի բարւոք եւ յարգաւանդ երկրի: Իսկ կէսք ժողովրդեանն որք մնացին՝ առ սաստիկ կարօտութեանն անձնատուրք եղեն ի ծառայութիւն ստրկի, փայտակոտորք եւ ջրաբերք ըստ նմանութեան Գաբաւոնացւոց:

Դարձեալ միւս եւս խորհուրդ չարութեան խորհէր դժոխածեւ եւ չարաշուք այրն ամբարիշտ, որ ի ձեռանէ Սուլէյմանայ էր հրամանատար ի Դուին քաղաքի: Զի ի ժամանակին յայնմիկ փոխեցաւ երանելին առ Քրիստոս՝ սուրբ եւ ուղիղ հաւատով կաթողիկոսն Հայոց Եսայիաս. եւ խորհեցաւ համար եւ քնին առնել ամենայն ստացուածոց եւ սպասուց եկեղեցւոյն: Եւ կոչէր առ ինքն զամենայն կղերիկոսս սպասաւորացն, եւ ուժգին սպառնալեօք զարհուրեցուցանէր զնոսա. «տեսէ՛ք, ասէ, մի՛ ինչ ծածկիցէք յինէն. այլ զամենայնն ի յա՛յտ բերջիք: Ապա թէ ոք թագուսցէ ինչ, եւ յետոյ ի յայտ դայցէ՛ ինքն անձին իւրում պարտաւոր եղիցի»: Իսկ նոցա երկուցեալ ի սպառնալեաց պատուհասին՝ ետուն ի ձեռս նորա զամենայն ինչ. եւ զամենայն ինչ զոր գտանէին ի գանձս ծածկութիւն ցուցին նմա, եւ ոչ ինչ մնաց ի ծածկութեան, զոր ոչ եղին առաջի նորա, զսպասս ցանկալիս ոսկւոյ եւ արծաթոյ եւ որ ի քարանց պատուականաց, եւ զհանդերձս թագաւորացն զոր ի պատիւ սրբոյ եւ փառաւորեալ աստուածընկալ սեղանոյն եւ խորանին տեառն նուիրեալ էին: Եւ իբրեւ ետես զայն ամենայն՝ խորհեցաւ միանգամայն վարել յաւարի. եւ դարձեալ շրջեալ յայնց մտաց՝ առնոյր որ ինչ ցանկալի թուէր անձին իւրում ի գանձուցն եւ ի հանդերձիցն պատուականաց եւ զայլ ինչ ի սպասուցն. եւ որ ինչ միանգամ յաւանդս եկեղեցւոյն՝ տայր ցաւանդապահս նորին, մինչեւ յաջորդել յաթոռ հայրապետութեան զՍտեփանոս, որ բազում կաշառօք յաջորդեալ ի հայրապետութեանն յաթոռ վատնեաց զամենայն ինչս եւ զստացուածս, մինչեւ եղեւ թողութիւն գիւղից եւ ծառայից եւ պարտուց:

## **ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ**

Կատարեցաւ վարդապետութիւն Դեւոնդի վասն ժամանակագրաց տանս Թորգոմայ, ի հրամանէ տեառն Շապիոյ Բագրատունւոյ ի փառս եւ ի գովեստ ամենասուրբ Երրորդութեանն, որ է օրհնեալ այժմ եւ միշտ: Ամէն: Որ եւ ցանկացող եղեալ սորին տէր Համագասպ ի պատուաւոր ազգէն Մամիկոնեանց՝ ի հալալ արդեանց ետ հրաման ծրել փծուն գրչիս Սարգսի: Աղաչեմ, յիշեցէք յողորմածն Աստուած. եւ նմա փառք յաւիտեանս:

Ամէն: